

İSTANBUL TEKNİK ÜNİVERSİTESİ ★ FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

**MİMAR SİNAN DÖNEMİ CAMİ MİMARİSİNDE YAZI
VE KOZMOLOJİK İÇERİK**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**Cemile Feyzan ŞENGÜN
502111158**

Mimarlık Anabilim Dalı

Mimari Tasarım Programı

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Sinan Mert ŞENER

MAYIS 2015

İTÜ, Fen Bilimleri Enstitüsü'nün 502111158 numaralı Yüksek Lisans Öğrencisi **Cemile Feyzan ŞENGÜN** ilgili yönetmeliklerin belirlediği gerekli tüm şartları yerine getirdikten sonra hazırladığı “**MİMAR SİNAN DÖNEMİ CAMİ MİMARİSİNDE YAZI VE KOZMOLOJİK İÇERİK**” başlıklı tezini aşağıda imzaları olan jüri önünde başarı ile sunmuştur.

Tez Danışmanı : **Prof. Dr. Sinan Mert ŞENER**
İstanbul Teknik Üniversitesi

Eş Danışman : **Prof. Dr. Ali Uzay PEKER**
Orta Doğu Teknik Üniversitesi

Jüri Üyeleri : **Prof. Dr. Murat GÜL**
İstanbul Teknik Üniversitesi

Doç. Dr. Yüksel DEMİR
İstanbul Teknik Üniversitesi

Prof. Dr. Deniz ERİNSEL ÖNDER
Yıldız Teknik Üniversitesi

Teslim Tarihi : **22 Nisan 2015**
Savunma Tarihi : **25 Mayıs 2015**

Kocam Emin'e ve kızım Ayşe Süeda'ya,

ÖNSÖZ

Yüksek lisans öğrenimim boyunca akademik anlamda beni aydınlatan, destek ve yön veren değerli hocam ve danışmanım Sinan Mert Şener'e,
Beni içtenlikle kabul eden ve benden hiçbir zaman yardımlarını esirgemeyen, bilgi birikimiyle her türlü teknik ve akademik desteğini veren, konuşmalarıyla ufkumu açan kıymetli hocam ve eş danışmanım Ali Uzay Peker'e,
Kaynak çalışmalarımda her daim destek olan pek muhterem hocam Ali Rıza Özcan'a,
Maddi ve manevi desteğiyle her daim yanımda olan, yardım ve tecrübelerini benden esirgemeyen sevgili kocam Emin Şengün'e,
Aslında bu tezi yazdığım zamanlarda yanında olmam gereken, annesinden mahrum bıraktığım, beni özlemle bekleyen biricik kızım bir yaşındaki Ayşe Süeda'ma,
Maddi ve manevi desteklerinden dolayı Ayşe ve Mustafa Esat Güneş'e,
Her zaman yardımına koşan canım arkadaşım Feyza Nur Yıldırım'a,
Tez sürecinde yardımlarını esirgemeyen Şeyda ve Abdullah Toprak'a ve ailesine,
Tezimi biçimsel olarak inceleyen Hasan Kıvrak'a,
Entelektüel bilgisi ve geniş ufkuyla bana her daim destek olan, sorularına bıkmadan yanıt veren canım ağabeyim Furkan Bölükbaşı'na,
Son olarak da aldığım kararlarda beni destekleyen, beni akademisyenliğe yönlendiren ve bu günlere kadar yetiştiren sevgili anne ve babama, sonsuz ve içten teşekkürler...

Nisan 2015

Cemile Feyzan ŞENGÜN
Mimar

İÇİNDEKİLER

Sayfa

ÖNSÖZ.....	vii
İÇİNDEKİLER	ix
KISALTMALAR	xi
ÇİZELGE LİSTESİ.....	xiii
ŞEKİL LİSTESİ.....	xv
ÖZET.....	xix
SUMMARY	xxi
1. GİRİŞ	1
1.1 Tezin Amacı	1
1.2 Kapsam.....	2
1.3 Yöntem	3
2. GÖSTERGEBİLİME GENEL BİR BAKIŞ.....	5
2.1 Göstergebilime Giriş	5
2.1.1 Göstergebilimin genel bir tanımı	6
2.1.2 Gösterge nedir?	7
2.1.3 Kültür-dil-iletişim ilişkisi.....	7
2.2 Göstergebilimin Tarihçesi	8
2.3 Çağdaş Göstergebilimin Öncüleri	10
2.3.1 Charles Sanders Peirce	11
2.3.2 Ferdinand de Saussure	12
2.3.3 Pierce ve Saussure sonrası göstergebilim kuramcıları	14
2.4 Mimarlıkta Dil, Anlatım ve Sembolizm.....	14
2.5 Göstergebilim ve Cami Mimarisinde Kozmoloji	15
3. MİMARLIKTAKİ YAZI.....	17
3.1 Mimarlıkta İletişim.....	17
3.2 Mimarlıkta Simge, İşaret ve Gösterge.....	18
3.3 Yazı ve Mimaride Kullanımı.....	20
4. KAYNAKÇA TARTIŞMASI.....	29
5. YAZILARIN DERLENMESİ.....	37
5.1 Kubbe	37
5.2 Yarım Kubbe	40
5.3 Pandantif.....	42
5.4 Ara Yarım Kubbe	44
5.5 Mihrap	46
5.6 Pencere	49
5.7 Kapı	56
6. YAZILAR ÜZERİNE DEĞERLENDİRME.....	61
6.1 Kubbe	61
6.2 Yarım Kubbe	76
6.3 Pandantif.....	83
6.4 Ara Yarım Kubbe	87

6.5 Mihrap	91
6.6 Pencere	98
6.7 Kapı	111
7. YAZILARDAKİ ANA TEMALAR.....	119
7.1 Allah'ı Ululama, Yüceltme	119
7.2 Allah'ın Konumu.....	120
7.3 İbadet Yönü	121
7.4 Vahdet, Tevhid	121
7.5 İbadet, Namaz, Zikir.....	123
7.6 Müslümanlara Uyarı ve Öğütler	124
7.7 Dua	125
7.8 Müslümanlara Müjde.....	127
8. SONUÇ.....	129
KAYNAKLAR.....	135
EKLER.....	141
ÖZGEÇMİŞ.....	157

KISALTMALAR

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
Bkz	: Bakınız
İ	: İstanbul
İÖ	: İsa'dan önce
K	: Kırklareli
MÖ	: Milattan önce
MS	: Milattan sonra
S	: Sayfa
URL	: Uniform Resource Locator
Vb	: Ve benzeri
YKY	: Yapı Kredi Yayınları
Yy	: Yüzyıl

ÇİZELGE LİSTESİ

	<u>Sayfa</u>
Çizelge 2.1 : Tarihsel süreçte göstergebilim öncüleri.	33
Çizelge 2.2 : Ch. S. Pierce’ın üçlü sınıflandırması.	34
Çizelge 6.1 : Yazılardaki Semboller Tablosu	62
Çizelge A.1: Eserlerde Bulunan Ayetlerin Yerleri ve Açıklamaları.	142
Çizelge B.1: Ayetlerin Eserlerde Bulunuş Yerleri Tablosu.....	153

ŞEKİL LİSTESİ

Sayfa

Şekil 2.1 : Dil göstergesinin bileşenleri.....	13
Şekil 2.2 : F. de Saussure'ün dil göstergesi örneği (URL-5).....	14
Şekil 3.1 : Traianus Sütunu, Roma (Foto: C. F. Şengün, 2015).....	21
Şekil 3.2 : Vatikan'da bir çeşme üzerindeki kitabe yazılarında ışık-gölge etkisi (Foto: C. F. Şengün, 2015)	24
Şekil 3.3 : Mardin Şehidiye Camii'nden bir makili yazı örneği (Foto: C. F. Şengün, 2010).....	25
Şekil 5.1 : Sinan Paşa Camii kubbesindeki Nur Suresi 35. ayet (Foto: C. F. Şengün, 2015).....	39
Şekil 5.2 : Mehmed Ağa Cami kubbesindeki Fatır Suresi 41. ayet (Foto: C. F. Şengün, 2015)	39
Şekil 5.3 : Mehmed Ağa Cami kubbesindeki Fatır Suresi 41. ayet (Foto: C. F. Şengün, 2015)	40
Şekil 5.4 : Süleymaniye Cami yarım kubbesindeki Hacc Suresi 77. ayet (Foto: C. F. Şengün, 2015)	42
Şekil 5.5 : Süleymaniye Cami fil ayaklarındaki isimler ve Fatıha Suresi (Foto: C. F. Şengün, 2015).....	44
Şekil 5.6 : Kılıç Ali Paşa Cami ara yarım kubbelerindeki Ankebut Suresi 45. ayet (Foto: C. F. Şengün, 2015)	45
Şekil 5.7 : Şehzade Mehmed Cami mihrabındaki Al-i İmran Suresi 37. ayet (Foto: C. F. Şengün, 2015)	46
Şekil 5.8 : Nişancı Mehmed Paşa Cami mihrabındaki Al-i İmran Suresi 39. ayet (Foto: C. F. Şengün, 2015)	47
Şekil 5.9 : Süleymaniye Cami mihrap üstü penceresinde Nur Suresi 35. ayetin yazılı olduğu pencere (Foto: Mustafa Cambaz)	48
Şekil 5.10 : Mehmed Ağa Cami son cemaat yeri pencere alınlıklarında Fatıha Suresi (Foto: C. F. Şengün, 2015).....	49
Şekil 5.11 : Süleymaniye Cami son cemaat yeri pencere alınlıklarında Âyet el-Kürsî (Foto: C. F. Şengün, 2015)	51
Şekil 5.12 : Süleymaniye Cami son cemaat yeri pencere alınlıklarında Fetih Suresi 29. ayetin başlangıç kısmı (Foto: C. F. Şengün, 2015)	54
Şekil 5.13 : Mehmed Ağa Cami cümle kapısında Müminun Suresi 9. ayet (Foto: C. F. Şengün, 2015)	57
Şekil 5.14 : Rüstem Paşa Cami cümle kapısında Haşr Suresi 24. ayet (Foto: C. F. Şengün, 2015)	59
Şekil 6.1 : Rüstem Paşa Cami kubbesindeki Fatır Suresi 41. ayet (Foto: C. F. Şengün, 2015)	63
Şekil 6.2 : Rüstem Paşa Cami kubbesindeki Fatır Suresi 41.ayet (Foto: C. F. Şengün, 2015)	63

Şekil 6.3 : Süleymaniye Cami kubbesindeki Fatır Suresi 41.ayet (Foto: C. F. Şengün, 2015)	64
Şekil 6.4 : Süleymaniye Cami kubbesindeki Fatır Suresi 41.ayet (Foto: C. F. Şengün, 2015)	65
Şekil 6.5 : Rüstem Paşa Cami iç mekânı (Foto: C. F. Şengün, 2015)	66
Şekil 6.6 : Kılıç Ali Paşa Camii kubbesindeki İhlas Suresi (Foto: C. F. Şengün, 2015)	67
Şekil 6.7 : Kılıç Ali Paşa Camii kubbesindeki İhlas Suresi (Foto: C. F. Şengün, 2015)	68
Şekil 6.8 : Mesih Paşa Cami kubbesindeki Fatiha Suresi (Foto: C. F. Şengün, 2015)	69
Şekil 6.9 : Mesih Paşa Cami kubbesindeki Fatiha Suresi (Foto: C. F. Şengün, 2015)	69
Şekil 6.10 : Mihrimah Sultan Cami kubbesindeki Nur Suresi ve iç mekân (Foto: C. F. Şengün, 2015)	70
Şekil 6.11 : Mihrimah Sultan Cami kubbesindeki Nur Suresi (Foto: C. F. Şengün, 2015)	71
Şekil 6.12 : Şemsi Ahmed Paşa Cami kubbesindeki Âyet el-Kürsî ve Nur Suresi 35. ayet (Foto: C. F. Şengün, 2015)	72
Şekil 6.13 : Şehzade Mehmet Paşa Cami kubbesi ve iç mekânı (Foto: C. F. Şengün, 2015)	73
Şekil 6.14 : Şehzade Mehmet Paşa Cami kubbesindeki Fatiha Suresi ve İsra Suresi 1-2. ayetler (Foto: C. F. Şengün, 2015)	73
Şekil 6.15 : Nişancı Mehmed Paşa Cami kubbesi ve iç mekânı (Foto: C. F. Şengün, 2015)	75
Şekil 6.16 : Nişancı Mehmed Paşa Cami kubbesindeki İsra Suresi 78.ayet (Foto: C. F. Şengün, 2015)	76
Şekil 6.17 : Nişancı Mehmed Paşa Cami yarım kubbeleri (Foto: C. F. Şengün, 2015)	77
Şekil 6.18 : Nişancı Mehmed Paşa Cami yarım kubbesinde Cuma Suresi 10. ayet (Foto: C. F. Şengün, 2015)	77
Şekil 6.19 : Süleymaniye Cami yarım kubbesindeki En'am Suresi 79.ayet (Foto: C. F. Şengün, 2015)	79
Şekil 6.20 : Kılıç Ali Paşa Cami yarım kubbelerinde Tevbe Suresi 18.ayet (Foto: C. F. Şengün, 2015)	79
Şekil 6.21 : Şehzade Mehmet Cami yarım kubbelerindeki Bakara Suresi 144-45.ayetler (Foto: C. F. Şengün, 2015)	80
Şekil 6.22 : Şehzade Mehmet Cami yarım kubbelerindeki Bakara Suresi 144. ayetin baş kısmı (Foto: C. F. Şengün, 2015)	81
Şekil 6.23 : Nişancı Mehmet Paşa Cami mihrap nişi yarım kubbesinde Müminun Suresi 9-11. ayetler (Foto: C. F. Şengün, 2015)	82
Şekil 6.24 : Nişancı Mehmet Paşa Cami mihrap nişi yarım kubbesinde Müminun Suresi 9-11. ayetler (Foto: C. F. Şengün, 2015)	83
Şekil 6.25 : Süleymaniye Cami pandantifleri (Foto: C. F. Şengün, 2015)	84
Şekil 6.26 : Kılıç Ali Paşa Cami pandantifleri ve Çehar-yar-ı Güzin'in yer aldığı panolar (Foto: C. F. Şengün, 2015)	85
Şekil 6.27 : Kılıç Ali Paşa Cami pandantiflerinden bir tanesi (Foto: C. F. Şengün, 2015)	85
Şekil 6.28 : Sinan Paşa Cami pandantifleri (Foto: C. F. Şengün, 2015)	86

Şekil 6.29 : Nişancı Mehmed Paşa Camiara yarım kubbesindeki Ankebut Suresi 45. ayet (Foto: C. F. Şengün, 2015).....	88
Şekil 6.30 : Süleymaniye Cami ara yarım kubbesindeki Araf Suresi 29 ayet (Foto: C. F. Şengün, 2015).....	89
Şekil 6.31 : Şehzade Mehmed Cami ara yarım kubbesindeki amen er-resulü'nün başlangıç kısmı (Foto: C. F. Şengün, 2015)	90
Şekil 6.32 : Mehmed Ağa Cami doğu ara yarım kubbesindeki Yunus Suresi 25. ayet (Foto: C. F. Şengün, 2015).....	91
Şekil 6.33 : Mehmed Ağa Cami mihrabındaki Al-i İmran Suresi 39. ayet (Foto: C. F. Şengün, 2015).....	93
Şekil 6.34 : Kılıç Ali Paşa Cami mihrabındaki Al-i İmran Suresi 37. ayet ve mihrap duvarındaki Fatiha Suresi (Foto: C. F. Şengün, 2015)	93
Şekil 6.35 : Süleymaniye Cami mihrap duvarında Al-i İmran Suresi 37. ayet ve madalyon şeklinde Fatiha Suresi (Foto: C. F. Şengün, 2015)	95
Şekil 6.36 : İsmihan Sultan Cami mihrap duvarında Al-i İmran Suresi 37.ayet ve madalyon şeklinde İhlas Suresi (Foto: C. F. Şengün, 2015).....	96
Şekil 6.37 : Mehmed Ağa Cami ibadet mekanı pencerelerinde Âyet el-Kürsî (Foto: C. F. Şengün, 2015).....	99
Şekil 6.38 : İsmihan Sultan Cami son cemaat yeri pencerelerinde Fatiha Suresi (Foto: C. F. Şengün, 2015)	100
Şekil 6.39 : Şehzade Mehmet Cami mihrap pencerelerinde Fetih Suresi 1-4. ayetler ve mihrabında Al-i İmran Suresi 37. ayet (Foto: C. F. Şengün, 2015) .	102
Şekil 6.40 : Piyale Paşa Cami ibadet mekânında Fetih Suresi 1-11. ayetler (Foto: C. F. Şengün, 2015).....	103
Şekil 6.41 : Rüstem Paşa Cami mihrap duvarı pencere alınlıklarında Cin Suresi 18-19. ayetler (Foto: C. F. Şengün, 2015)	104
Şekil 6.42 : Kılıç Ali Paşa Cami pencere alınlıklarında Bakara Suresi 255-59. ayetler (Foto: C. F. Şengün, 2015)	107
Şekil 6.43 : Mesih Paşa Cami ibadet mekânı pencere alınlıklarında Fetih Suresi 9-10. ayetler (Foto: C. F. Şengün, 2015)	109
Şekil 6.44 : Mehmed Ağa Cami mihrap yanı pencere alınlıklarında Beyyine Suresi 5-7. ayetler (Foto: C. F. Şengün, 2015)	110
Şekil 6.45 : Piyale Paşa Cami cümle kapısı üzerinde Zümer Suresi 79. ayet (Foto: C. F. Şengün, 2015).....	112
Şekil 6.46 : Süleymaniye Cami son cemaat yeri kapı alınlığında Bakara Suresi 238. ayet (Foto: C. F. Şengün, 2015).....	113
Şekil 6.47 : Kılıç Ali Paşa Cami cümle kapısında Haşr Suresi 24. ayet ve Zümer Suresi 62.ayet (Foto: C. F. Şengün, 2015)	114
Şekil 6.48 : İsmihan Sultan Cami cümle kapısı üzerinde Yasin Suresi 58. ayet (Foto: C. F. Şengün, 2015).....	116
Şekil 8.1 : Süleymaniye Cami Planı Lejant	132
Şekil 8.2 : Süleymaniye Cami Kesiti Lejant.....	133

MİMAR SİNAN DÖNEMİ CAMİ MİMARİSİNDE YAZI VE KOZMOLOJİK İÇERİK

ÖZET

İnsanoğlu geçmişten beri düşüncesini ifade etmek için çeşitli araçlar kullandı. Bunlar dil, resim, yazı vb. gibi göstergeler içeren araçlardı; bu göstergeler aracılığıyla hem iletişim sağlanmakta, hem de içinde yaşanılan dünya anlamlandırılmaktaydı. Geçmişten beri filozofların da üzerinde durduğu bu konu, 20. yüzyılda bir bilim olarak ortaya çıkarak göstergebilim olarak adlandırılmıştır. Özellikle bu tarihten sonra bu alanda birçok felsefeci konuya eğilerek, çeşitli öğretiler ortaya koymuşlar ve göstergebilimin gelişmesine katkıda bulunmuşlardır. Yapısı gereği birçok bilimle ilişki kurabilen ve farklı kaynaklardan beslenebilen göstergebilim, disiplinler arası bir rol kazanmıştır. Bizim çalışmamız kapsamında da göstergebilim temel alınarak, bilimsel bazı terimler açıklanacak, kuramcılardan ve yaptıklarından tarihsel bir süreç içerisinde bahsedilecektir. Buradan yola çıkılarak mimarlıkta gösterge, mimarlık ve yazı ilişkisi açıklanmaya çalışılacak; Mimar Sinan camilerinde dönemin tasavvur anlayışının yazıyla nasıl ifade bulduğuna bakılacaktır.

Günümüzde mimarlık yapılarının da birer iletişim biçimi olarak kabul edildiğini görmekteyiz. Dil, yazı ve diğer iletişim simgeleri kadar yapılar da birer simge olma özelliği taşımaktadırlar. Mekân adeta bir dil gibi, kendini oluşturan tüm öğelerle bir dizge haline gelir. Yalnız mekân sadece yapısal bir takım araçları ve kendi maddesel gerçekliklerini ifade etmez. Mekân, içinde bulunduğu toplumsal yapıyı, dini inancı, kültürü, ekonomiyi, iktidarı, teknolojiyi, bir takım soyut kavramları ve diğer şeyleri de içinde barındırır ve temsil eder. Bu da devrin kozmoloji anlayışının yapıya aktarılması ve simgelerle ifade edilmesi demektir.

Mimarlıkta, simgesel içerikli binalar deyince ilk akla gelen ise dini bir yapı olan ibadet mekânları olmaktadır. Dini yapılar, ait oldukları toplumun inanışlarına, toplumun ortak değerlerine ve ait olduğu zamana göre taşıdığı sembollerde farklılaşabilirler. Bu simgeselliği de yazıyla ve çeşitli tasarımsal elemanlarla göstermektedirler. Özellikle İslam mimarisinde resim ve çeşitli figüratif elemanların dini açıdan yasak olması sebebiyle İslam dini ibadet yapılarında yazı ve soyut bir takım süslemeler ön plana çıkmıştır. Yazının ön plana çıkma sebebi ise Kur'an-ı Kerim ve Hz. Muhammed'in sözleri olan hadis-i şeriflerdir. İbadet mekânında bulunan yazıyı okuyan kişi, doğrudan Allah'ın ve Hz. Muhammed'in muhatabı olur. Böylece insanların üzerinde yazıyla oluşturulan ilahi bir etki bırakılır.

Çalışmamızda cami mimarisinde kozmolojik boyutu, kavram-simge ilişkisiyle ele alıp, cami iç ve dış mekânında yer alan İslam yazı sanatından faydalananarak, kavram-simge irdelemesi yapacağız. Yazılardaki kozmoloji tasavvurunun anlam boyutunu (kavramı), bu boyutun anlam kattığı caminin yapısal elemanlarının ise simgeyi meydana getirdiğini görmekteyiz. Göstergeyi oluşturmak için gerekli olan kavram-

simge, yani gösteren-gösterilen ilişkisini, camideki yazılar ve yapı elemanlarıyla oluşturacağız.

Mimar Sinan dönemi cami yapılarının bu zamana kadar hep tasarımsal ve yapısal olarak incelendiğini görmekteyiz. Dönemin dünya tasavvurunu ifade eden ve camilerde bunun karşılığını arayan bir çalışma ise henüz yapılmamıştır. Çalışmamızda amacımız, caminin biçim öğelerini ve yazı içeriklerini ayrı ayrı ve birlikte ele alarak, aralarındaki ilişkilerin neler olduğunu gözler önüne sermek ve mimarinin nasıl bir kozmolojik simgesellik barındırdığını incelemek olacaktır.

Anahtar Sözcükler: Göstergebilim, kozmoloji, yazı, cami, ibadet.

A STUDY OF INSCRIPTIONS AND COSMOLOGICAL CONTENT IN MOSQUE ARCHITECTURE IN THE AGE OF SINAN

SUMMARY

We, humans, employ a great variety of tools to express our thoughts. These tools, like language, images, and texts are indicators. We communicate through them and make sense of the world. Their scientific study has recently been named semiotics, which is related to many other sciences due to its communicative structure. Hence, semiotics gained an interdisciplinary nature. Our study is based on the definition and function of symbol as delineated in semiotics. Our objective is to establish a relationship between architectural symbol and text in terms of the methodology developed in semiotics.

Today, we understand that buildings can also be regarded as communication tools and even icons. These properties are expressed in language, scripts and other communication tools. Thus, space becomes a system with all its constituent elements in similar to language. It can symbolize social structure, religion, culture, economy, government, power, technology, and other things. Furthermore, buildings that create space represent the cosmological conceptions of their era by several symbols. But, we should never disregard the fact that space also expresses corporeality of the buildings as material objects.

The city, architecture and art, of course, have a special kind of communication. Even products of architecture and artworks constitute communication tools on their own. Because, form, material, content and so on vary according to the artist that created it or the society and the era in which the work was created. In this way, communication was created with a formed language between the ages through signs. Without doubt, we are not able to understand easily the language that differs among the periods, because of looking at the past era from today. We know all of the historical background and the life of the society. Scale, light and shadow, shape, proportion, color, texture and material create an architectural language and give us clues about these. Moreover, all of these indicate sign feature for us whereby we try to understand concept, ideas and feelings in the past. Architects, firstly, take construction techniques and material selection of their period into consideration when creating a building. Then, they make comments and give shapes appropriate for the structure of the program. Diversity of architectural program and original reviews of designer also affect the design and generally the final product reflects the mentality of that era. Thus, we also take the meaning and content of the work into consideration reviewing the structure. Subsequently, we try to make sense of feelings, comments, conception and philosophy of life about the form of the structure.

Architectural works not only reflect their cosmological conception and the characteristics of the period, but also testify the history exactly like a witness who

has survived. This witness consists of a several physical properties of works. Namely, building techniques tell us about construction techniques, materials, proportions and dimensions which are themselves buildings. Further, philosophy of life and religion are also reflected in the work with the architectural design. Objective data in these testimonies are measurable, physical and tangible indicators in the building. Subjective data can be considered as abstract indicators that reflect the worldview of the period in which the building was constructed. So to speak, this testimony is integrated with architectural design. These indicators seen as an inseparable part are actually located within a string. The coming together of the strings has been so natural and seamless. Thence, this case does not appear clearly. Therefore, the architecture created in its own language with these strings which bring the indicators together provides the communication between the ages.

Architecture has been a tool integrated with human life, which develops and changes with it. Buildings have become a language integrating architecture and cosmological conception of the era in time. Transmission between generations is provided via self-composed language. The main tool of this language is to give form. Architect or users leave their culture, faith, religion, life style and traditions in the society as signs to the building. Namely, they are transferred to the architectural buildings via specific indicators. In this way, indicators in the building shed light on this society.

When we mention the context of symbolism in architecture, first of all, religious buildings come to our mind as a worship place. Religious buildings differentiate according to faith of communities, common values of society, and time with symbols that have. This symbolism is represented by the writings and various conceptual elements. Images and various figurative elements are prohibited in terms of religion, which affected this situation especially in Islamic architecture. Therefore, text and some abstract figurative decorations come to the fore in Islamic worship buildings. The reason why text comes to the fore is holy Qur'an and the words of Muhammad named hadith. The person reading the text in the places of worship directly becomes an interlocutor with Allah and the Prophet Muhammad's words. Thence, a divine influence created with text is left on the people

The buildings using symbolism most commonly have been the mosques in the geography of Turkey. These buildings due to the worship space have maintained their importance since the adoption of Islam by Turks. Therefore, mosque has an important place in the lives of the Turks. There are many symbols transmitted over the mosques and these symbols are located in different parts of the building. Dome has attracted the most attention in this context. It creates a unity with the construction, on the written texts and adornments. It covers up the worship space and thus brings subjectivity in the mosque architecture. Especially, it reached to peak point with the effect of Mimar Sinan in 16th century. Written inscription on the dome and on the other architectural elements reflect cosmological understanding of the period. Moving from this point, we have determined the boundaries of this study as the cosmological thought in the 16th century Ottoman mosque architecture.

We have discussed the cosmological thought in mosque architecture via concept-icon relationship in our study. Besides, we have made the consideration of concept-icon taking advantage of Islamic art of writing located in the interior and exterior parts of the mosques. Inscriptions constitute the meaning part of the cosmological conception. Structural elements of the mosque constitute the symbol that is attributed

to that part of the building with this meaning. We will create the relationship between inscriptions and structural elements, which is necessary to create index via concept-icon through showing-shown relationship in the mosque.

Mosque buildings in the age of Mimar Sinan always have been examined in terms of the design and structural features until today. A study looking at the reflection expressing the worldview of that period in mosques has not been carried out yet. The method of research involves the collection of data related to the cosmological conception in the process of architectural history. Furthermore, our research method includes the analysis and interpretation process of the data in a theoretical framework. Data about the semiotics that supports our study is provided by literature survey. We consider the mosque form elements under separate and together headings in our study. Afterwards, we will seek what was going on in the background of the relationship between them. Then, we will examine symbolization of the text in architectural elements. Symbolization and meaning production of the text will be examined in mosque architecture. Text-cosmological meaning relations will be examined through the semiotic methods. Subsequently, these relations will be tried to be interpreted.

When examining the mosque architecture, we primarily consider the dome because of creating focal point of the mosque. We started to examine at the peak of the design: dome. Subsequently, we went down gradually. We examined half dome, pendants, intermediate half-domes, mihrab, windows and doors in a system. So, we have seen that there is a hierarchy of design elements. Load transfer starting from the dome was transferred to the load-bearing walls via half dome, pendants, intermediate half-domes. The mihrab creates a unity with wall. Besides, the niche provides orientation. Windows and doors are an aperture that open to the outside. Inner and outer impression effects of windows and doors differ from each other in a small way. There is an invitation at the outside to get inside. Interior space tries to influence the person entering the worship place.

The Holy Quran and hadith, prayers and eulogies in some places express the worldview and the cosmological conception of the age of Mimar Sinan. Primarily, the mosque design of that period varies according to the rank of people who built the mosque and their financial situation. Besides, architectural program also changes according to the request of people who built the mosque. We do not give these details in our study. However, we have realized the changes in the text plan according to the request of people who built the mosque. This situation has contributed to the formation of diversity in the mosque architecture. We have considered all mosques of that age; the elements in the mosque design can be described as follows:

- Dome: It has the verse describing magnitude, puissance, magnificence of Allah. Architectural expression of this text is dome in the center and overlooks the whole. It constitutes the most impressive location of places of worship. Consequently, it is the most appropriate place to describe the magnificence of Allah.
- Half Dome: Describes the principles of faith and worship. Architectural expression is half dome. Accordingly, these principles were placed in the most precious place that come after the dome.

- Pendants: Pendants have a mediator role in load transfer in mosque architecture. Because of that, the names of the people who were describing Islam was written on the pendants. Specific names were chosen for that places. They also have a mediator role in early Islamic period. These names introduce people to Islam as an identifier.

- Intermediate Half-Domes: Prayer, worship and the direction of prayer, supplication and pray to Allah. Intermediate half-domes express the way people worship and pray.

- Mihrab: Tawheed, worship Allah only, the attributes of Allah, good news, prayer. Mihrab shows us original owner of the mosque. Also, it emphasizes that the worship is only for Allah.

- Window: Explanations of related to religious principles to Muslims, encourages to worship. Window includes incentive and reminder. Thence, it aims to familiarize for worship.

- Door: Good news of heaven, salutation, religious reminders. It has a duty that invites Muslims inside by incentivizing.

Consequently, inscriptions explain the fundamentals of Islam, Allah, the principles of faith and worship. These inscriptions are placed coherently on dome, transition elements and infrastructure in a hierarchy in relation to the structural hierarchy of the centralized and domed mosque space. Moreover, inscriptions are implemented in a certain narrative schema as entry, development and result sections in a similar manner to a scholarly texts. Nevertheless, we cannot make any inference that the building is a symbol of divine and/or His abode. Our research and study of findings have proven that to monumental mosques built in the sixteen century İstanbul were put to be tools of worship to God, where the hierarchical disposition in their structure from ground to dome is related to systematized rhetorics of tenets of faith presented in an architectural cosmic design after ordered physical universe created by Allah.

Keywords: Semiotics, cosmology, inscriptions, mosques, worship.

1. GİRİŞ

İnsanoğlu geçmişten günümüze kendisini ifade etmek için çeşitli yöntemler kullandı. Mimari de insanın yaşamıyla bütünleşen, onunla birlikte değişen ve gelişen bir araç oldu. Mimaride oluşturulan biçimler o devrin evren tasavvurunu mimariyle bütünleştirerek yapıları zamanla birer gösterge/sembol haline getirdi. Kuşaklar arası aktarımlar bu kendiliğinden oluşan dil aracılığıyla sağlanmakta, bu dilin esas aracı ise biçimlendirme olmaktadır. Mimar ya da kullanıcı toplumdaki inanç, kültür, din, yaşayış biçimi ve gelenek-göreneklerini işaretler ve belli göstergeler aracılığıyla mimari yapıya aktarmaktadır. Böylece yapılardaki göstergeler o toplum hakkında ışık tutar. Türkiye coğrafyasında bu simgeselliğin en çok kullanıldığı yapılar camiler olmuştur. Bu yapılar ibadet mekânı olması sebebiyle, Türklerin İslamiyet'i kabulünden itibaren önemini korumuştur. Cami üzerinde aktarılan birçok anlam/sembol kendini yapıda farklı yerlerde bulmakla birlikte, bu bağlamda dikkatleri en çok kubbe çekmiştir. Kubbe yapılış biçimiyle, formuyla, üzerine yazılan hatlarla ve bezemeleriyle bir bütünlük oluşturmaktadır. Kubbenin ibadet mekânının üzerini örtmesi ve cami mimarisine öznellik kazandırması özellikle 16.yüzyılda Mimar Sinan'ın da etkisiyle uç noktalara taşınmıştır. Kubbe ve diğer mimari elemanlar üzerine yazılan yazılar ise dönemin kozmoloji anlayışını yansıtmaktadır. Çalışmamızda buradan yola çıkarak Mimar Sinan dönemi cami yapılarında yazı ve kozmoloji ilişkisi ele alınacaktır.

1.1 Tezin Amacı

Dönemin en parlak ürünlerini ve Osmanlı cami mimarisini farklı tasarımdaki örneklerle yansıtması, Mimar Sinan dönemi yapılarını incelememizin başlıca sebebini oluşturmaktadır. 16. yüzyıl Osmanlı'nın güçlü bir devri olması ve bu gücü gösterme amacıyla mimarinin kullanılması, tasarımların çeşitlenmesine ve dönemin ihtişamının mimariye yansıtılmasında rol oynamıştır. Böylece dönemin dünya görüşünün mimaride nasıl sembolize edildiğini anlamak amacıyla tezimizde Mimar Sinan dönemi cami yapılarında yazı ve kozmoloji ilişkisi incelenmiştir. Mimar Sinan

dönemi yapılarını seçerken, dönem eserlerine kolay ulaşılabilirlik, dönem mimarisinin Mimar Sinan ile zirve noktasında olması, yapı ölçeklerinin çeşitlilik göstermesi, ihtişam ve hayır amacıyla büyük ve gösterişli yapılar yaptırılması, yapıların yazı programlarının zengin olması ve eserler hakkında yazılı kaynakların çok olması seçimimizde etkili olmuştur. Yapıları tercih ederken yazı programları açısından zenginlik oluşturacak şekilde, dönemin erken ve geç eserleri mümkün olduğunca seçilmeye çalışılmıştır. Çalışmanın amacı, cami mimarisinde yazının sembolleşmesi ve anlam üretmesi üzerinden yazı-kozmozolojik anlam ilişkisini göstergebilimsel yöntemler aracılığıyla incelemek ve yorumlamaktır.

1.2 Kapsam

Çalışma kapsamında Bölüm 2’de öncelikle, araştırmanın yöntemi olarak belirlenen dilbilim, göstergebilim, anlambilim kavramları ve bunların mimarlıkla ilişkileri çok genel çerçevede ele alınacak, daha sonra bunlara bağlı olarak gösterge, dizim/dizge, düz anlam/yananlam, belirti/belirtke kavramları açıklanacak ve simgenin nasıl anlam ürettiği konusu üzerinde durulacaktır.

Bölüm 3’te mimarlık ve yazı ilişkisine bakılacaktır. Yazının mimaride kullanılmaya başlanması, mimaride simge, işaret ve göstergenin kullanım alanlarına girilerek verilecektir. Daha sonra yazının mimaride kullanımına dair örnekler getirilecektir.

Kaynakça tartışması adlı Bölüm 4’te ülkemizde ve dünyada, dini mimaride ve özelde cami mimarisinde sembolizm ve kozmoloji çalışmaları irdelenip, içerikleri aktararak, ne tür çalışmalar yapıldığı anlatılacaktır.

Yazıların derlenmesi adlı Bölüm 5’te Mimar Sinan dönemi camilerinde bulunan tüm yazılar ayrıntılı bir şekilde, yapıda bulunan yerlerine göre sınıflandırılarak, Kur’an-ı Kerim’deki diziliş sırasına göre sunulacaktır.

Bölüm 6’da 16. yüzyıl cami mimarisindeki özelde Mimar Sinan’ın yapmış olduğu yapılardaki yazılar, yani ibadet mekânında yer alan Kur’an-ı kerim ayetleri üzerine değerlendirmeler ve yorumlarda bulunulacak, dönemim kozmoloji anlayışı aranmaya çalışılacaktır.

Yazılardaki ana temalar adlı Bölüm 7’de ise, ibadet mekânında bulunan yazılar konularına göre belli başlıklar altında sunulacak, içerikleri hakkında bilgiler verilecektir.

Son olarak Bölüm 8’de, Bölüm 6 ve 7’de yapılan incelemeler ve değerlendirmeler ışığında, camilerin ortak mekânsal analizleri yapılarak tapınma eylemi ve ibadet mekânı arasındaki ilişkiler anlam-mekân çerçevesinde göstergebilimsel yaklaşımla ele alınacak, tipolojik bir analiz yapılacaktır. 16.yüzyıl camileri kubbe, yarım kubbe, pendantif, ara yarım kubbe, mihrap, pencere ve kapı yazılarıyla ve yapısal durumuyla ele alınarak kozmolojik boyutta incelenecektir.

1.3 Yöntem

Araştırmanın yöntemi, mimarlık tarihi sürecindeki kozmolojik boyutla ilgili verilerin toplanması, belirli bir kuramsal çerçeve içinde analizi ve yorum sürecini içermektedir. Çalışmayı destekleyen fakat ana çerçeve dışında kalan göstergebilimle ilgili veriler literatür çalışmalarıyla sağlanmıştır. Dönemin mimari özelliklerini anlamak adına yapılan birkaç çalışma haricinde, cami mimarisinde yazı ve kozmolojik boyutu ele alan kapsamlı bir çalışma bulunmamaktadır. Çalışmada varılmak istenen nokta, 16.yüzyıl cami mimarisinde yapısal elemanların; oluşumu, tasarımdaki yeri ve üzerinde bulunan ayetler aracılığıyla yarattığı kozmolojik anlam ve meydana getirdiği sembolizmi göstergebilimsel yöntemlerle irdelemek, konuya tarihten günümüze ve kuramsal verilere bağlı kalarak bir yorum getirmek olacaktır. Ayrıca yazıların tasarımla birlikte ifade ettiği anlamlar, yapı elemanlarına göre bir tipoloji yapılarak kavram-gösterge terimleri üzerinden açıklanmaya çalışılacaktır.

2. GÖSTERGEBİLİME GENEL BİR BAKIŞ

Dilin kavramları belirten bir göstergeler dizgesi olması, dil ve düşüncenin aynı bütünü tamamlayan iki öge olduğunu ortaya koymuştur. Böylece bir anlam dizgesi olan mimarlığın ve bunun içinde dini mimarinin dilsel bir öge ve gösterge nesnesi olmasının tartışılması, öncelikle dil ve dilden türeyen kavramların ve bilim dallarının incelenmesini gerektirmektedir. Bu sebeple bu bölümde dilbilim ve göstergebilimin temel bakış açıları, kavram ve ilkeleri genel bir bakış açısı içinde ele alınacak ve bir kuramsal çerçeve oluşturulmaya çalışılacaktır.

2.1 Göstergebilime Giriş

İnsanlar gündelik yaşamda birbirleriyle iletişim kurabilmek için çeşitli araçlar geliştirmişlerdir. Bu iletişim araçlarının yaygınlaşması ve çeşitli kültürlerin karşılaşması her bir bireyin yaşamını sürdürebilmek için çeşitli alanlardaki dizgeleri öğrenmesini zorunlu kılmaktadır. Buradan yola çıkarak aslında göstergebilimin yüzyıllarca bizimle olduğu gerçeğine varabiliriz. Tabi ki 20.yüzyılın iletişim olanaklarının gelişmesi, kuşkusuz göstergebilimin bu çağda ağırlık kazanmasına, çok çeşitli gösterge dizgelerinin var olmasına ve vazgeçilememesine sebebiyet vermektedir. Örneğin kent yaşamının vazgeçilmez bir parçası haline gelen trafik levhalarının öğrenilmesi gibi.

“Göstergebilim insanın gösterge oluşturma, göstergelerle dizge kurma ve bunlar aracılığıyla iletişim sağlama mekanizmasını araştıran ve ayrıca iletişim amaçlı kullanılan bütün araçları, göstergeleri inceleyen, bunların birbirleriyle olan ilişkilerini araştıran, türlerini saptamaya çalışan bilimdir” (Erkman, 1987, s.22).

Esasen temelleri çok eskilerde atılmış dilbilim ve göstergebilim, geçmişten günümüze toplumların dünya tasavvurunun yansıması olarak mimariye de işlenmiştir. 20.yüzyılın başlarında mimariye ve kent planlamasına egemen olan işlevselci anlayışla tek anlamlı, tek boyutlu ve bazen de anlam üretmediği düşünülen yapıların oluşması sonucunda, mimarlar yapıların anlamsal öneminin farkına vararak

bunu gündeme getirmiştir. Bu da mimarlık kuramına çağdaş dilbilimsel/göstergebilimsel yaklaşımlar aracılığıyla biçim ve mekânın gerisinde yapının içerdiği anlamı ve kullanıcıyailetmiş olduğu mesajları irdeleme olanağı sunmuştur. Bu durumda mimarlığın esasen bir dil, mimarlık ürününün de bir gösterge olduğu tanımından hareketle, bu kavramları anlamak ve kavramlar arasında daha rahat bağlantı kurmak adına öncelikle göstergebilimin temel kavramları açıklanmaya çalışılacaktır.

2.1.1 Göstergebilimin genel bir tanımı

Göstergebilim (semiotics, semiology)¹, en genel ve en bilinen haliyle göstergeleri ve gösterge dizgelerini inceleyen bilimdir. Dilimizde özellikle dilbilim (Fransızca *linguistique*) sözcüğü örnek alınarak üretilmiş olan göstergebilim (Fransızca *sémiotique* ya da *sémiologie*) terimi; günümüzde yalnızca kendini oluşturan bu iki terimin anlamsal toplamına indirgenemeyecek ölçüde geniştir. Göstergebilimi biraz açmaya çalışırsak; “anamlı bütünleri, bir başka deyişle gösterge dizgelerini betimlemek, göstergelerin birbirleriyle kurdukları bağıntıları saptamak, anlamların eklemlenerek oluşma biçimlerini bulmak, göstergeleri ve gösterge dizgelerini (diller, jestler, davranışlar, vs.) sınıflandırmak, ya da insan ile insan, insan ile dünya arasındaki etkileşimi açıklamak, bu amaçla da bilimkuramsal (epistemolojik), yöntembilimsel (metodolojik) ve betimsel (deskriptif) açıdan tümükapsayıcı, tutarlı ve yalın bir kuram oluşturmaktır diyebiliriz” (Rifat, 2013, s.113).

Göstergebilim anlam evreniyle doğrudan ilişkilidir. Bu konuda P. Guiraud şöyle demiştir: “Sözlükler anlam (*sens*) sözcüğü için iki tanım verir: ‘bir göstergenin betimlediği düşünce’ ve ‘kendisine bir düşünme nesnesi bağlanabilen kavram’. Anlam bir bağıntıdır ve bu bağıntı, her anlamı yeni bir anlam içine alır. Göstergebilim bütün bilgileri, deneyimleri kapsar, çünkü her şey göstergedir.” (Guiraud, 1994, s.57-58).

¹ Semiology ve semiotics terimleri günümüzde aynı alanı kapsamaktadır. Avrupalılar daha çok semiology’yi, Anglosaksonlar ise semiotics’i tercih etmektedir. Fakat günümüzde doğrudan doğruya bildirişim amacıyla yaratılmış dizgelerdeki göstergeleri yine bildirişim sürecindeki işlevleri açısından araştıran ve dilbilimin betimleme yöntemini kullanan etkinlik alanıyla (semiyoloji), bir dizge içindeki anlamların oluşumunu, üretiliş biçimini yeniden yapılandıran ve bu amaçla kendine özgü bir kuram geliştiren etkinlik alanı (semiyotik), Türkçe’de aynı terimle belirtilseler de birbirinden ayrı olduğu bilinmelidir (bkz. Mehmet RIFAT, XX. Yüzyılda Dilbilim ve Göstergebilim Kuramları 1, YKY, İstanbul, 2013, s.114).

2.1.2 Gösterge nedir?

Göstergebilimin temel konusu olan ‘gösterge’ kavramının anlamına bakacak olursak: 1. Bir şeyi belirtmeye yarayan şey, belirti, im, işaret; 2. Anlamla biçimin, gösterenle gösterilenin kaynaşmasından oluşan dil birimi, belirtke; 3. Bir aracın işlemesiyle ilgili bazı ölçümlerin sonucunu kendiliğinden gösteren araç; olarak tanımlanır. Buradan yola çıkarak diyebiliriz ki gösterge, kendi haricinde başka bir şeyi temsil eden ve dolayısıyla onun yerine geçebilecek nitelikte olan her çeşit biçim, nesne, olgudur (URL-1).

İnsanların gündelik yaşamda birbirleriyle anlaşabilmek için ürettikleri ve kullandıkları doğal diller (İngilizce, Türkçe, Fransızca, vb.), çeşitli mimik ve jestler, sağır-dilsiz alfabesi, trafik işaretleri, edebiyat, resim, müzik, moda, mimarlık vb. çeşitli birimlerden oluşan anlamlı birer dizgedir. Bu anlamlı dizgelerin birimleri ise bahsettiğimiz göstergelerdir. Sözelimi bir heykelin rengi ya da bir duvar süslemesindeki figür gösterge olarak değerlendirilebilir. Göstergebilim ise daha önce söylediğimiz gibi iletişim amaçlı bütün bu dizgeleri ve onların birbiriyle olan ilişkilerini inceler.

2.1.3 Kültür-dil-iletişim ilişkisi

İnsanların toplu halde yaşaması, onların kendi aralarında bir iletişim yolu geliştirmesini ve bunu kullanmasını gerekli kılmıştır. Özellikle insanın toplu yaşamaya elverişli bir yapısının olması, onun edindiği bilgiyi aktarmasını yani dili (iletişimi) hayatının zorunlu bir parçası haline getirmiştir. İnsan her ne kadar kendi kendine yetebilecek fiziki bir yapıya sahip olsa da, dil gibi bazı yeteneklerini kullanmak için toplumsal yapının varlığına ihtiyaç duyar. Bu bölümde toplumsal bir kavram olan kültür ve onun oluşumunu sağlayan iletişim aracı dil kavramlarını açıklamaya çalışacağız.

Kültür, üzerinde birçok anlamı barındıran çok katmanlı bir kavramdır. Kültür sözlükte, tarihsel, toplumsal gelişme süreci içinde yaratılan bütün maddi ve manevi değerler ile bunları yaratmada, sonraki nesillere iletmede kullanılan, insanın doğal ve toplumsal çevresine egemenliğinin ölçüsünü gösteren araçların bütünü olarak tanımlanır (URL-2). Kültürde esas olan ‘bilginin gelecek nesillere aktarılması’ diyebiliriz. Bu aktarım Erkman’ın da değindiği üzere iki şekilde olabilir; “dikey(artzamanlı) ve yatay(eşzamanlı) aktarım. Dikey aktarım bilginin kuşaktan

kuşağa aktarılması, yatay aktarım ise bilginin aynı zaman dilimi içinde bireyden bireye aktarılmasıdır” (Erkman, 1987, s.14). İnsan bu aktarımlardan yararlanırsa kültür birikiminden söz edebiliriz. Kültür toplum ağırlıklı bir kavramdır ve iletişim olmadan düşünülemez. İletişim de dille bağlantılı olduğu için, kültür toplumun ortak paydasını oluşturur diyebiliriz.

Dil sözlükte, insanlar arasında karşılıklı haberleşme aracı olarak kullanılan; duygu, düşünce ve isteklerin ses, şekil ve anlam bakımından her toplumun kendi değer yargılarına göre biçimlenmiş ortak kurallarının yardımı ile başkalarına aktarılmasını sağlayan, seslerden örülü çok yönlü ve gelişmiş bir sistem olarak tanımlanır. Türkçe, Almanca, Çince, İngilizce, Japonca gibi (URL-3). Dil insanın soyutlama yeteneğinin en belirgin taşıyıcısıdır ve bir takım simgelerden meydana gelir. Dilin göstergebilimle bağlantılı olan tanımı da ayrıca önemlidir.

“Bir dilin en küçük parçası sözcük, jest veya seslenmedir.” (URL-4) Bu nedenle dil sözcüklerden ve bu sözcüklerin belli dilbilgisi kurallarına uygun olarak dizilmelerinden oluşur. Bir sözcük hiçbir zaman kastettiği şeyin kendisi değildir, her zaman o kastedilen kavramın yerine geçen bir simgedir (sembol). Sözcükler de başka sözcüklerle belli kurallara göre bir ilişki içindedir. Bu kurallar belli bir dizge (sistem) oluşturur. Her simge başka simgelerle anlamsal, dizimsel ve dilbilgisel düzen açısından ilişkilidir. Göstergeler tek başlarına belli anlamlar ifade ederken, bir dizge içinde yeni anlamlar kazanabilir.

2.2 Göstergebilimin Tarihçesi

Gösterge kavramı üzerine Eski Çağ’dan günümüze birçok felsefeci düşünce üretmiş ve başta dilsel göstergeler olmak üzere çeşitli alanlardaki göstergeleri incelemişlerdir. Türkçede *göstergebilim* ile karşılık bulan *semyotik* sözcüğü Yunancadaki *semeiotike* teriminden, *semyoloji* sözcüğü ise Yunanca *semeion*(gösterge) ve *logia* (“kuram”; “söz” anlamındaki *logos*’tan) sözcüklerinin birleşiminden doğmuştur.

Bir göstergeler öğretisi ise Stoacılarla birlikte özellikle mantık ve dil alanındaki tartışmalarda ortaya çıkmıştır (İÖ 3.yüzyıl). Stoacılar gösteren (*semainon*) ile gösterilen (*semainomenon*) arasındaki karşıtlıktan söz etmişlerdir. Yunanlı hekim Galenos ise hastalık belirtilerinin incelenmesi anlamında *semeiotike* terimine

başvurmuştur. İşte bu ilk kaynaklardan sonra Batı düşünce tarihinde bir göstergeler öğretisi yerleşmeye başlamıştır (Rifat, 2009, s.27).

“Platon, kelimelerin evrensel ve objektif anlamlara sahip olduğunu belirterek, dilsel göstergenin nedensiz olduğunu ortaya koymuştur. Platon’a göre bir şeye hangi ismi verirsiniz verin doğrudur; verdiğiniz ismi değiştirip başka bir isim verirsiniz o da doğrudur. Aristo ve Augustine ise dilsel göstergenin bir araç olarak önemi üzerinde durmuştur çünkü onlara göre insanın ilerlemesi ve bilgi bu şekilde oluşmaktadır” (Dervişcemaloğlu, 2008, s.2).

Ortaçağ’da skolastik felsefeciler döneminde anlamlama biçimleriyle (*modi significandi*) ilgili çok sayıda kitap yazılmış ve dönemin dilbilgicileri “modus”çular diye adlandırılmıştır. Modusçular, dilin dünyayı bir ayna gibi yansıttığına inanıyorlar ve içerik (anlam) ile biçim arasındaki ilişkiyi ortaya çıkarmaya çalışıyorlardı.

17. ve 18. yüzyıllarda genel bir dil ve anlam kuramı tasarlayan Locke, Leibniz, Diderot, Condillac, Lambert gibi felsefeciler göstergelerle ve anlam taşıyan biçimlerle ilgilendiler. İngiliz felsefecisi J. Locke’a (1632-1704) göre göstergeler öğretisinin amacı, zihnin şeyleri anlamak (kavramak) ya da bilgilerini başkalarına anlatmak için kullandığı göstergelerin niteliğini incelemektir.

Göstergeler öğretisinin J. Locke’tan sonraki en önemli temsilcisi Fransız matematikçisi J.H. Lambert (1728-1777), iki ciltten oluşan *Neues Organon* adlı yapıtının bir bölümünü, düşüncelerin ve nesnelerin gösterilmesiyle ilgili öğretiye (semiotic) ayırır. Lambert bu bölümde özellikle doğal dillere ilişkin bildirişim dizgeleri üzerinde durur ama müzik, koreografi, arma, amblem, tören gibi dil-dışı gösterge dizgeleriyle ilgilenmekten de geri kalmaz. Ayrıca göstergelerin dönüşümlerini ve birleşim kurallarını da inceler (Rifat, 2013, s.115).

Polonyalı Joseph Marie Hoene-Wronski’nin (1778-1848) ölümünden sonra yayımlanan *Philosophie du langage* (Dil Felsefesi) başlıklı çalışması, İtalyan asıllı Çek matematikçisi Bern(h)ard(t) Bolzano’nun (1781-1848) *Wissdenschaftslehre* (Bilim Öğretisi) adlı yapıtı ve Edmund Husserl’in (1859-1938) *Zur Logik der Zeichen(Semiotic)* (Göstergelerin Mantığı Üstüne [Göstergebilim]) başlıklı incelemesi ile *Logische Untersuchungen*’i (Mantık Araştırmaları) dilsel göstergelerle ve göstergeler kuramıyla ilgili gözlemler içerir (Rifat, 2013, s.116).

Gösterge kavramının yüzyılın gereksinimlerine bir bilim dalı olarak cevap vermesi ve konunun olgunlaşması 20.yy’ da meydana gelmiştir. Gösterge kavramının antik çağlardan günümüze kadar olan başlıca öncüleri Çizelge 2.1’ de gösterilmiştir (Ülger, 2013, s.11).

Çizelge 2.1 : Tarihsel süreçte göstergebilim öncüleri.

Eski Yunan	Hipokrat (MÖ. 469-377): Tıp alanında semiyotiği (belirtke) kurar. Aristo (MÖ. 384-322): Semiotiğin 3 parçalı bir modelini kurar.
Erken Modern	Henry Stubbes (1670’ler): Tıp biliminde işaret/semptomların yorumunu yapar. John Locke (1690’lar): Temsil ve bilgi arasındaki ilişkiyi anlamak için bir araç olarak semiyotiği ilk kez felsefeye ithal etmiştir. Jean Henri Lambert (1760’lar): Göstergeler kuramının Lock’tan sonraki temsilcisidir.
Yapısal Dilbilim	Charles Sanders Peirce (1890’lar): Amerikalı filozof, resmi bir göstergeler kuramı geliştirerek, göstergebilimin bir bilim dalına dönüşmesini sağlamıştır. Charles William Morris (1940’lar): ABD’de Peirce’nin görüşlerini geliştirmiş, bütün göstergelerin genel kuramını oluşturmaya çalışmıştır. Ferdinand de Saussure (1900’ler): Avrupalı dilbilimci, çağdaş dilbilimin kurucusu ve yapısal dilbilim akımının öncüsüdür. Jan Mukařovský (1891-1975): Saussure’nin düşüncelerinden yola çıkarak estetik işlev ve bildirişim işlevini tanımlamıştır. Louis Hjelmslev (1899-1965): Doğal dil dışındaki gösterge dizgelerini ele alarak tutarlı bir göstergebilim kuramının temellerini oluşturmuştur.
Yapısalcılık	Claude Lévi-Strauss (1950’ler): Göstergebilimi kültürel mitlere ve sosyal pratikler üstünde uygulamıştır. Roland Barthes (1960’lar): Göstergebilimin kurucu isimlerinden biri olan Barthes, gösterge dizgelerinin çözümleniş ve işleyiş kuralları üzerine çalışmıştır. Umberto Eco (1970’ler): İtalyan felsefeci, insan düşüncesinin dil ve gösterge kavramlarına ilişkin boyutunu ele almıştır.
Post-yapısalcılık	Michel Foucault (1960’lar): Fransız felsefeci, göstergebilimsel sistemin tarihsel önemini araştırır. Jacques Derrida (1970’ler): Göstergebilimle bağlantılar içeren yapıbozumcu eleştirinin temellerini atmıştır.

2.3 Çağdaş Göstergebilimin Öncüleri

Çağdaş anlamdaki genel göstergebilimin temelleri birbirinden habersiz iki öncü tarafından 20.yy başlarında atılmıştır: Amerikalı filozof Charles Sanders Peirce (1839-1914) ve İsviçreli dilbilimci Ferdinand de Saussure (1857-1913).

2.3.1 Charles Sanders Peirce

ABD’li felsefeci, mantıkçı ve matematikçi Ch. S. Pierce göstergebilimin bağımsız bir bilim dalına dönüşmesini sağlamıştır. Ch. S. Pierce bütün olguları kapsayan bir göstergeler kuramı tasarlamış ve mantıkla özdeşleştirdiği bu kurama (göstergelerin biçimsel öğretisine) semiotic adını vermiştir. Tasarladığı bu göstergebilimi de üç dala ayırır: 1.salt (katışksız) dilbilgisi; 2. gerçek anlamıyla mantık; 3.salt (katışksız) sözbilim (retorik). Ch. S. Pierce’ün üçlü ayrımlarından gösterge kavramıyla ilgili şu tanımını önemlidir:

“Bir **gösterge** (sign) ya da representamen, bir kişi için, herhangi bir şeyin yerini, herhangi bir bakımdan ya da herhangi bir sıfatla tutan şeydir. Birine yöneliktir, bir başka deyişle, bir kişinin zihninde eşdeğerli bir gösterge ya da belki daha gelişmiş bir gösterge yaratır. Yarattığı bu göstergeyi, ben, birinci göstergenin **yorumlayanı** (interpretant) diye adlandırıyorum. Bu gösterge, bir şeyin yerini tutar: **nesnesinin** (object) yerini. Söz konusu gösterge, bu nesnenin yerini, her bakımdan değil de, benim, kimi kez, representamen’in temeli diye adlandırdığım bir çeşit düşünceye iletme bakımından tutar. Buradaki ‘düşünce’ sözcüğünü, gündelik dilde yaygın olan bir tür Platoncu anlam açısından ele almak gerekir.”²

Ch. S. Pierce göstergelerin sınıflandırmasında belirlediği üçlük Çizelge 2.2’ de gösterilmiştir:

Çizelge 2.2 : Ch. S. Pierce’in üçlü sınıflandırması.

1. Hiçbir başka olguyla ilişki kurmayan olgu	1.Göstergenin, kendisinin yalın bir nitelik, gerçek bir varlık ya da genel bir kural olması,	1.a. nitel gösterge	1.b. tek(il) gösterge	1.c. kural gösterge
2. Bir diğer olguyla ilişkili olgu,	2. Bu gösterge ile nesnesi arasındaki ilişki,	2.a. görüntüsel gösterge	2.b. belirti	2.c. simge
3.İkinci ve üçüncü olgularla ilişkili olgu. (Krampen, 1979)	3. Yorumlayanın göstergeyi bir olasılık göstergesi, ya bir gerçek gösterge ya da bir mantık göstergesi biçiminde canlandırması. (Rifat,2008)	3.a. sözcebirim ya da terim	3.b. önerme	3.c. kanıt ya da çıkarım

² Chaerles Sanders Peirce, *Ecrits sur le Signe*, s.121, (derleyen, Fransızca’ya çeviren ve açıklayan G.Deledalle)Paris, Seuil, 1978, (Fransızca çevirisinden dilimize aktaran Mehmet Rifat, *XX. Yüzyılda Dilbilim ve Göstergebilim Kuramları*, 2. Temel metinler, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2013, s.232-233).

C. W. Morris yukarıdaki tabloda ifade edilen Ch. S. Peirce'nin modelini 'gösterge' kavramına uygulamış ve göstergenin üç ilişki düzeyini tanımlamıştır (Krampen, 1979):

1. Göstergenin tek ögeli ilişkisin-yalnız kendi içinde kendi biçimsel yapısı ile gerçekleştirdiği ortam arasındaki ilişki, biçimsel düzey,
2. Göstergenin iki ögeli ilişkisi-kendisi ve temsil ettiği ya da yerine geçtiği nesne arasındaki ilişki, anlamsal düzey,
3. Göstergenin üç ögeli ilişkisi-kendi, temsil ettiği ya da yerine geçtiği nesne ile kullanıcı/yorum arasındaki ilişki, yararsal düzey.

Mantık kökenli bir anlayışa sahip olan Ch. S. Pierce, göstergelerin mantıksal işlevi üzerinde durmuş ve göstergebilimsel olguları eksiksiz bir şekilde sınıflandırmaya çalışmıştır. Önerdiği üçlükler içinde çok dikkati çeken üçlüğü görüntüsel gösterge, belirti ve simge üçlüsüdür. Görüntüsel gösterge (*icon*), belirttiği nesne var olmasa bile, kendisini anlamlı kılan özelliği taşıyacak göstergedir (bir desen veya bir fotoğraf). Belirti (*index*), nesnesi ortadan kalktığında kendisini gösterge yapan özelliği hemen yitirecek olan ama yorumlayan bulunmadığında bu özelliği yitirmeyecek olan bir göstergedir (bulutun yağmurun belirtisi olması gibi). Simge (*symbol*), yorumlayan olmasaydı kendisini gösterge yapan özelliği yitirecek olan bir göstergedir (terazi figürünün adaletin simgesi olması gibi) (Rifat, 2013, s.118).

2.3.2 Ferdinand de Saussure

Avrupa'da çağdaş göstergebilimin öncüsü olarak görülen İsviçreli dilbilimci F. de Saussure, doğal dilleri dilbilimin inceleme konusu olarak görür ve bunun dışındaki gösterge dizgelerinin incelenmesi için *sémiologie* (göstergebilim) kavramının kullanılmasını önerir.

Dili bir işaretler ve göstergeler sistemi olarak gören Saussure, 'Genel Dilbilim Dersleri'nde (*Cours de linguistique generale*, 1916) tasarladığı göstergebilimin tanımını şöyle yapar:

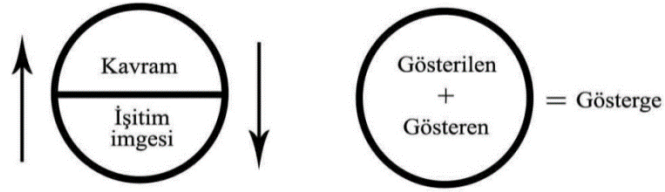
“...göstergelerin toplum içindeki yaşamını inceleyecek bir bilim tasarlanabilir; bu bilim toplumsal ruhbilimin, dolayısıyla genel ruhbilimin bir bölümünü oluşturacaktır; biz bu bilimi **göstergebilim** olarak adlandıracğız. Göstergebilimi bize göstergelerin ne gibi

özellikler içerdiğini, hangi yasalara bağlı olduğunu öğretecektir. ...Dilbilim, bu genel bilimin bir bölümünden başka bir şey değildir.”³

Saussure göstergelerin toplumsal işlevi üzerinde dururken, göstergeyi de gösteren (*signifiant*) ve gösterilenden (*signifié*) oluşan ikili bir model olarak açıklamaktadır.

F. de Saussure’e göre dil, tek tek bireyleri değil, bütün toplumu ilgilendiren bir olaydır; bireyüstü bir dizgedir ve bir soyutlamadır (Saussure, 1982, s.33-34). İnsanlar bu dizge ile birbirleriyle iletişim kurar. “Dil, kavramlar belirten bir göstergeler dizgesidir; bu özelliğiyle de yazıyla, sağır dilsiz alfabesiyle, simgesel törenlerle, incelik belirten davranış biçimleriyle, askerlerin kullandığı işaretlerle, vb. karşılaştırılabilir. Yalnız dil bu dizgelerin en önemlisidir” (Rifat, 2013, s.120).

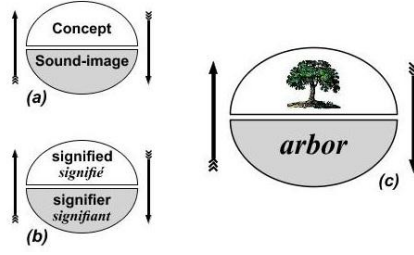
Dilsel gösterge bir şey ile bir adı değil, bir kavram ile bir işitim imgesini birbirine bağlar. İşitim imgesi sadece maddesel ses değil, duyularımızın bu sese karşılık verdiği tasarımıdır. Yani dilsel gösterge iki yönlü bir zihinsel oluşumdur. F. de Saussure’a göre kavram ile işitim imgesinin birlikte oluşturduğu bütün ‘gösterge’ olarak adlandırılır (Şekil 2.1).

Şekil 2.1 : Dil göstergesinin bileşenleri.

Her gösterge bir biçim(anlatım) aracılığıyla bir içeriğe gönderme yapar (Erkman, 1987). İşitim imgesi ve kavram arasında doğrudan ve karşılıklı bir çağrışım ilişkisi vardır. Buna F. de Saussure’ün en bilinmiş ağaç örneği üzerinden bakarsak; “” şekli bir kavram yani gösterilenken, “ağaç” ise işitim imgesi gösterilendir. Bu işitim imgesini toplum kendisi üretir, her dilde farklı bir şekilde temsili vardır. Ağaç, *tree*, *arbre* vb... Gösterge ise kavram (gösterilen) ve işitim imgesinin (gösteren) bütününden oluşur (Şekil 2.2).

³ Ferdinand de Saussure, *Course de linguistique generale*, Paris, Payot, 1972, T. De Mauro’nun eleştiri basımı. (Türkçe’ye çeviren Mehmet Rifat, *XX. Yüzyılda Dilbilim ve Göstergebilim Kuramları 2. Temel metinler*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2013, s. 235-236.)

Şekil 2.2 : F. de Saussure'ün dil göstergesi örneği. (URL-5)

2.3.3 Pierce ve Saussure sonrası göstergebilim kuramcıları

ABD'de Ch. S. Pierce'ten, Avrupa ile Rusya'da F. de Saussure'den hemen sonra göstergebilim, dilbilim, yazınbilim, anlatı çözümlemesi ve yazınsal eleştiri alanlarında birbirleriyle bağlantılı gelişmeler ortaya çıkmıştır.

Göstergebilimin temellerini atan ve aynı zamanda öncüleri olan Pierce ve Saussure, kendinden sonraki dilbilimcilere ayrı ayrı ekoller sunmuşlardır. 1960'lardan sonra göstergebilimin bağımsız bir bilim haline gelmesiyle bu ayrışma daha belirgin hale gelmeye başlamıştır. F. de Saussure'a dayanan Avrupa geleneğini Louis Hjelmslev, Roland Barthes, Claude Lévi-Strauss, Julia Kristeva, Christian Metz, Algirdas J. Greimas ve Jean Baudrillard gibi araştırmacılar; Ch. S. Pierce'a dayanan Amerika geleneğini ise Charles W. Morris, Ivor A. Richards, Charles K. Ogden, Umberto Eco ve Thomas Sebeok gibi araştırmacılar benimsemişlerdir.

L. Hjelmslev, Kopenhag Dilbilim Çevresi kurucuları arasındadır ve Saussure'ün ortaya attığı dilbilimsel ilkeleri ve tasarladığı göstergebilimi kuramsal özelliklerle donatarak geliştirmiştir. R. Jakobson ve N. Trubetskoy da Saussure'ün çalışmalarını izleyerek Prag Dilbilim Çevresini kurmuşlardır. Ünlü Fransız düşünürü Roland Barthes da çağdaş göstergebilimin kurulmasına ve gelişmesine yardımcı olmuş ve birçok farklı disipline bir temel ve referans noktası olmasına katkı sağlamıştır.

2.4 Mimarlıkta Dil, Anlatım ve Sembolizm

Mimarlığın kendisi, kendi maddesel gerçekliği dışında ayrıca bir şeyleri temsil etmekte, bir şeylerin açıklayıcısı olmakta ve bir şeylerin mesajını iletmektedir (Yücel, 1999). Bu mesajı salt biçimlendirmeye ve mekânla mı iletmektedir? Mimarlıkta göstergebilim araştırmalarından çıkarabileceğimiz sonuç, mimarının bir iletişim aracı ve göstergeler bütünü olarak (mekân, biçim, yapısal elemanlar ve diğer bileşenler) bir mesaj taşıması ve kendine has anlamının olmasıdır.

Mimarlık ürünü tasarlama, temsil etme ve edilme kavramlarını beraberinde getirmektedir. Burada mimarlık dilinin bu benzeşme yoluyla bir temsil aracı haline geldiğini söyleyebiliriz. Mekân, yapı ve hatta şehir salt kendisini değil başka şeyleri de temsil etmeye başlar; toplumu, kültürü, kullanımı, ihtiyaçları, zevki, ekonomiyi vb. Göstergebilim bizlere mekânı tüm bu parametrelerle birlikte ele almayı ve kullanıcıya ilettiği mesajları irdelememizi sağlar.

Norberg-Schulz mekânı, içinde yaşayan kullanıcıların fizyolojik, psikolojik ve toplumsal gereksinimlerini karşılayan ve toplumca kabul edilmiş kültürel şemalara uygun biçimde kavrandığı varoluşsal mekân olarak tanımlamaktadır. Mimari mekânın tanımını ise şöyle yapar: mimarlık var olan çevrenin ötesine uzanan bir imgenin somutluk kazanmasıdır ve mimari mekân varoluşsal mekânın somutlaşması olarak tanımlanabilir (Schulz, 1971).

Mekân aslında tek ve basit bir kavram değildir. İçerdiği tasavvur ve geometrik soyutlamalar ile mekân anlam kazanır. İnsanın bir gereksinimini karşılamak için çevresinde bulduğu malzemeyi biçimlendirmesi ve ona bir anlam yüklemesi, mimarlık eyleminin özünü oluşturur. Böylece ortaya çıkan mimarlık nesnesi de bir iletişim aracı haline gelir. Mimar (ya da kullanıcı) tarafından yapıda oluşturulan işaretler (semboller) zamanda ve mekânda iletilir. Yalnız burada iletilen mesajı yorumlamak mimar ile izleyici arasındaki ortak dil, kültür, tarih ve bilgi birikimine bağlı olarak değişebilir.

2.5 Göstergebilim ve Cami Mimarisinde Kozmoloji

Çalışmamızda göstergebilimi başat olarak ele almamızın ve açıklamamızın sebebi çalışmamıza bir temel oluşturmaktır. Nitekim göstergebilim kavramlarını bilmeden konumuzda geçen kavramlar ve ilişkiler anlaşılmaz kalacaktı. Esasen temelleri Eski Çağ'a dayanan göstergebilimin kendini bir bilim olarak 19.yüzyılda kabul ettirmesi, bu dönemde bir takım kavramların temellendirilmesi ve açıklanması daha güncel bir bilim dalı gibi görünmesini sağlamıştır. Bu bölümde göstergebilim, gösterge, belirti, simge, gösteren (kavram), gösterilen (işitim imgesi) kavramlarını çağdaş dil bilimcilerin açıklamalarını baz alarak verdik. Böylece birbirleriyle olan ilişkilerini ve mimarlıkta nasıl bir alt yapı oluşturup kullanıldıklarını da söylemeye çalıştık.

Çalışmamızda cami mimarisinde kozmolojik boyutu, kavram-simge ilişkisiyle ele alıp, cami iç ve dış mekânında yer alan İslam yazı sanatından faydalanarak, kavram-simge irdemesi yapacağız. Burada yazıların kozmoloji tasavvurunun anlam boyutunu (kavramı), caminin yapısal elemanlarının ise bu anlamla birlikte yapının o bölümüne atfedildiği simgeyi meydana getirdiğini görmekteyiz. Göstergeyi oluşturmak için gerekli olan kavram-simge bütünlüğü yani gösteren-gösterilen ilişkisini, camideki yazılar ve yapı elemanlarıyla oluşturmaktayız.

Çalışmada kullanmış olduğumuz camileri daha rahat kaynak bulabilmek açısından ve Osmanlı Devleti'nin yükseliş dönemini temsil ettiği için 16. yüzyıldan almayı tercih ettik. Çünkü bu dönemde gerek padişahlar ve hanım sultanlar, gerekse devlet adamları (vezir-i azamlar ve kaptan paşalar) ihtişam göstergesi ve hayır adına yapı yaptırma işine ağırlık vermişlerdir. Bu yapıların bezeme programları da diğer küçük ölçekli camilere göre daha yoğundur. Cami seçimlerimiz bu çerçevede altında bezemesi yani İslam yazı sanatı bakımından daha çok malzeme verecek şekilde sultan camileri, Cuma camileri arasından olmuştur. Mimar Sinan'ın 16. yüzyıldaki inşa sürecinde olan büyük rolü dolayısıyla onun yapıları arasından, bir yüzyıl boyunca erken ve geç dönem eserleri mümkün olduğunca seçilmeye çalışılmıştır. Bazı eserleri de yazı programı açısından sade veya yok denecek kadar az olduğundan seçimimizin dışında bırakılmıştır.

3. MİMARLIKTA YAZI

3.1 Mimarlıkta İletişim

İlk çağlardan beri insanlar birbirleriyle çeşitli araçlar vasıtasıyla (yazı, resim, işaret, mimik vb.) iletişim kurmaktadırlar. İletişim, insanların vazgeçemediği ve her geçen gün gelişen ve değişen bir ihtiyaçtır. Çağımızda iletişim, insanların geliştirmiş olduğu çok çeşitli araçlar vasıtasıyla ve onların kendi aralarında kullanmış olduğu dillerle gerçekleşmektedir. Dili, insanlar arasında en çok kullanılan ve gelişmiş olan iletişim türü olarak kabul edebiliriz. Bir şeyin iletişim amaçlı kullanılması, onun yazılı bir dili olmasını ya da konuşulmasını gerekli kılmaz. Eski Mısır'da hiyerogliflerin yorumlanması, bir takım anlamlar taşıması ve mesajlar iletmesi, eski Türklerin dünyayı renklerle ifade etmesi bunların bir simgesel değeri ve anlamı olduğunu göstermektedir.

Şehir, mimari ve sanat alanında da kendine has bir iletişim şekli elbette ki bulunmaktadır. Hatta mimarlık ürünleri ve sanat eserleri bizzat bir iletişim aracını oluşturmaktadır. Çünkü bu eserlerde biçim, malzeme, içerik vb. şeyler onu oluşturan sanatçıya göre veyahut eserin oluşturulduğu topluma ve çağa göre değişiklik göstermektedir. Böylece oluşturulan dil ile çağlar arasında göstergeler aracılığıyla bir iletişim meydana getirilmiştir. Elbette ki dönemler arası farklılık gösteren dili hepimizin kolayca anlaması mümkün olmadığından, geçmiş tarihe ve toplumların yaşantısına bakarak bunları bulduğumuz çağda anlamaya çalışmaktayız. Mimarideki dilde sözcüklerin yerini ölçek, ışık-gölge, biçim, oran, renk, doku, malzeme vb. almıştır. Tüm bunlar bizim için birer gösterge niteliği taşır ve bu sayede kavramları, fikirleri ve duyguları anlamaya çalışırız. Mimarlar da bir yapıyı oluştururken öncelikle dönemlerindeki yapı tekniklerini, malzeme seçimini göz önüne alırlar ve daha sonra yapının programına uygun olacak şekilde bir biçimlendirme ve yorum getirirler. Mimari program ne derece farklı olsa ve tasarlayan ne kadar özgün yorumlar getirirse de sonuç ürün genel olarak o çağın anlayışını yansıtmaktadır. Biz de yapıyı incelerken önce o eserin anlamı ve içeriğini

ele alır daha sonra biçimlendirilmesiyle ilgili duygu, yorum, kavrayış ve evren görüşünü anlamlandırmaya çalışırız.

Mimari yapıların bir gösterge olarak kabulü ona bakan ya da inceleyen için bir anlam ifade etmesiyle mümkün olmaktadır; yani biçimi, rengi vs. ile bir çağrışım yapması. Mimari yapıyı gösteren olarak ele alırsak, içerdiği anlamı gösterilen olarak kabul edebiliriz. Mimari bir kaynaktan okuma yapmaya çalışan kimse, kaynaktaki simgeleri kendi içinde (toplumsal değerleri veya evren tasavvuruyla) ortak değer oluşturması ve o andaki algılarıyla okur. Tabi ki tam olarak bir yargıya varması tek başına mümkün değildir. Bu sebeple, şüphesiz konuyu iyi bilen bir sanat tarihçisi, sosyolog, tarihçi ya da başka gerekli bilim dalları arasından seçilecek olan bir heyetin mimari yapıyı yorumlaması daha yerinde olacaktır.

Mimari eserler döneminin özelliklerini ve kozmoloji anlayışını yansıtmakla kalmayıp tarihe birebir tanıklık eden ve günümüze ulaşan birer şahit gibidirler. Bu şahitliği, eserlerin fiziksel bir takım özellikleri dolayısıyla üzerlerinde taşıdıkları yapı teknikleri, malzeme, oran ve ölçü bizlere anlatmaktadır. Ayrıca dönemin inanç ve dünya görüşleri de mimari tasarımla birlikte esere yansıtılır. Bu tanıklıklarda elde edebileceğimiz nesnel veriler yapının fiziksel ve ölçülebilen somut göstergeleri, öznel veriler ise yapının içinde bulunduğu dönemin dünya görüşünü yansıtan soyut göstergeleri olarak sayılabilir. Bu tanıklık adeta mimari tasarımla bütünleşmiş ve onda yok olmuş, kokusu üzerine sinmiştir. Ayrılmaz bir parça olarak görülen bu göstergeler de aslında birer dizge içinde yer almaktadır. Dizgelerin bir araya gelişleri öyle doğal ve sorunsuz olmuştur ki hiç göze batmaz. İşte mimari kendi dilinde oluşturduğu bu dizgelerle ve dizgelerin bir araya getirdiği göstergelerle çağlar arasında iletişimi sağlamaktadır.

3.2 Mimarlıkta Simge, İşaret ve Gösterge

Mimari ve kentin dilini anlayabilmek için ‘simge’, ‘işaret’ ve ‘gösterge’ terimlerini bilmemiz gerekir. Zira hepsi aynı şeymiş gibi görünse de değildir. Belirti, onu ortaya çıkaran nesne var olmadığında gösterge özelliğini yitiren, onu yorumlayacak biri olmadığında bu özelliğini koruyacak (kaybetmeyecek) bir göstergedir. Gösterge, insanın oluşturduğu yapay bir belirtidir ve nesnesi olmasa dahi görüldüğü zaman bir anlamı olduğu çıkarılmaktadır. Simge, bir yorumlayan olmadığında gösterge özelliğini yitiren bir göstergedir (Pierce, 1978, s.139-40).

Belirtiyi hayatımızın hemen her alanında iletişim göstergesi olarak kullanmaktayız. Mimari belirtiler gösterge olarak kullanılmak üzere yapay ve bilinçli olarak anlamla yüklenebilirler. Neolitik çağda birçok belirti tarım köylerinde de mevcuttu. Köyü çevreleyen surların, hendek ve barikatların, gözlem yapıldığında daha çok vahşi hayvanların saldırısından korunmak için yapıldığı ve böylece çocukların güvenli şekilde oynadığı ve geceleri halkın rahatça uyuduğunu çıkartabiliyoruz. Duvar burada saldırganı uzak tutmak için elinde silahla bekleyen bir nöbetçinin yerini tutmaktadır (Mumford, 2007, s.25).

Antik Yunan’da kent merkezi, kentin en anlamlı yeridir. Burada ticaret ortamı vardır, alışveriş yapılır, insanlar toplanır, tartışmalar burada yapılır. Kent merkezi adeta o kentin kalbini oluşturmaktadır. Bu merkezde kentin en önemli şeyi merkezilik kavramını vurgulayan bir de mabed bulunmaktaydı. Mircea Eliade’nin (2003) belirttiği gibi evrenin ekseni tapınaktan geçmekteydi. Surlarıyla birlikte kent, güçlü bir Tanrı’nın evini niteliyordu. Mimari ve anıtsal simgeler de bunu görünür kılmaktaydı.

Osmanlı kentinde de kent merkezi aynı işlevdeydi. Merkezde mabed olarak cami bulunmaktaydı ve tüm diğer toplumsal işlevler bu caminin ya da külliye’nin etrafında yer almaktaydı.⁴ Toplumun kalbi bu merkezde atardı. Caminin minaresi ya da külliye’nin minareleri de insanları kent içinde bu merkeze yönlendirir ve ibadet yönü olan Kabe’yi de minaresindeki ya da kubbesindeki alemlerle işaret ederdi.⁵ Yani dini inanışını merkeze alan ve bu dünya görüşünü mimarisine de yansıtan bir toplum anlayışı hâkimdi.

Lewis Mumford, *Tarih Boyunca Kent* (2007, s.91) isimli kitabında, mimariye atfedilen simgeler ve göstergelerin simgesel biçiminin yazıya nasıl dönüştüğü hakkında şöyle bir tespitte bulunmaktadır:

“İlk kentlerde insan hayatı ve enerjisi, daha önce ulaşılması mümkün olmayan bir ölçüde sanat biçimine dönüştürülmüştü. Artık, her nesil geride kendi ideal biçim ve imgelerinin kalıntılarını bırakabilmekteydi: İnsanın ölümsüzlük arzularını sonraki nesillerin zihinlerinde mevcut olma düşüncesiyle tatmin etmesine aracılık eden ibadethaneler, tapınaklar, saraylar, heykeller, resimler,

⁴ Külliye: Selçuklu ve Osmanlılarda, bir cami ile birlikte kurulmuş medrese, muvakkithane, türbe, aşhane, darüşşifa, hamam, sebil, çeşme, çarşı ve benzeri yapıların öveyana getirdiği dinsel ve toplumsal merkez. (Doğan Hasol, *Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü*, Yem Yayın, Ocak 2008, s.293)

⁵ Alem: Minare, kubbe, sancak direği gibi yüksek şeylerin tepesine yerleştirilen madenden yapılmış ay, ay yıldız ya da lale şeklindeki süslü tepelik. Alemler estetik kaygının yanı sıra, yapısal bir zorunluluğun da sonucu olup kurşun levhaların tepedeki birleşme noktasını örterler. (Doğan Hasol, *Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü*, Yem Yayın, Ocak 2008, s.33)

yazıtlar, duvar ve sütunlara yapılmış oyma ve resimler, tapınaklar, saraylar, heykeller, resimler, yazıtlar, duvar ve sütunlara yapılmış oyma ve resimler. Yok olma tehdidi altındayken bile, gurur ve hırs kentin taşlarına kazınıyordu; aksi takdirde geçip gidecek olanı “ebedi” simgesel biçimlerde sabitleme işlevini yazıdan önce sanat yerine getirmekteydi.”

İstanbul Kapalıçarşı’da her meslek gurubunun belli bir sokağı olduğu ve bu sokağın o meslek gurubuyla özdeşleştiği görülmektedir. Eskiden devam eden mesleki aletlerin sembol olarak kullanılması günümüzde de yaygın şekilde kullanılmaktadır. Çağımızda bunların en uç boyut haline gelmesi, mimari yapının bir figür, ikonografik bir simge şeklini almasıdır. Hatta yazının hayatımızda etkin bir şekilde yer almasıyla birlikte tüm yapının bir tabela halini aldığını da görmekteyiz.

3.3 Yazı ve Mimaride Kullanımı

İnsanoğlu önceleri kalıcı olmayan sessel işaretlerle iletişim sağlamaktaydı. Rastgele ya da adlandırılmak istenen şeyin sesini çıkarırcasına kullanılan bu sesler, insanlar arasına mesafe girip de iletişim sağlanması gerektiğinde daha çeşitli yüksek sesler çıkarmayı zorunlu kılmaktaydı. Yerel ve toplumsal özellikler iletişimin farklılaşmasına da etki etmekteydi. Avusturalya’daki bazı yerli kabileler birbirleriyle tavır diliyle iletişim sağlamaktadır. Çin’de ise bir şeyi ifade ederken ellerin şeklinin ve yüz mimiklerinin Çin yazısının oluşmasına etki ettiği bilinmektedir. Eflatun’un *Cumhuriyet* (1950) adlı kitabındaki mağara benzetmesine göre ise; bir mağarada mağaranın kapısına arkası dönük bir şekilde oturan insanlar, mağaranın kapısından içeri giren ışığın nesnelerin üzerine vurmasıyla oluşan gölgeleri, mağara duvarlarına ya da taşlara çizmişlerdir. Böylece insanlar o çağdaki yaşayışlarını, kültürlerini ve inanışlarını ifade etmektedirler. Bu anlatımda dil, yazı ve resim aynı şey olarak kabul edilebilir. Selçuk Mülayim (2009, s.18), ortak amaç içeren simgelere verilecek anlamlar üzerinde toplumların uzlaşmaya vararak, yazı (daha öncelerde resim) sistemini oluşturduğunu belirtir. Böylece de yazı, insanın konuşma dilinden kurtularak, onun aynı anlama gelecek bir işaret cümlesi çizibilmesini sağlar.

İşaret ya da anlatım biçimi olarak nesnelerin resmini kullanan Çin yazıları birer gösterge özelliği de gösterir. Çünkü o nesneyi ifade eden bir ikon halindedir. Eski çağlarda, kimi uygar uluslarca kullanılan resim ve simgelere dayalı bu yazı türüne “resimyazı” denmektedir. Resimyazı bir nevi dildeki oluşumları muhafaza etmek için kullanılan bir sanat özelliği de taşır. Bu yazıların yaşanılan çevrede, mimari yapıtlara

uygulanması hem yaşanan şeylerin mimariyle bütünleştğini hem de mimaride bir ifade aracı olarak kullanıldığını gösterir.

Mısır'da MÖ. IV. bin yıllarında felsefe ve kavramlarının yaşamın içinde yer alması ve tartışılmasıyla birlikte, hiyeroglif denen fikir yazısı ortaya çıkmıştır. Bu fikir yazısında işaretler, kendisini oluşturan nesnenin şekline benzer ve biçimi ile onu çağırır. Böylece bu yazıyı çağırtdığı nesne akla geldiği için görsel olarak anlayabiliriz. Bu yazıda her işaret birbirinden kolayca ayırt edilebilecek yüzlerce sembolden oluşur ve belli bir nesneyi ya da sesi temsil eder. Yazı soldan sağa, sağdan sola veya yukardan aşağı, aşağıdan yukarıya her yöne yazılabilir. Bir kısıtlaması yoktur yazıcının isteğine kalmıştır. Burada okuma yönünü sembollerdeki figürlerin baktıkları yön belirlemektedir. Hiyeroglifler, mezarlarda, tapınak duvarlarında, kapılar, heykeller ve dikilitaşlarda büyük karakterli olacak şekilde yazılmaktaydı. Genel itibariyle tüm mimari yapılarda yer bulan hiyeroglifler, mimariyle birbirini tamamlayan orantılı bir yapıya sahip değildir, mimariyi aşmış neredeyse her yeri kaplamıştır.

Roma imparatoru Traianus'un, Roma kentinde kendi ismini taşıyan Traianus Forumu'nda yaptırdığı (106-113), bugün de ayakta olan anıt, Traianus'un Dacia savaşını rölyeflerle anlatan ve helezoni şeklinde yukarı doğru dönerek yükselen bir anı taşıdır. Mermerden yapılmış sütun 38 metreyi bulur ve uzaktan fark edilmeyecek şekilde ince ince yontulmuş tasvirlerle kaplıdır. Bu da bir nevi mimari anıt üzerinde savaşı betimleyen yazı olarak okunabilir. Hatta bir dili olmasına gerek duymaksızın herkesin okumasına açıktır (Şekil 3.1).

Şekil 3.1 : Traianus Sütunu, Roma (Foto: C. F. Şengün, 2015).

Yapı yapmak için ilk adım olan dikilitaşlar birer harf olduğunu kabul edersek onların yan yana gelmesiyle bir dizim ve sözcükler meydana gelir. Sonra yapının yapılış amacı ve programına göre de bir anlam yüklenirler. Dolmenlerle birlikte karmaşık bir söylemi olan Stonhenge’de aslında insanlar gökyüzünü incelemek için yaptığı gözlemleri, bu dikilitaşlar aracılığıyla yeryüzüne yazmış gibidirler.⁶

Pythagoras ve öğrencileri Eski Yunan’da taşıdığı orantıları nedeniyle beşgen biçime özel bir anlam yüklemişlerdir. Çünkü bu geometrik şekil, ölçüleri itibariyle altın oranı temsil etmektedir.⁷ Bu oran, ideal insan vücudunun oranıdır ve onun ölçü kuralını da belirler. Antik Yunan’dan Le Corbusier’ye varıncaya değin kullanılan altın oran, mimaride çok önemli olmuş ve kullanıldığı binaların kusursuz güzelliğe sahip olduğuna inanılmıştır. Güzelliği simgelediği dolayısıyla simgesel bir ifade şekli bulan mimari yapılar, adeta bir yazı gibi okunabilmektedir. Ayrıca eski Yunan’da tek sayı ve kare yine güzellik simgesi olarak görüldüğünden mimari yapılardaki oranları bunlara göre belirliyorlardı. Poseidon Tapınağı, Karolenj kiliseleri bu oranlara göre yapılan yapılardan bazılarıdır.

Mimari yapılar, yüzyıllardır cephelerinde bulundurdıkları resim ve yazıyla simgesel anlamlar içermişlerdir. Mimari, dünya görüşlerini ve varlık tasavvurlarını ifade etmek için bir aracı yapılmıştır. Böylece hem kendi devirlerine hem de gelecek nesillere mesaj iletebilmişlerdir. Binalar, daha çok yüksek rütbeli kişilerin yaptırım gücü olduğundan onların istekleri doğrusunda şekillenmiştir ve onların görüşlerini yansıtmışlardır diyebiliriz. Hristiyanlık öğretisi hem dini inanç resimleri yasaklamadığı hem de resimle daha çok insana ulaşmak mümkün olduğu için kiliselerde belli başlı tasvirler yer almıştır. Sadece aziz adları için yazı kullanılmıştır. İslam dini öğretisinde ise resimle tasvir ya da heykel gibi şeyler yasaklandığı için camiler, sadece yazı ve bitkisel motiflerle bezenmiştir.

Yazı, kalıcılık ve iletişim için vazgeçilmez bir araçtır. Düşüncelerimizin belli işaretlerle aktarılmasını sağlar ve adeta sesin muhafaza edilmiş görsel bir halidir. İnsanların ilk çağlarda simgelerle ifade ettikleri kavramlar, görsel olarak bütün bir kavrama yeteneğiyle anlaşılmaktaydı. Şimdi kullanmış olduğumuz harfler ise diğer

⁶ Dolmen: İki tanesi dikili, üçüncüsü de bunların üzerine kapak gibi yatırılmış üç kocaman taştan meydana getirilmiş taş çağı mezarı. (Doğan Hasol, *Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü*, Yem Yayın, Ocak 2008, s.144)

⁷ Altın Oran: Eski Yunanların tapınaklarına uyguladıkları ve o çağdan beri iki uzunluk arasında en güzel ilişkiyi verdiği benimsenen aritmetik oran. Pythagoras bunu, düzgün bir beşgen içine çizilmiş beş köşeli yıldız ile ifade etmiştir. (Doğan Hasol, *Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü*, Yem Yayın, Ocak 2008, s.35)

duyu organlarımızı da kullanmamızı gerekli kılmaktadır. Böylece düşünceye kavramsal olarak bir özgürlük getirilmiştir.

Yazıların çok çeşitli olmasına, kullanılan alet ve malzemeler etki etmiştir. Mısır hiyeroglifleri, papirüs veya çömlekler üzerine fırçayla çizilmekteydi. Sümerliler ve Akadlılar ise, keskin uçlu kalemlerini kil tabletler üzerine çizikler atarak kolayca kayıt yapmaktaydılar. Çiviyazısı bu gelişim sonucunda oluşmuştur.⁸ Diyebiliriz ki toplumların içinde bulunduğu çağ ve kullandıkları malzemeler hem mimariye hem de sembol şeklinde kullanılan yazıya etki etmiştir.

Yunanlılar Fenikelilerden yazı sistemini alarak geliştirip, Yunan alfabesini oluşturmuşlardır. Bu alfabede kuramsal düşünce ve konuşma yazıyla bir bütünlük oluşturacak şekilde iç içe girmiştir. Bu kuramsal alt yapı çerçevesi mimariye de yansıtılmaya çalışılarak estetikte, orantıda ve formda zirve noktasına ulaşılmıştır. Eflatun'un Tanrının yaratıcılığını ön plana çıkaran anlayışının aksine Aristo, varlığın madde olduğundan yola çıkarak, felsefenin fizik evrenindeki varlıkları incelemesi gerektiğini savunmaktadır. Bu anlayış da Yunan düşünürlerini ve sanatçılarını maddeyle daha çok ilgilenmeye itmiş ve bu da somut varlığın en güzel tasavvurunu insanda (altın oran) bulmalarına yol açmıştır. Yunan estetik anlayışının mimariye yansması matematiksel oranlar ile olduğu için, yapıya uygulanan yazıların yeri de rastgele olmamış yine bir ölçü içerisinde yerleri seçilmeye çalışılmıştır. Yazılar genelde yapı hakkında bilgi verir içeriğe sahiptir ve baştaban ve lentolar üzerinde görülmektedir. Yazının uygulaması büyük boy harflerle ve taş üzerine kazınarak yapılmaktaydı.

Romalılar Etrüsk topraklarını fethederek onların alfabelerini de almışlardır. Romalılar bu yazıyı incelterek yazıya bir estetik ve nitelik kazandırmışlar ve neredeyse tüm mimari yapılarını bu yazıyla donatmışlardır. Yazı Romalılarla birlikte bezeme özelliği kazanmıştır. Kazındığı yerde ışık-gölge oyunları oluşturan yazı Roma'nın ihtişamını ve hâkimiyetini vurgulamak için yapıların yüksek yerlerinde ve dış çevresinde kullanılmıştır. Sütun, alınlık ve silmeler yapı cephelerinde birer tabela işlevi görmüşlerdir. Roma yazısı mimariye daha büyük ve derin olacak şekilde uygulanmıştır. Böylece güneş ışığının vurma açısına bağlı olarak oluşacak gölgeler

⁸ Çivi yazısı: Tarihin çok eski dönemlerinde Önasya'nın çeşitli bölgelerinde yaşamış olan Farsların, Medlerin ve Asurluların, kullandıkları yazı. MÖ 4.binyıldan MS 75'e kadar değin Önasya'da birçok kavim tarafından çeşitli dillere uygulanarak kullanılmıştır. Çiviyazısı yatay ve dikey çizgilerden meydana gelir, bu çizgilerin uçlarında çivi başını andıran üç köşe başlar vardır. (Doğan Hasol, *Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü*, Yem Yayın, Ocak 2008, s.126)

ve yazıdaki vurgulamalarıyla yazı bir estetik daha kazanır. Ayrıca düşey kısımların yağmur suyu etkisiyle renginin açılıp, biriken tozların yatay kısımlarda rengi koyulaştırmasıyla bu gölge etkisi daha da güçlenir (Şekil 3.2).

Şekil 3.2 : Vatikan’da bir çeşme üzerindeki kitabe yazılarında ışık-gölge etkisi (Foto: C. F. Şengün, 2015).

İslam mimarisinde ve sanatında önemli bir yeri olan yazı, yine kullanılan malzemeler dolayısıyla ve zaman içinde çeşitli karakterlere bürünmüştür. İslamiyet öncesi aletlerle anıtlar üzerine çizilen Makilî yazı, köşeli, sert ve dik bir şekle sahiptir.⁹ Bu yazı elle yazılan ve yuvarlaklık özelliği gösteren Kûfî yazıya kaynaklık etmiştir (Şekil 3.3).

Ural-Alтай dil ailesine dâhil olan eski Türk dili yazısının da Arami yazısından uyarlandığı düşünülmektedir. Türkler göçebe bir toplum oldukları için gezdikleri her coğrafyadan ve topluluktan bir şeyler alıp onları kendi inanışlarından ödün vermeden harmanlamayı başarmışlardır. Türkler Tunç Çağı’nda totemlerden esinlenerek soyutlanmış hayvan figürü şeklinde süslemeler kullanmışlardır. Bunlar yıllar

⁹ Makilî: Kale, sığınılacak yer, sarp yer anlamına gelen mâkilî kelimesi; anlamı gibi yazısı da köşeli, düz, hendesî (geometrik) ve donuktur. Mâkilî yazıya, hatt-ı satrancîlî de denir. Mâkilî yazı daha ziyade resmî yazışmalarda kullanılıyordu. Âbide yazılarında bunları görmekteyiz. Hendese ve nakış aletleriyle çizilerek, kazılarak yazıldığından yani direkt elle yazılmadığından bu yazılar hakikî yazılardan değil, mecazî yazılardan sayılır. (Kaynak: <http://www.turkhattat.com/hatkitabi.htm>, alındığı tarih: 3.12.2014)

içerisinde gelişip değişerek, Orhun yazılarını oluşturmuşlardır. Yazılar mekânla birlikte bulunduğu yere anlam kazandırmakta ve gösterge özelliği taşımaktadır.

Şekil 3.3 : Mardin Şehidiye Camii'nden bir makili yazı örneği
(Foto: C. F. Şengün, 2010).

İslamiyet'le birlikte Türkler İslam yazı sanatını alıp, daha da geliştirerek ona bir oran vermişlerdir. Nokta'dan başlayarak yazıyı bir temele oturtmuşlar, kompozisyon kuralını getirmişlerdir. Burada yazının iskeleti kompozisyonunu, ruhu da yazının akıcılığı ve aldığı şekli ifade ediyor diyebiliriz. Birçok yazı çeşidine sahip olan İslam yazı sanatında, malzeme ve mimariye uygulanış biçimiyle en uygun özelliklere sahip olan sülüs yazıdır. Çünkü sülüs yazının yuvarlak ve dinamik bir özelliğe sahip olması ve istenildiği oranda büyütülebilmesi hasebiyle, mimariyle kolayca uyum sağlamaktadır.

Selçuklu ve Anadolu Selçuklu yapılarında, cephede ön plana çıkan taç kapı sülüs ve kufi yazının en çok kullanıldığı yer olmuştur. Kur'an'dan ayetler içeren yazılar, İslamiyet'i tebliğ eder bir özellik kazanmıştır. Ayet olsun ya da olmasın birçok Selçuklu eserinde İslam yazısıyla karşılaşmaktayız. Tabi ki toplumun kozmoloji anlayışını yansıttığı için eserlerdeki yazılar bizim için çok önem arz etmektedir. Elbette ki taç kapılar ya da diğer eserler sadece yazıyla da sınırlı kalmamıştır, kadim gelenekten gelen bir takım sembollere de üzerlerinde yer vermişlerdir.

Osmanlı'da yazı hem kompozisyon olarak hem de mimaride kullanımıyla zirve noktasına ulaşmıştır. Osmanlılar yazıyı Araplardan aldıktan sonra, İslam yazısını

geliştirmişlerdi. Yazının mimaride kullanımı ise yazıya ayrı bir önem katarak ona yüklenen anlamı artırmıştır. Mimariye aktarılan İslam yazısı, kâğıda yazıldığı normal boyutlarında değildir. Hem yapıya bakan kişinin uzaktan kolayca okunabilmesi için hem de yapının orantılarıyla bağlantılı olarak yapıya ihtişam ve heybet katabilmesi için yazı ölçüsü büyütülmüştür. Yazının ölçüsünün büyümesiyle birlikte, mimariyle bir ahenk oluşturacak şekilde bütünleşir ve bu bütünleşmenin sonucunda yazı mimariyi tamamlayan, ona ruh ve hayat veren bir unsur haline gelir. Yazı, mimari yapıyla o kadar bütünleşmiştir ki yazı olmadan yapı düşünülemez hale gelmiştir. Yazısız bir mimari eser boş ve amaçsız gibi algılanır. Yapıyla bu denli bütünleşen İslam yazısı, artık bir süsleme unsurunun ötesine geçmiş yapıya ahenk veren mimari bir eleman halini almıştır. Yazı ne kadar da mimari yapıda çokça kendine yer bulsa da bunu yapının mekânsal özelliklerini bastırmadan yapmıştır. İç ve dış mekânda kullanılan yazılar, yapıda kullanılan malzemeye uyumlu bir şekilde, kendini izleyenlere bir takım kozmik mesajlar iletmektedir. Çünkü yazı, Allah'ın kelamını insanlara anlatan bir aracı rolünü üstlenmiştir. Yazılar bu rolü sebebiyle ön planda tutularak, mekân içerisinde belli sınıflandırmalar yapılmış ve yerleri belirtilmiştir. Örneğin bir mabedin giriş kapısı üzerinde yaptırının adı ve tarihi yer alır. Osmanlılarda daha çok celi sülüs yazı yapılarında kullanılmıştır ama celi talik yazıya da zaman zaman rastlanabilir.

19. yüzyılda makinalaşmayla birlikte grafik sanatlarda da bir takım gelişmeler olmuştur. Bu alandaki özgürleşmeyle birlikte çeşitli grafik şekilleri ve yapım biçimleri ortaya çıkmıştır. Sanatçıların yeni tarzlar yaratma çabası sonucu bizi modern stilin oluşumuna kadar getirir. Süslemelerin, resim ve heykelin mimarinin ana özelliği olan mekânı geri planda bıraktığını ve mekânın anlaşılabilirliğini azalttığını savunan Bauhaus, önceleri süsleme ve mimari arasında olan bütünleşmeyi yazı ve mimari yoluyla sağlamaya çalışmıştır. Elbette ki bunu yine mimariyi geri planda bırakmayacak biçimde, yalın bir estetik anlayışla yapmıştır.

Fütürizmle birlikte modern mimarlar yalnızca teknolojiyi baz alarak mimarlıkta gelenekselci yaklaşımları ve estetiksel değerleri küçümsemeye başlamışlardır. Yapılarda yer alan simgesel değerleri ortadan kaldırıp yerine dinamizmi ve makine çağının getirdiği bir takım değerleri koymuşlardır. Böylece ortaya biçimin işlevi izlediği, dikdörtgenlerden oluşan bir yapım şekli ve estetiği çıkmıştır. Yapılar salt ne ise o olarak anlamlandırılmaya çalışılmış, simgeselliğin değeri yok olmuştur. Yapılar

değerlendirilirken artık oran, doku, renk ve ölçek gibi terimler kullanılmaya başlanmış mekân olduğu gibi bırakılarak sadeliğin estetiği anlayışı getirilmiştir. Le Corbusier gibi sanatçılar bu yaklaşımlarıyla mekânın önemini vurgulayarak soyutluğu simgeselleştirdiklerini söylemektedirler. Bu soyutlukta sanatçılar, anlatmak istediklerini yazının estetik gücüyle vurguladıklarını söylemektedirler.

Mimarinin biçim, kütle ve konstrüksiyondan çıkan estetik değerini savunan konstrüktivizm akımı da mimarinin her türlü bezemeden uzaklaşmasını savunur. Gitgide kültürel geleneğin izlerinin mimariden silinmesine yol açan bu anlayışlar, mekânın içini boşaltarak onun özgün bir değere sahip olmasına imkân tanımamaktadır. Mekânın boşaltılan anlam değerini doldurmak ve yapının işleyişini açıklamak için de yapılar günümüzde çeşitli tabelalar, yazılar ve ikonlarla bezenmektedir.

4. KAYNAKÇA TARTIŞMASI

Osmanlı dönemindeki camileri ve camilerde yer alan ayetleri inceleyen konuyla yakından alakalı çalışmalar daha önce yapılmış olsa da, ayetlerin kozmolojik anlamları ve mimari tasarımda bulunduğu yerlere ilişkin kapsamlı bir çalışma henüz bulunmamaktadır. Bu bölümde konumuzla alakalı daha önce yapılan çalışmalardan kesitler vermeye çalışacağız.

Ali Alparıslan'ın “Mimarî Yapıların Yazı Sanatı Bakımından Önemi” adlı makalesi, genel olarak yazının mimarideki yerinden ve yapılarda kullanılan belli başlı yazı türlerinden bahsetmektedir. İslam yazısının mimarideki gelişimini görmek adına önemli bir kaynak oluşturmaktadır.

Metin Şahinoğlu'nun *Anadolu Selçuklu Mimarîsinde Yazının Dekoratif Eleman Olarak Kullanılışı* adlı kitabında, yazının tarihçesiyle birlikte mimaride kullanılan yazı çeşitleri aktarıldıktan sonra, Anadolu Selçuklu mimarisinden yapılar seçilerek örneklere yer verilmiştir. Örnek gösterilirken, yapıda bulunan eserlerdeki yazıların okunuşları, anlamı ve diline değinilmemiştir. Eserlerdeki yazıları belgelemesi açısından bir değer barındıran eser, yazarın onlara yalnızca dekoratif bir eleman olarak bakması ve içeriğine değinmemesi sebebiyle anlam yönünden eksik kalmıştır.

Kerim Türkmen “Karamanoğulları Devri Kitabeleri” başlıklı basılmamış doktora tezinde, Karamanoğulları devrine ait yapıları ele alarak, yapılardaki kitabe okunuşlarını ve anlamlarını vermiştir. Bunun yanında yazının özellikleri hakkında da kısa bir açıklama yapmıştır. Devre ait yazılara, açıklamalarına ve yazı özelliklerine değinen yazarın eseri dönem hakkına bir kaynak eser niteliği taşımaktadır.

Recep Gün'ün “Amasya ve Çevresindeki Mimari Eserlerde Yazı Kullanımı” adlı basılmamış doktora tezi, ilk bölümünde yazının tarihçesinden ve çeşitlerinden bahsederek Türk İslam mimarisinde kullanımını ele alır. Mimaride kullanımı ele alırken de yapıların hangi bölümünde bulunduğunu, hangi malzemeye yapıldığını ve üzerinde ne yazdığını açıklar ancak fazla detaya girmemiştir. Tezin ikinci bölümünde, Amasya'daki Selçuklu ve Osmanlı eserleri ele alınarak yapılar hakkında

genel bilgi verilmiş, kitabelerde ve mimaride kullanılan yazılar, okunuşları ve fotoğraflarıyla birlikte aktarılmıştır; ancak anlamlarına ve devrin kozmoloji anlayışına dair bir yorum getirilmemiştir. Son bölümde ise eserlerde kullanılan yazılar içeriklerine göre sınıflandırılıp bilgi verilmiştir. Yazılarla ilgili detaylı açıklamalarda bulunulan eserde, yazının sadece mimarideki yerinden bahsedilip anlamlarına yer verilmeyerek yazının sadece fiziki karakteri ön planda tutulmuştur diyebiliriz.

Aynur Erbaş'ın “Fatih ve II. Beyazıt Devrinden Günümüze Ulaşan İstanbul Camilerinin Celî Yazıları” adlı basılmamış yüksek lisans tezi de dönemin mimarisindeki yazıların dökümünün ulaşılabilmesi açısından bir kaynak teşkil etmektedir. Özellikle camilerdeki celi yazıları ele alması açısından önem taşıyan eser, yazıların anlamlarını vermemiş, böylece o devrin camilerinde yazı ve anlam boyutunu anlamamızı engellemiştir.

Zübeyde Cihan Özsayiner'in “Mimar Sinan'ın İstanbul'daki Camii ve Türbelerindeki Yazı Düzeni ve Anlamı” adlı basılmamış doktora tezi Mimar Sinan dönemi eserleri hakkında yapılmış kapsamlı bir çalışmadır. Öncelikle Mimar Sinan eserlerinde yazının hangi mimari yapıda ve nerede yer aldığını incelenmiş, genel olarak yazı çeşitleri hakkında bilgi verilmiş ve dönemin hattatları kısaca tanıtılmıştır. Mimar Sinan eserleri yapım tarihinden itibaren kronolojik bir sıraya dizilerek ele alınmıştır. Yapılar tetkik edilirken öncelikle yapının nerelerinde yazı bulunduğu belirtilmiş ve ilgili başlık altında bunlara dair bilgiler verilmiştir. Yapıda yazıların bulunduğu yerler, yazı çeşidi, tekniği, hattatı, okunuşu, anlamı ve dili bakımından altı kategoride tek tek açıklanmıştır. Değerlendirme bölümünde, yazıların genel olarak yoğunlaştığı mimari elemanlar başlığı altında, en çok kullanılan ayetlerin anlamları verilmiştir. Daha sonra en çok kullanılan yazı çeşitlerinden bahsedilmiştir. Tezde bulunan “Ayet ve Hadislerin Anlamı ile Yazıldıkları Yerler Arasındaki Bağlantı” başlıklı bölüm tezimizin ana konusunu oluşturmaktadır. Ancak, bu bölümde de en çok kullanılan ayetler verilmiş, yazıldıkları mimari biçimler ile içerik ilişkisi üzerinde hiç durulmamıştır. Eser, sistematik bir şekilde yazıları ele alması açısından önemlidir ancak bizlere bunun haricinde dönemle ilgili ve devrin tasavvur anlayışıyla ilgili hiçbir bilgi vermez.

Abdülhamit Tüfekçioğlu, *Erken Dönem Osmanlı Mimarisinde Yazı* (2001) adlı eserinde, 1300'lü yıllardan başlayarak 1500 yılına kadar olan Osmanlı erken dönem

mimari yapılarını ele almıştır. Öncelikle Tarihçe kısmında yazının doğuşu, gelişimi, türleri ve diğer sanatlarla olan ilgisini ortaya koymuş, yazının Osmanlı devrine kadar İslam mimari yapıtlarındaki yerini incelemiştir. Tüfekçioğlu konuyu Emevi ve Abbasi devletlerinden başlatıp, Anadolu Selçuklu ve beylikler dönemine kadar getirmiştir. Mimari yapılarda bulunan yazılar dıştan içe doğru bir sıra takip edilerek, önce orijinal metinler daha sonra transkripsiyon ve anlamları verilmiştir. Ayrıca bu kitapta, dil ve gramer özellikleri, yazı türü, hattat, malzeme ve teknik de tesbit edilmiştir. Değerlendirme bölümünde, tüm kitabeler, yazı türleri, yazı içinde kullanılan motifler ve işaretler, içerik, hattatlar, malzeme ve teknik açısından incelenmiştir. Önceki dönem ve çağdaş beyliklerin kitabeleriyle de kıyaslanarak benzerlikler ve farklılar ortaya konmuştur. Eser karşılaştırmalar ve yazıyla ilgili dökümler açısından bir kaynak eser niteliği taşımaktadır ancak yazı ve mimari ilişkisi, yazıların anlamları verilse de daha çok bir dekoratif eleman gibi düşünülmüştür.

Gülru Necipoğlu, *Sinan Çağı - Osmanlı İmparatorluğu'nda Mimari Kültür* (2013) adlı eserinde Mimar Sinan dönemi yapılarını incelerken, eserlerin yapılış süreci ve özelliklerinden sonra yazı programlarından da bahsetmiştir. Bunu yaparken de iç ve dış mekân tüm yazılarıyla birlikte eksiksiz bir şekilde verilmeye çalışılmıştır. Bazı yerlerde sadece ayet numaraları aktarılmışken, bazı yerlerde ayetlerin anlamlarına da rastlamaktayız. Bu konuda bir sistematığe gidilmemiştir. Kitap esas olarak üç bölümden oluşmaktadır. Birinci kısım; “Klasik Dönemde Mimari Himaye” başlığı altında Osmanlı İmparatorluğu'nda toplumsal hiyerarşi, Osmanlı kimliği ve coğrafyası, din, hukuk, mimari adap ve kültürden bahseder. İkinci kısım; “Birey ve Kurum Olarak Mimarbaşı” başlığı altında Sinan'ın portresini ve mimari uygulamanın kurumsal çerçevesini anlatmaya çalışır. Üçüncü kısım ise “Sinan'a Atfedilen Camiler ve Cami Külliyelerinin Yorumu” başlığı altında, sırasıyla padişahlar, şehzadeler, haseki ve valide sultanlar, padişah kızları ve damatları, veziriazamlar, vezirler, kapudan paşalar, beylerbeyi-sancakbeyi, diğer devlet erkânı, sarayın iç ağaları ve tüccar-esnaf olarak bir makam sırası gözetilerek verilmiştir. Necipoğlu, cami ve külliyelerin epigrafik programını verirken sadece yazıların anlamlarını verip geçmemiş, ayetlerin anlamından yola çıkarak mekânla ilgili bazı yorumlarda bulunmuştur. Necipoğlu, Rüstem Paşa Cami (1563) kubbesiyle ilgili şunları söylemektedir:

“İç mekânda, ilahi yaratıcının haşmeti teması ana kubbenin merkezindeki kalemişi nakışlı yuvarlak madalyonda yankılanır. Burada, gücü gökleri ve yeri sınıksız yerinde tutan Tanrı’nın bağışlayıcılığını ilan eden Fâtır Suresi’nden aktarılan bir ayet yazılıdır (35:41).”

Necipoğlu, ele aldığı her eserdeki yazılar için tek tek yorumlarda bulunmaz. Yer yer bazı yorumlara yer verse de bunların sistematik bir düzeni yoktur. Necipoğlu, ayetlerin anlamlarından giderek ayetin ne anlatmak istediğini söyler. Bazı yerlerde ise, cami hakkında yaptığı çok yönlü okumalar neticesinde, camiyle ya da yaptırısıyla ilgili çıkarımlar yapar. Kapsamlı bir kaynak eser niteliğinde olan eser, yazılar ve anlam ilişkisi açısından sığ kalmıştır. Dönemle ilgili çok fazla bilgiye yer verildiği halde, yazıların mimari tasarımla birlikte oluşturduğu kozmolojik anlam ve yarattığı sembolizmle ilgili bir yoruma yer vermemesi eserin bir yanını eksik bırakmıştır.

Turgut Cansever *İslamda Şehir ve Mimari* (2009) adlı kitabında “İslam Mimarisi Üzerine Düşünceler” başlığı altında İslam mimarisinin oluşum şeklinden bahseder:

“İslam mimarisi, kontrolden çıkmış ‘ratio’nun ürünü değildir. İslâmî-dinî akidelerin, İslamın kozmolojik telakkilerinin ve tevhid anlayışı bağlamındaki İslami tavırların yansıması ve ürünüdür. Tevhid, hem Allah’ın iradesine teslim olmayı, hem de, her şeyin kendi doğru yerinde bulunduğu bir düzenin tesisini ifade eder. Mimari, yaratılmış âlemi ‘olduğu gibi’ anlayan ve değerlendiren akıllı ve sorumlu Müslüman tarafından tasarlanıp uygulanır.”

Cansever, İslam mimarisini tevhit ilkesine dayandırarak, İslam mimarisinin buradan beslendiğini ve meydana geldiğini savunmaktadır ve eserinde çeşitli ayetlerle bu düşüncesini desteklemektedir. Özeldde cami mimarisine ve tasarımsal elemanlarına değinilmeyen eser, genel olarak İslam mimarisi üzerine yorumda bulunarak, bu alanı bir nevi boş bırakmıştır.

Ali Uzay Peker “Evrenin Binası: Mimaride Yazı ve Kozmolojik Anlam” (2006) adlı makalesinde İslam mimarisinde yapılarda kullanılan simgelerin (bezeme ve yazıların) mimariye uygulanırken, bilinçli olarak üzerinde yer aldıkları mimari biçime anlam vermek üzere seçildiğini söyler. Bunun üzerine mimarideki yazılardan örnekler getirerek, yazıların yapıların bulunduğu yerle olan ilişkisini 13. yüzyıl düşün anlayışı ve düşünürlerinin evren ve kozmoloji tasavvuru çerçevesinde açıklayarak, yorumlar getirir. Özellikle cami mimarisinde bulunan yazılar ve bulundukları yerle ilgili yorumlar çalışmamıza kaynak oluşturmaktadır. Mimarinin ve tasarımsal elemanların devrin kozmolojisiyle bütünleştirilerek tasarlandığından

bahseden eser, kaynak eser niteliği taşımaktadır ve konuyla ve dönemle ilgili özgün yorumlara sahiptir.

Hüseyin İlder Taşkiran *Yazı ve Mimari* (1997) adlı eserinde yazıyı bir gösterge olarak ele almış ve tarihten günümüze mimariye yansımaları anlatmaya çalışmıştır. İslam yazısının mimariye katmış olduğu estetik değeri bahsetmiştir. Cami mimarisindeki yazılardan da bahseden Taşkiran, İslam yazısının tarihi gelişimini kısaca aktardıktan sonra yazı türlerini tanıtmış ve bununla sınırlı kalmıştır. Başlık olarak çok geniş bir konuyu ele alan kitap, içeriğinde çok derinleşmemiş ve yüzeysel kalmıştır. Eser işlenirken konular birbirine geçmiş durumdadır ve bölümler arası geçişler başarılı olmamıştır.

Murat Sülün'ün *Sanat Eserine Vurulan Kur'an Mührü* (2013) adlı eseri konumuzla bağlantılı son dönemde basılan bir eser olma niteliğini taşır. Bu eserde Sülün, belli bir döneme bağlı kalmamış, çalışmasına çeşitlilik sunacak kadar çok eseri ele almaya çalışmıştır. Sanat eserlerinde yer alan Kur'an ayetlerinin sadece bir süsleme olarak görülmesine karşı çıkmış, bunun arkasında yatan felsefi geleneği ortaya koymayı amaçlamıştır. Buradan yola çıkan Sülün, yüzlerce sanat eserindeki ayetleri inceleyerek hangi ayetin nereye niçin yazılabilmiş olabileceğine dair fikir edinmeye çalışmıştır. Çalışmasını kurgularken eklektik bir yaklaşım izleyen Sülün, mekânın, yapının ya da objenin fonksiyonu ile ayetlerin anlam ve mesajları ekseninde bir metin inşa etmiştir. Sadece ayetlerle sınırlı kalmamış, yapılarda tespit edilen dua ve hadislerle de çalışmada yer vermiştir. Kendisinin belirttiği gibi, "Araştırmanın ilk bölümünde, Kur'an, sanat, hat ve mimari arasındaki ilişkiler özetlenmiş, ikinci bölümünde, sanat eserlerini ayetlerle bezemenin, yani çeşitli yapı ve objelerde ayet ve sure iktibas etmenin felsefesine giriş olarak 'iktibas', 'süsleme' kavramları ve sanatın toplumsal rolü üzerinde durulmuştur." (Sülün, 2013, s. xvi) Üçüncü bölüm olan "Sanat eserlerinde Kur'an İktibas Örnekleri" nde ise ayetler konu başlıkları altında sistematize edilmeye çalışılmış ve genişçe işlenmiştir. Kur'an-ı Kerim kaynaklı tüm sanat eserlerine bakmaya çalışan yazar, özelde cami mimarisine yer verse de mimari-anlam boyutuna çok fazla girememiş ve yorumları ayetleri açıklar tarzda gelişigüzel kalmıştır.

Ülkemizde yapılan çalışmalar dışında yurtdışında da bu alanda birçok çalışmalar yapılmıştır. Spesifik çalışmaların yanında konuyu genel olarak ele alınan çalışmalar da vardır.

Oleg Grabar “Symbols and Signs in Islamic Architecture” (1980) adlı makalesinde sembolizm üzerine güncel söylemlerin metodolojik problemlerini tartışır ve üç ana eksikliğin üzerinde durur.

Schuyler Cammann’ın kozmolojik sembolizm üzerine çeşitli makaleleri bulunmaktadır. Ancak bunlar yazılara değil bezeme motiflerine odaklanır.

George Michell’in editörlüğünü yaptığı *Architecture of the Islamic World: Its History and Social Meaning* (1995) adlı kitap, camiden çarşıya, kaleden mezarlığa kadar Ernst J. Grube, James Dickie, Oleg Grabar, Eleanor Sims, Ronald Lewcock ve Dalu Jones gibi yazarların İslam mimarisi üzerine yazdıkları yazıları kapsayan geniş bir alan araştırması niteliğini taşır. Kitap iki bölüme ayrılmıştır. Birinci bölümde İslam mimarisinin kültürel ve çevresel faktörlerle olan etkileşiminden bahsedilir. Ernst Grube, giriş yazısında bu özelliklerin nasıl İslam mimarisiyle bütünleştiğini anlatmaya çalışır. James Dickie, cami, medrese ve kümbet form ve tasarımlarını dinsel açıdan bakarak anlaşılır bir şekilde verir. İkinci bölümde Oleg Grabar, otoriteyi temsil eden (dinsel olmayan) mimari tasarımları; surları, şehri, sarayı, sembolik anıtları yani bireysel ve kolektif ifadenin varlık ve güç bulduğu yapıları inceler. Üçüncü bölümde Eleanor Sims, ticaret ve seyahat ihtiyaçlarına cevap veren bina çeşitlerine değinir. Dördüncü bölümde Dalu Jones, İslam mimarisindeki dekorasyonun, prensipleri, tarihi gelişimi ve biçimsel dilinden bahseder. Bunu yaparken de sufi öğretisinin önemli bir nokta olduğundan söz eder. Ronald Lewcock ve Guy Petherbridge ise İslam topraklarındaki geleneksel mimariyi ele alır. Bu bölümler bize İslam toplumunda geleneksel mimariyi, mimarın rolü, var olan mimari çizimler, tasarım kriterleri, binaların organizasyon şemaları, yapım teknikleri ve malzemeleri açısından aktarır. Bu kitap İslam mimarisinin oluşum şeklini ve dönemlerin düşünce dünyasını anlamak için faydalıdır.

Robert Hillenbrand, *Islamic Art and Architecture* (1999) adlı kitabında İslam mimarisinde kullanılan mimari tasarımlar ve onların zaman içinde gelişimi üzerinde durur ve açıklar. Çeşitli dönemlerde sanat eserlerinde, mimaride ve dokumalarda kullanılan motiflerin neleri sembolize ettiği ve nereden geldiğine dair bilgi verir. Hillenbrand, bu kitabında Osmanlı dönemi cami mimarisinin kökenine de değinir ve mimari elemanlarının nereden geldiğinden bahseder, ancak yazı ve motifler hakkında bir yorumda bulunmaz. Hillenbrand’ın *Islamic Architecture; Form, Function and Meaning* (1994) adlı kitabı ise, türbe, saray, cami, kervansaray gibi yapıları inceler

ve ortaçağdan 1700’lü yıllara kadar olan Orta doğu ve kuzey Afrika mimarisi üzerine odaklanır.

Samer Akkach *Cosmology and Architecture in Premodern Islam An Architectural Reading of Mystical Ideas* (2005) isimli eserinin ilk bölümünde kozmoloji, sembolizm ve sufizm kavramlarını ele almış ve sembolizme sufi perspektifinden bakmıştır. İkinci bölümde, varoluş ve varlık, ilk varlık, ilahi varlık, insanın varoluşu, dünyanın varoluşu ve varlığın geometrisi gibi konuları Kur’an-ı Kerim ve Gazali, Hallac-ı Mansur, İbn-i Arabi’nin öğretileriyle açıklamaya çalışır. Üçüncü bölüm olan kozmik düzen kısmında, yazar Allah’ın dünyayı yaratma sürecini, “kutsal nefes”, “emr” ve “yaratma” kavramlarıyla açıklamaya çalışır. Dördüncü bölüm olan mimari düzen kısmında ise, tüm bu kozmolojik düşüncenin mimariye nasıl yansıtıldığını anlatmaya çalışır. Akkach İslam kozmoloji tasavvuru hakkında bize genel bir alt yapı sunar.

Jonathan Bloom ve Sheila S. Blair *Islamic Art* (2005) adlı kitabında İslam sanatı üzerine birçok ülkeyi kapsayan karşılaştırmalı bir araştırma yapmıştır. İslam sanatında resim ve heykele yer verilmediğini, bu sebeple kitap, tekstil, seramik, ahşap, metal ve cam sanatlarının geliştiğini söyleyen Bloom&Blair, mimariyi çalışmasının dışında tutmuştur. Sanatlar hakkında genel bilgiler veren Bloom&Blair sanatlarda kullanılan figüratif resimler, geometri, renk ve yazıyı İslam düşünce dünyasından faydalanarak açıklamaya çalışır ancak bunlarla ilgili kozmolojik bir yorumda bulunmaz. Çalışma çok çeşitli sanatlar eseri üzerinde farklı zamanlardaki benzerlikleri ve farklılıkları ele alır ve açıklar.

Thomas Barrie’nin 2010 yılında yayınlamış olduğu *The Sacred In-Between: The Mediating Roles of Architecture* adlı eseri kutsal mekânların geçmişte ve günümüzde inananlar ve Tanrı’yı bir araya getiren bir ara mekân oluşturduğundan bahseder. Kutsal mimariyi anlamının temel bir aracı olarak, onu sahip olduğu ara mekân rolüyle okumayı önermektedir. Bu bağlamda, mimari yaklaşımlar ve anlayışlar, kutsal mimaride arabuluculuk rolleri merceğinden gerçekleştirilir. Kitabın yazarı ayrıca okuyucuya sıradışı binaların arka planını anlamak için bir fikir sunmaktadır. Barrie, fenomenoloji ile ilgili yönlerin kutsal yerlerin katılımcı rolünün keşfine hizmet ettiğini söyler. Bedenlerimizin rolü mekân ile bağlantı kurmaktır; bu sayede bedenimizde şekillendirilmiş deneyim ile mekânı ve onun anlamını çözebiliriz. Yazar ayrıca fenomenolojik perspektiften bakarak, mimarinin duyuşal deneyiminin

sembolizm ve anlam üzerine yorumlamaya ihtiyaç duyduğunu söyler. Yazarın deyişiyse, mekânı bizzat deneyimleyip, sessizlik içinde onun varlığıyla bağlantı kurarak mekânı yorumlayabiliriz.

Tüm bunları değerlendirdiğimizde görmekteyiz ki sembolizm ve İslam mimarisi üzerine çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalarda İslam mimarisinin kökenleri araştırılmış, nereden geldiğine yönelik çıkarımlarda bulunulmuştur. İslam mimarisinin zaman içinde nasıl bir değişikliğe uğradığı ortaya çıkarılmıştır. İslam mimarisi veya sanatı üzerine yapılan çalışmalar, salt mimariyle ya da başka bir alanla sınırlı kalmayıp, dönemde yapılan işler bir bütün niteliğinde okunmaya çalışılmıştır. Bu okumalar neticesinde İslam mimarisinin doğuşu, gelişimi ve dönemin kozmoloji anlayışı ile ilgili bilgiler elde etmekteyiz. Bunlar çalışmamıza bir temel teşkil edecek niteliktedir. İslam yazısı ve mimarideki yerleri hakkında ise Türkiye’de çeşitli dönemler veya yapılar üzerine spesifik çalışmalar olmuştur. Bu çalışmalarda ise yazıların anlamları ve özellikleriyle ilgili çeşitli bilgilere yer verilmiş, yazıların yapının bulunduğu yerle ilgisi kurulmamıştır. Necipoğlu ve Sülün, son dönemde yayınlanmış eserlerinde, yazıların bulunduğu yerle olan ilişkisine değinmiş ve bir takım yorumlar getirmişlerdir ancak bu yorumlar ayet manalarının işaret ettiği şeylerin bir özeti niteliğinde olmuştur. Yapılan diğer çalışmalar ise sadece yazıların anlamları ve okunuşlarıyla sınırlı kalmıştır. Yani Mimar Sinan dönemi eserlerine yönelik olarak, yazıların yerleriyle olan ilişkisi ve kozmolojik yorumlamasına yönelik bir sistematik çalışma yapılmamıştır. Mimari tasarımdaki yeriyle birlikte yazıların neyi sembolize ettiği belirtilmemiştir. Çalışmamızda bunların üzerinde durmaya ve bir yorum getirmeye çalışacağız.

5. YAZILARIN DERLENMESİ

Bu bölümde Mimar Sinan döneminden seçtiğimiz yirmi beş yapı ele alınmıştır. Mimar Sinan döneminden yapıların seçilmesinde daha çok, mimari eserlerin farklı ölçeklerde olması, ihtişam ve hayır sebebiyle çok fazla yapı yaptırılması, dönemle ilgili kaynak eserlerin çokluğu ve en önemlisi de yazı programlarının zengin olması etkili olmuştur. Bazı yapılar yazı programlarında çok az malzeme olması sebebiyle seçim dışı bırakılmıştır (bir ve iki ayet içeren yapılar). Ayrıca yapılar seçilirken mümkün olduğunca dönemin erken ve geç yapıları seçilmeye özen gösterilmiştir. Seçilen camiler yapı elemanlarına göre kubbeden başlayıp kapıya kadar bir gidişat izlenerek sınıflandırılmıştır. Yazılar aktarılırken farklı camilerde ancak aynı yapı elemanında tekrar eden ayetler aynı anda bahsedilmiştir. Sınıflandırma yapılırken iç dış ayrımı gözetilmeden yazıların yerleri belirlenmiştir, ancak detaylarına (yapının tam olarak neresinde bulunduğu) dair açıklama gerektiği zaman yapılmıştır. Ayetler arasında herhangi bir ayrım yapılmamış, Kur'an-ı Kerim'deki diziliş sırasına göre verilmiştir.

5.1 Kubbe

Şehzade Mehmed Cami (1548), Hadım İbrahim Paşa Cami (1551), Mesih Paşa Cami (1586) kubbelerinde Fatiha (1) Suresi bulunmaktadır:

“Bismillahirrahmanirrahim (1). Hamd, Âlemlerin Rabbi, Rahmân, Rahîm, hesap ve ceza gününün (ahiret gününün) maliki Allah'a mahsustur (2-4). (Allahım!) Yalnız sana ibadet ederiz ve yalnız senden yardım dileriz (5). Bizi doğru yola, kendilerine nimet verdiklerinin yoluna ilet; gazaba uğrayanlarınkine ve sapıklarınkine değil (6-7).” (Fatiha, 1: 1-7)

Şemsi Ahmed Paşa Cami'nin (1580) kubbesinde Âyet el-Kürsî olarak bilinen Bakara (2) Suresinin 255. ayeti yazılıdır:

“Allah kendisinden başka hiçbir ilah olmayandır. Diridir, kayyumdur. Onu ne bir uyuklama tutabilir, ne de bir uyku. Göklerdeki her şey, yerdeki her şey onundur. İzni olmaksızın onun katında şefaatte bulunacak kimdir? O, kulların önlerindeki ve arkalarındakileri (yaptıklarını ve yapacaklarını) bilir. Onlar onun ilminden, kendisinin dilediği kadarından başka bir şey kavrayamazlar. Onun kürsüsü

bütün gökleri ve yeri kaplayıp kuşatmıştır. (O, göklere, yere, bütün evrene hükmetmektedir.) Gökleri ve yeri koruyup gözetmek ona güç gelmez. O, yücedir, büyüktür.” (Bakara, 2:255)

Şehzade Mehmet Cami (1548) kubbesinde İsrâ (17) Suresi’nin 1-2. ayetleri yazılmıştır:

“Kendisine âyetlerimizden bir kısmını gösterelim diye kulunu (Muhammed'i) bir gece Mescid-i Haram'dan çevresini bereketlendirdiğimiz Mescid-i Aksa'ya götüren Allah'ın şanı yücedir. Hiç şüphesiz o, hakkıyla işitendir, hakkıyla görendir (1). Mûsâ'ya Kitab'ı (Tevrat'ı) verdik ve onu, "Benden başkasını vekil edinmeyin" diyerek, İsrailoğullarına bir rehber yaptık (2).” (İsrâ, 17:1-2)

Nişancı Mehmed Paşa Cami’nin (1589) kubbesi için İsrâ (17) Suresi’nin 78. ayeti seçilmiştir:

“Güneşin zevalinden (öğle vaktinde Batı'ya kaymasından) gecenin karanlığına kadar (belli vakitlerde) namazı kıl. Bir de sabah namazını kıl. Çünkü sabah namazı şahitlidir. (78)” (İsrâ, 17:78)

Lala Mustafa Paşa Cami (1563) kubbesine İsrâ (17) Suresi’nin 84. ayeti vardır:

“De ki: "Herkes kendi yapısına uygun işler görür. Rabbiniz, en doğru yolda olanı daha iyi bilir." (84)” (İsrâ, 17:84)

Nur (24) Suresi’nin 35. ayeti Edirnekapı Mihrimah Sultan Cami (1570), Şemsi Ahmed Paşa Cami (1580) ve Sinan Paşa Cami (1556) kubbelerinde yazılmıştır (Şekil 5.1):

“Allah göklerin ve yerin nurudur. Onun nurunun temsili şudur: Duvarı bir hücre; içinde bir kandil, kandil de bir cam fânûs içinde. Fânûs sanki inci gibi parlayan bir yıldız. Mübarek bir ağaçtan, ne doğuya, ne de batıya ait olan zeytin ağacından tutuşturulur. Bu ağacın yağı, ateş dokunmasa bile, neredeyse aydınlatacak (kadar berrak) tır. Nur üstüne nur. Allah dilediği kimseyi nuruna iletir. Allah insanlar için misaller verir. Allah her şeyi hakkıyla bilendir. (35)” (Nur, 24:35)

Mimar Sinan dönemi cami kubbelerinde en sık kullanılan ayet ise Fatır (35) Suresi’nin 41. ayetidir. Süleymaniye Cami (1557), Nurbanu Sultan Cami (1586), Rüstem Paşa Cami (1563), İsmihan Sultan Cami (1571), Sokullu Mehmed Paşa Cami (Kırklareli) (1569), Sokullu Mehmed Paşa Cami (İstanbul) (1578), Zal Mahmud Paşa Cami (1590), Pertev Mehmed Paşa Cami (1579), Molla Çelebi Cami (1584) ve Mehmed Ağa Cami (1585) kubbelerinde yazılı olan bu ayettir (Şekil 5.2 ve 5.3):

“Şüphesiz Allah, gökleri ve yeri, yok olup gitmesinler diye (kurduğu düzende) tutuyor. Andolsun, eğer onlar (yörüngelerinden sapıp) yok olur giderlerse, O'ndan başka hiç kimse onları tutamaz. Şüphesiz O, halimdir (hemen cezalandırmaz, mühlet verir), çok bağışlayandır. (41)” (Fatır, 35:41)

Şekil 5.1 : Sinan Paşa Camii kubbesindeki Nur Suresi 35. ayet
(Foto: C. F. Şengün, 2015).

Şekil 5.2 : Mehmed Ağa Cami kubbesindeki Fatır Suresi
41. ayet (Foto: C. F. Şengün, 2015).

İhlas (112) Suresi'nin tamamı ise Selimiye Cami (1574), Muradiye Cami (1590), Kara Ahmed Paşa Cami (1572), Kılıç Ali Paşa Cami (1580) ve Haseki Sultan Cami (1539) kubbelerinde bulunmaktadır:

“Bismillahirrahmanirrahim. ‘De ki: "O, Allah'tır, bir tek tir." (1) "Allah Samed'dir. (Her şey O'na muhtaçtır, o, hiçbir şeye muhtaç değildir.)" (2) Ond an çocuk olmamıştır (Kimsenin babası değildir). Kendisi de doğmamıştır (kimsenin çocuğu değildir)." (3) "Hiçbir şey O'na denk ve benzer değildir." (4)’ ” İhlas, 112:1-4)

Piyale Paşa Cami (1573) çok kubb eli bir yapıya sahiptir ve bu kubbelerde kubbe yazısı bulunmamaktadır. Kırklareli'ndeki Semiz Ali Paşa Cami (1575) kubbesinde ise kubbe yazısı olmayıp sadece tezyinat bulunmaktadır.

Şekil 5.3 : Mehmed Ağa Cami kubbesindeki Fatır Suresi 41. ayet (Foto: C. F. Şengün, 2015).

5.2 Yarım Kubbe

Her caminin yarım kubbesi bulunmadığından, yarım kubbe yazıları daha azınlıktadır. Yarım kubbelerde çok tekrar eden bir ayet olmamakla birlikte, değişik surelerden ayetler yarım kubbeler içine alıntılar yapılmıştır. Bazen de yarım kubbelerde yer alan ayetler aynı sureden birbirinin devamı niteliğinde yazılmıştır.

Şehzade Mehmet Cami'nin (1548) yarım kubbeleri için Bakara (2) Suresi'nin 144. ve 145. ayetleri seçilmiştir:

“(Ey Muhammed!) Biz senin çok defa yüzünü göğe doğru çevirip durduğunu (vahiy beklediğini) görüyoruz. (Merak etme) elbette seni, hoşnut olacağın kibleye çevireceğiz. (Bundan böyle), yüzünü Mescid-i Haram yönüne çevir. (Ey Müslümanlar!) Siz de nerede olursanız olun, (namazda) hep o yöne dönün. Şüphesiz kendilerine kitap verilenler, bunun Rabblerinden (gelen) bir gerçek olduğunu elbette bilirler. Allah onların yaptıklarından habersiz değildir (144). Andolsun, sen kendilerine kitap verilene her türlü mucizeyi getirsen de, onlar yine senin kiblene uymazlar. Sen de onların kiblesine uyacak değilsin. Onlar birbirlerinin kiblesine de uymazlar. Andolsun, eğer sana gelen bunca ilimden sonra onların arzu ve keyiflerine uyacak olursan, o takdirde sen de mutlaka zalimlerden olursun (145).” (Bakara, 2: 144-145)

Süleymaniye Cami’nin (1557) yarım kubbesi için En’am (6) Suresinin 79. ayeti, Nurbanu Sultan Cami’nin (1586) yarım kubbeleri için de En’am (6) Suresinin 79. ve 80. ayetleri alınmıştır:

“ ‘Ben hakka yönelen birisi olarak yüzümü, gökleri ve yeri yaratana döndürdüm. Ben Allah'a ortak koşanlardan değilim.’ (79) Kavmi onunla tartışmaya girişti. Dedi ki: ‘Beni doğru yola iletmışken Allah hakkında benimle tartışmaya mı kalkışıyorsunuz? Hem sizin ona ortak koştuklarınızdan ben korkmam; ancak Rabbim'in bir şey dilemiş olması başka. Rabbim'in ilmi her şeyi kuşatmıştır. Hâlâ düşünüp öğüt almayacak mısınız?’ (80)” (En’am, 6:79-80)

Nişancı Mehmed Paşa Cami (1589) yarım kubbesinde Araf (7) Suresi’nin 29. ayeti bulunmaktadır:

“De ki: "Rabbim adaleti emretti. Her secde yerinde yüzlerinizi (ona) doğrultun. Dini Allah'a has kılarak ona ibadet edin. Sizi başlangıçta yarattığı gibi (yine ona) döneceksiniz." (29)” (Araf, 7:29)

Tevbe (9) Suresi’nin 18. ayeti Kılıç Ali Paşa Cami (1580) ve Selimiye Cami (1574) yarım kubbelerinde yazılıdır:

“Allah'ın mescitlerini, ancak Allah'a ve ahiret gününe inanan, namazı dosdoğru kılan, zekâtı veren ve Allah'tan başkasından korkmayan kimseler imar eder. İşte onların doğru yolu bulanlardan olmaları umulur. (18)” (Tevbe, 9:18)

Tevbe (9) Suresi’nin 112. ayeti Süleymaniye Cami (1557) yarım kubbesindedir:

“(Bu alış verişi yapanlar), tevbe edenler, ibadet edenler, hamdedenler, oruç tutanlar, rükû edenler, secde edenler, iyiliği emredip kötülükten alıkoyanlar ve Allah'ın sınırlarını koruyanlardır. O müminleri müjdele (112)!” (Tevbe, 9:112)

Hac (22) Suresi’nin 77. ayeti Süleymaniye Cami (1557) yarım kubbesinde yazılmıştır (Şekil 5.4):

“Ey iman edenler, rüku edin, secde edin, Rabbinize kulluk edin ve hayır işleyin ki kurtuluşa eresiniz (77).” (Hac, 22:77)

Nişancı Mehmed Paşa Cami (1589) yarım kubbesinde Mûminun (23) Suresi'nin 9-11. ayetleri mevcuttur:

“Onlar ki, namazlarını kılmağa devam ederler. (9) İşte bunlar varis olanların ta kendileridir. (10) Onlar Firdevs cennetlerine varis olurlar. Onlar orada ebedî kalacaklardır. (11)” (Mûminun, 23:9-11)

Şekil 5.4 : Süleymaniye Cami yarım kubbesindeki Hacc Suresi 77. ayet (Foto: C. F. Şengün, 2015).

Cuma (62) Suresi'nin 9. ve 10. ayetleri Selimiye Cami (1574) ve İsmihan Sultan Cami (1571) yarım kubbesine, sadece 10. ayeti ise Nişancı Mehmed Paşa Cami (1589) yarım kubbesine alınmıştır:

“Ey iman edenler! Cuma günü namaz için çağrı yapıldığı zaman, hemen Allah'ın zikrine koşun ve alışverişi bırakın. Eğer bilerseniz bu, sizin için daha hayırlıdır. (9) Namaz kılınıncı artık yeryüzüne dağılın ve Allah'ın lütfundan nasibinizi arayın. Allah'ı çok zikredin ki kurtuluşa eresiniz. (10)” (Cuma, 62:9-10)

5.3 Pandantif

Pandantiflerde mütemadiyen sırasıyla Allah, Muhammed, Ebubekir, Ömer, Osman, Ali, Hasan ve Hüseyin isimleri yazılıdır. Nadiren Hasan ve Hüseyin isimlerinin yazılmadığı olmuştur. Ayrıca bazen bu isimlerin pandantiflere değil yan duvarlar

üzerine yazıldığı da görülmüştür. Bunlar bütünlük teşkil etmesi açısından ayrı tutulmamış, hepsi pendentif başlığı altında toplanmıştır. Pendentiflere nadiren ayet yazılmıştır. Buralarda ayetlerin yer alması, isimlere yer bırakmadığından, bu takdirde isimler ya levhalar halinde yazılıp duvarlara asılmış veya direkt duvar üzerine yazılmışlardır.

Süleymaniye Cami (1557) pendentiflerinde En'am (6) Suresi'nin 102. ayeti, Hud (11) Suresi'nin 88. ayeti, R'ad (13) Suresi'nin 16. ayeti ve İsra (17) Suresi'nin 84. ayeti yer almaktadır:

"İşte Rabbiniz Allah O'dur. O'ndan başka tanrı yoktur. O, her şeyin yaratıcısıdır. Öyle ise O'na kulluk edin, O her şeye vekildir (güvenilip dayanılacak tek varlık O'dur) (102)." (Enam, 6:102)

"Dedi ki: Ey kavmim! Eğer benim, Rabbin tarafından (verilmiş) apaçık bir delilim varsa ve O bana tarafından güzel bir rızık vermişse buna ne dersiniz? Size yasak ettiğim şeylerin aksini yaparak size aykırı davranmak istemiyorum. Ben sadece gücümün yettiği kadar ıslah etmek istiyorum. Fakat başarmam ancak Allah'ın yardımı ile. Yalnız O'na dayandım ve yalnız O'na döneceğim (88)." (Hud, 11:88)

"(Resûlüm!) De ki: "Göklerin ve yerin Rabbi kimdir?" De ki: "Allah'tır." O halde de ki: "O'nu bırakıp da kendilerine fayda ya da zarar verme gücüne sahip olmayan dostlar mı edindiniz?" De ki: "Körle gören bir olur mu hiç? Ya da karanlıklarla aydınlık eşit olur mu?" Yoksa O'nun yarattığı gibi yaratan ortaklar buldular da bu yaratma onlarca birbirine benzer mi göründü? De ki: Allah her şeyi yaratandır. Ve O, birdir, karşı durulamaz güç sahibidir (16)." (Ra'd, 13:16)

"De ki: Herkes, kendi mizaç ve meşrebine göre iş yapar. Bu durumda kimin doğru bir yol tuttuğunu Rabbiniz en iyi bilendir (84)." (İsra, 17:84)

Süleymaniye Cami'nin (1557) ana kubbe pendentiflerinde bu ayetler yer alırken, dört fil ayağında 4 halife ve Fatiha (1) Suresi, mihrap yarım kubbesi pendentiflerinde Allah ve Muhammed lafızları, kuzey yarım kubbe pendentiflerinde ise Hasan ve Hüseyin isimleri vardır (Şekil 5.5).

Kılıç Ali Paşa Cami (1580) ana kubbe pendentiflerinde ise Cuma (62) Suresi'nin 9.-10. ve 11. ayetleri yazılıdır:

"Ey iman edenler! Cuma günü namaz için çağrı yapıldığı zaman, hemen Allah'ın zikrine koşun ve alışverişi bırakın. Eğer bilerseniz bu, sizin için daha hayırlıdır. (9) Namaz kılınıncaya kadar yeryüzüne dağılın ve Allah'ın lütfundan nasibinizi arayın. Allah'ı çok zikredin ki kurtuluşa eresiniz. (10) (Durum böyle iken) onlar bir ticaret veya bir oyun eğlence gördükleri zaman hemen dağılıp ona koşular ve seni ayakta bıraktılar. De ki: "Allah'ın yanında bulunan, eğlence ve ticaretten daha hayırlıdır. Allah, rızık verenlerin en hayırlısıdır." (11)" (Cuma, 62:9-11)

Şekil 5.5 : Süleymaniye Cami fil ayaklarındaki isimler ve Fatih Suresi (Foto: C. F. Şengün, 2015).

Bu sebeple Çehar-yar-i Güzin denen isimlere yer kalmamış, bunlar levhalara yazılıp, cami ibadet mekânının duvarlarına isim sıralamasına sadık kalınarak asılmıştır.¹⁰

5.4 Ara Yarım Kubbe

Genel itibariyle büyük ölçekli camilerin ara yarım kubbelerinde yazılar bulunmaktadır. Bazen ise buralarda sadece süslemelere yer verilmiştir. Yazılan ayetler çeşitlilik göstermekle birlikte değişik surelerden seçilmiştir.

Süleymaniye Cami (1557), Kılıç Ali Paşa Cami (1580) ve Mehmed Ağa Cami'nin (1585) ara yarım kubbelerinde Bakara (2) Suresinin 115. ayeti bulunmaktadır:

“Doğu da Allah'ındır batı da. Nereye dönerseniz Allah'ın yüzü (zatı) oradadır. Şüphesiz Allah'ın rahmeti ve nimeti) genişdir, O her şeyi bilendir.” (Bakara, 2:115)

Şehzade Mehmet Cami'nin (1548) ara yarım kubbesi için Bakara (2) Suresi'nin 285-286. Ayeti olan Amen er-resulü seçilmiştir:

“Peygamber, Rabbinden kendisine indirilene iman etti, mü'minler de (iman ettiler). Her biri; Allah'a, meleklerine, kitaplarına ve peygamberlerine iman ettiler ve şöyle dediler: "Onun peygamberlerinden hiçbirini (diğerinden) ayırt etmeyiz." Şöyle de dediler: "İşittik ve itaat ettik. Ey Rabbimiz! Senden bağışlama dileriz. Sonunda dönüş yalnız sanadır" (285). Allah bir kimseyi ancak gücünün yettiği şeyle yükümlü kılar. Onun kazandığı iyilik kendi yararına, kötülük de kendi zararınadır. (Şöyle diyerek dua ediniz): "Ey Rabbimiz! Unutur, ya da yanılsak bizi sorumlu tutma! Ey Rabbimiz! Bize, bizden öncekilere yüklediğin gibi ağır yük yükleme. Ey Rabbimiz! Bize gücümüzün yetmediği şeyleri yükleme! Bizi affet, bizi bağışla, bize acı! Sen bizim Mevlâmızsın. Kâfirler topluluğuna karşı bize yardım et (286)." (Bakara, 2: 285-286)

¹⁰ Çehar-yar-i Güzin: Hz. Ebubekir, Hz. Osman, Hz.Ömer ve Hz.Ali'yi ifade eden bir tamlama.

Pertev Mehmed Paşa Cami (1579) ve Mehmed Ağa Cami (1585) ara yarım kubbelerinde En'am (6) Suresi'nin 79-80. ayetleri mevcuttur:

“ ‘Ben hakka yönelen birisi olarak yüzümü, gökleri ve yeri yaratana döndürdüm. Ben Allah'a ortak koşanlardan değilim.’ (79) Kavmi onunla tartışmaya girişti. Dedi ki: ‘Beni doğru yola iletmişken Allah hakkında benimle tartışmaya mı kalkışıyorsunuz? Hem sizin ona ortak koştuklarınızdan ben korkmam; ancak Rabbim'in bir şey dilemiş olması başka. Rabbim'in ilmi her şeyi kuşatmıştır. Hâlâ düşünüp öğüt almayacak mısınız?’ (80)” (En'am, 6:79-80)

Süleymaniye Cami (1557) ve Kılıç Ali Paşa Cami (1580) ara yarım kubbelerinde Araf (7) Suresi 29. ayeti şöyle bahseder:

“De ki: Rabbim adaleti emretti. Her secde ettiğinizde yüzlerinizi O'na çevirin ve dini yalnız Allah'a has kılarak O'na yalvarın. İlkin sizi yarattığı gibi (yine O'na) döneceksiniz.” (A'raf, 7:29)

Mehmed Ağa Cami (1585) ara yarım kubbesinde Yunus (10) Suresi 25. ayet vardır:

“Allah, cennete çağırır ve dilediğini doğru yola eriştirir.” (Yunus, 10:25)

Kılıç Ali Paşa Cami (1580) ara yarım kubbesinde Hacc (22) Suresi 77. ayet kaydedilmiştir:

“Ey iman edenler, rükû edin, secde edin, Rabbinize kulluk edin ve hayır işleyin ki kurtuluşa eresiniz. (77)”)Hac, 22:77(

Süleymaniye Cami (1557), Nişancı Mehmed Paşa Cami (1589) ve Kılıç Ali Paşa Cami (1580) ara yarım kubbelerinde Ankebut (29) Suresi 45. ayete rastlamaktayız (Şekil 5.6):

“[Ey Muhammed!] Kitap'tan sana vahyedileni oku; namaz kıl. Muhakkak ki namaz, hayâsızlıktan ve fenalıktan alıkor. Allah'ı anmak (zikretmek) ne büyük şeydir! Allah yaptıklarınızı bilir.” (Ankebut, 29:45)

Şekil 5.6 : Kılıç Ali Paşa Cami ara yarım kubbelerindeki Ankebut Suresi 45. ayet (Foto: C. F. Şengün, 2015).

5.5 Mihrap

Mimar Sinan dönemi cami mihraplarında yaygın olarak kullanılan iki ayet vardır. Al-i İmran (3) Suresi 37. ve 39. ayetlerin bir kısmı alınarak şunlar yazılmıştır:

“Zekeriya, onun [Meryem] yanına, mihraba (mabede) her girişinde.” (Al-i İmran, 3:37)

“[Zekeriyya], mihrabda namaz kılarken melekler ona seslendiler.” (Al-i İmran, 3:39)

Bunlar mihrabın hemen tepesine yerleştirilmiştir. Bunların dışında mihrap duvarına bir takım ayetler kaydedilmiştir. Ayrıca mihrap duvarına Kelime-i Tevhid, Allah, Muhammed ve Çehar-yar-i Güzin isimlerinin de yazıldığı görülmektedir. Fatiha (1) ve İhlas (112) sureleri de mihrap duvarına sık yazılanlardandır.

Şehzade Mehmed Cami (1548), Süleymaniye Cami (1557), Selimiye Cami (1574), Muradiye Cami (1590), Mihrimah Sultan Cami (1570), Rüstem Paşa Cami (1563), İsmihan Sultan Cami (1571), Sokullu Mehmed Paşa Cami (K) (1569), Sokullu Mehmed Paşa Cami (İ) (1578), Kara Ahmed Paşa Cami (1572), Semiz Ali Paşa Cami (1575), Hadım İbrahim Paşa Cami (1551), Pertev Mehmed Paşa Cami (1579), Kılıç Ali Paşa Cami (1580), Molla Çelebi Cami (1584) ve Şemsi Ahmed Paşa Cami (1580) en yaygın mihrap ayetinin yani Al-i İmran (3) Suresi 37. ayetin bir kısmının yazılmış olduğu camilerdir (Şekil 5.7).

Şekil 5.7 : Şehzade Mehmed Cami mihrabındaki Al-i İmran Suresi 37. ayet (Foto: C. F. Şengün, 2015).

Süleymaniye Cami (1557), Nurbanu Sultan Cami (1586), Zal Mahmud Paşa Cami (1590), Mesih Paşa Cami (1586), Nişancı Mehmed Paşa Cami (1589) ve Mehmed Ağa Cami (1585) en yaygın ikinci mihrap ayetinin yani Al-i İmran (3) Suresi 39. ayetin bir kısmının yazılmış olduğu camilerdir (Şekil 5.8).

Şekil 5.8 : Nişancı Mehmed Paşa Cami mihrabındaki Al-i İmran Suresi 39. ayet (Foto: C. F. Şengün, 2015).

Süleymaniye Cami (1557), Selimiye Cami (1574), Kılıç Ali Paşa Cami (1580), Muradiye Cami (1590) ve Kara Ahmed Paşa Cami (1572) mihrap duvarlarında Fatiha (1) Suresi yazılıdır:

“Bismillahirrahmanirrahim (1). Hamd, Âlemlerin Rabbi, Rahmân, Rahîm, hesap ve ceza gününün (ahiret gününün) maliki Allah'a mahsustur (2-4). (Allahım!) Yalnız sana ibadet ederiz ve yalnız senden yardım dileriz (5). Bizi doğru yola, kendilerine nimet verdiklerinin yoluna ilet; gazaba uğrayanlarınkine ve sapıklarınkine değil (6-7).” (Fatiha, 1: 1-7)

Hadım İbrahim Paşa Cami (1551) mihrap duvarı için Al-i İmran (3) Suresi 103. ayet seçilmiştir:

“Hep birlikte Allah'ın ipine (Kur'an'a) sımsıkı sarılın. Parçalanıp bölünmeyin. Allah'ın size olan nimetini hatırlayın. Hani sizler birbirinize düşmanlar idiniz de o, kalplerinizi birleştirmişti. İşte onun bu nimeti sayesinde kardeşler olmuştunuz. Yine siz, bir ateş çukurunun tam kenarında idiniz de o sizi oradan kurtarmıştı. İşte Allah size âyetlerini böyle apaçık bildiriyor ki doğru yola eresiniz. (103)” (Al-i İmran, 3:103)

Muradiye Cami'nin (1590) mihrap tepesindeki çini panoda En'am (6) Suresi'nin 54. ayeti bulunmaktadır:

“Selam olsun size! Rabbiniz kendi üzerine rahmeti (merhamet etmeyi) yazdı.” (En'am 6:54)

Selimiye Cami'nin (1574) Hünkâr Mahfili mihrabında Şu'ara (26) Suresi'nin 83, 85 ve 89. ayetleri vardır:

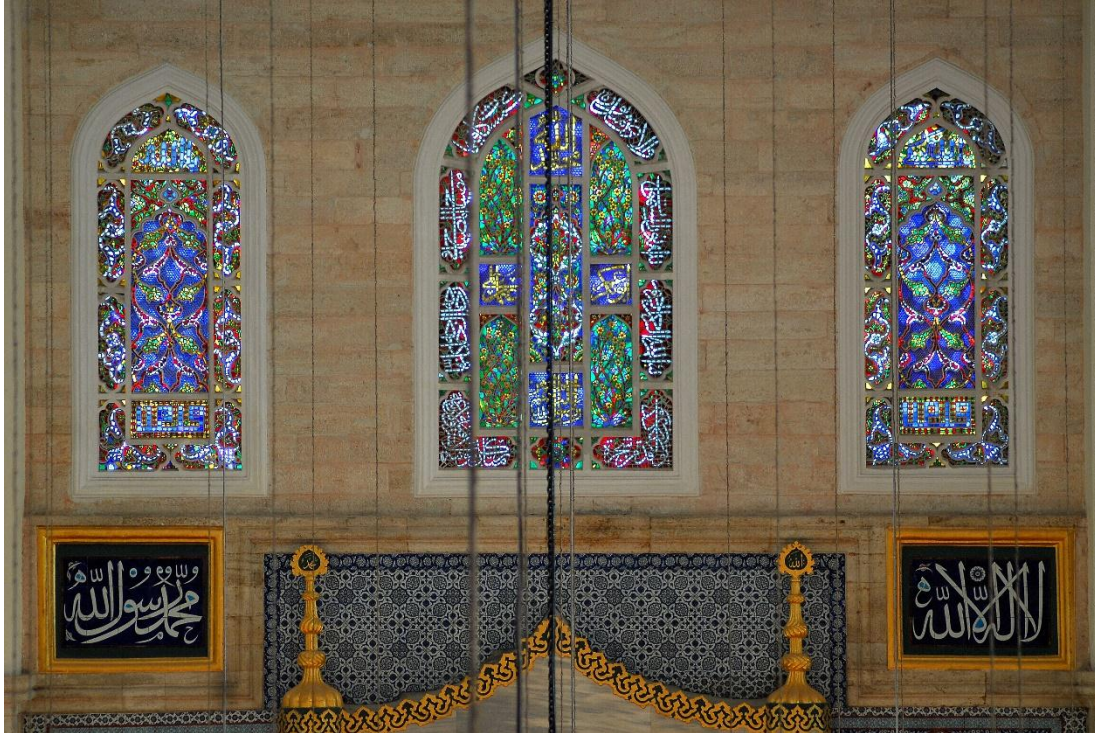
“Ey Rabbim! Bana bir hikmet bahşet ve beni salih kimseler arasına kat (83).” (Şu'ara, 26:83)

“Beni Naîm cennetinin varislerinden eyle (85).” (Şu'ara, 26:85)

“Allah'a arınmış bir kalp ile gelen başka (89)” (Şu'ara, 26:89)

Süleymaniye Cami (1557) mihrap üstü penceresine Nur (24) Suresi'nin 35. ayeti kaydedilmiştir (Şekil 5.9):

“Allah, göklerin ve yerin nûrudur. O'nun nûrunun temsili, içinde lamba bulunan bir kandillik gibidir. O lamba kristal bir fanus içindedir; o fanus da sanki inciye benzer bir yıldız gibidir ki, doğuya da, batıya da nisbet edilemeyen mübarek bir ağaçtan, yani zeytinden (çıkan yağdan) tutuşturulur. Onun yağı, neredeyse, kendisine ateş değmese dahi ışık verir. (Bu,) nûr üstüne nûrdur. Allah dilediği kimseyi nûruna eriştirir. Allah insanlara (işte böyle) temsiller getirir. Allah her şeyi bilir.” (Nur, 24:35)

Şekil 5.9 : Süleymaniye Cami mihrap üstü penceresinde Nur Suresi 35. ayetin yazılı olduğu pencere (Foto: Mustafa Cambaz).

Muradiye Cami (1590) ve İsmihan Sultan Cami (1571) mihrap duvarlarında İhlas (112) Suresi mevcuttur:

“Bismillahirrahmanirrahim “De ki: "O, Allah'tır, bir tektir." (1) "Allah Samed'dir. (Her şey O'na muhtaçtır, o, hiçbir şeye muhtaç değildir.)" (2) Ondandır çocuk olmamıştır (Kimsenin babası değildir). Kendisi de doğmamıştır (kimsenin çocuğu değildir)." (3) "Hiçbir şey O'na denk ve benzer değildir." (4)” İhlas, 112:1-4)

5.6 Pencere

Pencere bölümünde yer alan yazılarda, mekânın içinde ve dışında bulunan yazılar birlikte ele alınmıştır. Tablolarda mekânın neresinde hangi yazının bulunduğu belirtilmiştir. Ancak burada sık kullanılan ayetleri ele alarak hangi camilerde ve nerelerde bulunduğunu belirteceğiz.

İsmihan Sultan Cami (1571), Sokullu Mehmed Paşa Cami(K) (1569) ve Mehmed Ağa Cami (1585) son cemaat yeri pencere alınlıkları için Fatiha (1) Suresi seçilmiştir (Şekil 5.10):

“Bismillahirrahmanirrahim (1). Hamd, Âlemlerin Rabbi, Rahmân, Rahîm, hesap ve ceza gününün (ahiret gününün) maliki Allah'a mahsustur (2-4). (Allahım!) Yalnız sana ibadet ederiz ve yalnız senden yardım dileriz (5). Bizi doğru yola, kendilerine nimet verdiklerinin yoluna ile; gazaba uğrayanlarınkine ve sapıklarınkine değil (6-7).” (Fatiha, 1: 1-7)

Şekil 5.10 : Mehmed Ağa Cami son cemaat yeri pencere alınlıklarında Fatiha Suresi (Foto: C. F. Şengün, 2015).

Selimiye Cami (1574) kible duvarı penceresinde Bakara (2) Suresi 101. ayeti şöyle bahseder:

“Onlara, Allah katından ellerinde bulunan Kitabı (Tevrat'ı) doğrulayıcı bir peygamber gelince, kendilerine kitap verilenlerden bir kısmı, sanki bilmiyorlarmış gibi Allah'ın Kitabı'nı (Tevrat'ı) arkalarına attılar (101).” (Bakara, 2: 101)

İsmihan Sultan Cami (1571) ve Lala Mustafa Paşa Cami (1563) ibadet mekânı pencere alınlıklarında Bakara (2) Suresi'nin 115. ayeti bulunmaktadır:

Besmele ile “Doğu da batı da Allah'ındır, nereye dönerseniz Allah'ın yönü orasıdır. Doğrusu Allah her yeri kaplar ve her şeyi bilir.” (Bakara, 2:115)

Nişancı Mehmed Paşa Cami (1589) son cemaat yeri pencere alınlıklarında Bakara (2) Suresi 127. ayeti vardır:

“Allah buyurdu ki: İbrahim ve İsmail, Kabe'nin temellerini yükseltiyordu: ‘Rabbimiz! Yaptığımızı kabul buyur. Şüphesiz ki, Sen hem işitir hem bilirsin’ (Bakara, 2:127)”

Lala Mustafa Paşa Cami (1563) ibadet mekânı kible duvarı alınlıklarında Bakara (2) Suresi 144. ayet yazılıdır:

“Besmele ile “(Ey Muhammed!) Biz senin çok defa yüzünü göğe doğru çevirip durduğunu (vahiy beklediğini) görüyoruz. (Merak etme) elbette seni, hoşnut olacağın kibleye çevireceğiz. (Bundan böyle), yüzünü Mescid-i Haram yönüne çevir. (Ey Müslümanlar!) Siz de nerede olursanız olun, (namazda) hep o yöne dönün. Şüphesiz kendilerine kitap verilenler, bunun Rabblerinden (gelen) bir gerçek olduğunu elbette bilirler. Allah onların yaptıklarından habersiz değildir. (144)” (Bakara, 2:144)

Selimiye Cami (1574), Rüstem Paşa Cami (1563) ve İsmihan Sultan Cami (1571) ibadet mekânı pencere alınlıklarında Bakara (2) Suresi 201. ayeti bizlere şunları söyler:

“Ve cennet... Senin hışım ve azabından yine sana sığınırım! Rabbimiz! Bize dünyada da iyiyi, ahirette de iyiyi ver, bizi ateşin azabından koru.” (Bakara, 2:201)

Lala Mustafa Paşa Cami (1563) ibadet mekânı kible duvarı alınlıklarında Bakara (2) Suresi'nin 238. ayeti mevcuttur:

“Besmele ile “ Namazlara ve orta namaza devam edin. Allah'a gönülden boyun eğerek namaza durun. (238)”)Bakara, 2:238(

Şehzade Mehmet Cami (1548), Süleymaniye Cami (1557), Selimiye Cami (1574), Muradiye Cami (1590), Sokullu Mehmed Paşa Cami(İ) (1578) ve Mehmed Ağa Camilerinde (1585) Âyet el-Kürsî olarak bilinen Bakara (2) Suresi'nin 255. ayeti çeşitli yerlerdeki pencere alınlıklarındadır (Şekil 5.11):

“Allah, O'ndan başka tanrı yoktur; O, hayydir, kayyûmdur. Kendisine ne uyku gelir ne de uyuklama. Göklerde ve yerdekilerin hepsi O'nundur. İzni olmadan O'nun katında kim şefa'at edebilir? O, kullarının yaptıklarını ve yapacaklarını bilir. (O'na hiçbir şey gizli kalmaz.) O'nun bildirdiklerinin dışında insanlar O'nun ilminden hiçbir şeyi tam olarak bilemezler. O'nun kürsüsü gökleri ve yeri içine alır, onları koruyup gözetmek kendisine zor gelmez. O, yücedir, büyüktür (255).” (Âyet el-Kürsî: 2:255)

Şekil 5.11 : Süleymaniye Cami son cemaat yeri pencere alınlıklarında Âyet el-Kürsî (Foto: C. F. Şengün, 2015).

Kılıç Ali Paşa Cami (1580) ibadet mekânı pencere alınlıklarında Bakara (2) Suresi'nin Âyet el-Kürsî'yi de kapsayan 255-59. ayetleri arası sırasıyla yazılmıştır:

“Allah kendisinden başka hiçbir ilah olmayandır. Diridir, kayyumdur. Onu ne bir uyuklama tutabilir, ne de bir uyku. Göklerdeki her şey, yerdeki her şey onundur. İzni olmaksızın onun katında şefaatte bulunacak kimdir? O, kulların önlerindeki ve arkalarındakileri (yaptıklarını ve yapacaklarını) bilir. Onlar onun ilminden, kendisinin dilediği kadarından başka bir şey kavrayamazlar. Onun kürsüsü bütün gökleri ve yeri kaplayıp kuşatmıştır. (O, göklere, yere, bütün evrene hükmetmektedir.) Gökleri ve yeri koruyup gözetmek ona güç gelmez. O, yücedir, büyüktür. (255) Dinde zorlama yoktur. Çünkü doğruluk sapıklıktan iyice ayrılmıştır. O halde kim tâğûtu tanımayıp Allah'a inanırsa, kopmak bilmeyen sapasağlam bir kulpa yapışmıştır. Allah, hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir. (256) Allah iman edenlerin dostudur. Onları karanlıklardan aydınlığa çıkarır. Kafirlerin velileri ise tâğuttur. (O da) onları aydınlıktan karanlıklara (sürükleyip) çıkarır. Onlar cehennemliklerdir. Orada ebedî kalırlar. (257) Allah, kendisine hükümdarlık verdi diye (şımarıp böbürlenerek) Rabbi hakkında İbrahim ile tartışanı görmedin mi? Hani İbrahim, "Benim Rabbim diriltir, öldürür." demiş; o da, "Ben de diriltir, öldürürüm" demişti. (Bunun üzerine) İbrahim, "Şüphesiz Allah güneşi doğudan getirir, sen de onu batıdan getir" deyince, kâfir şaşırıp kaldı. Zaten Allah zalimler topluluğunu hidayete erdirmez. (258) Yahut altı üstüne gelmiş (ıpıssız duran) bir şehre uğrayan kimseyi görmedin mi? O, "Allah, burayı ölümünden sonra nasıl diriltecek (acaba)?" demişti. Bunun üzerine, Allah onu öldürüp yüzyıl ölü bıraktı, sonra diriltti ve ona sordu: "Ne kadar (ölü) kaldın?" O, "Bir gün veya bir günden daha az kaldım" diye cevap verdi. Allah şöyle dedi: "Hayır, yüz sene kaldın. Böyle iken yiyeceğine ve içeceğine bak, henüz bozulmamış. Bir de eşeğine bak! (Böyle yapmamız) seni insanlara ibret belgesi kılmamız içindir. (Eşeğin) kemikler(in)e de bak, nasıl onları bir araya getiriyor, sonra onlara nasıl et

giydireyoruz?" Kendisine bütün bunlar apaçık belli olunca, şöyle dedi: "Şimdi, biliyorum ki; şüphesiz Allah'ın gücü her şeye hakkıyla yeter." (259)" (Bakara, 2:255-59)

Selimiye Cami (1574) mihrap yanı pencerelerinde Amen er-resulü olarak bilinen Bakara (2) Suresi'nin 285-6. ayetleri vardır:

"Peygamber, Rabbinden kendisine indirilene iman etti, mü'minler de (iman ettiler). Her biri; Allah'a, meleklerine, kitaplarına ve peygamberlerine iman ettiler ve şöyle dediler: "Onun peygamberlerinden hiçbirini (diğerinden) ayırt etmeyiz." Şöyle de dediler: "İşittik ve itaat ettik. Ey Rabbimiz! Senden bağışlama dileriz. Sonunda dönüş yalnız sanadır." (285) Allah bir kimseyi ancak gücünün yettiği şeyle yükümlü kılar. Onun kazandığı iyilik kendi yararına, kötülük de kendi zararınadır. (Şöyle diyerek dua ediniz): "Ey Rabbimiz! Unutur, ya da yanılırsak bizi sorumlu tutma! Ey Rabbimiz! Bize, bizden öncekilere yüklediğin gibi ağır yük yükleme. Ey Rabbimiz! Bize gücümüzün yetmediği şeyleri yükleme! Bizi affet, bizi bağışla, bize acı! Sen bizim Mevlâmızsın. Kâfirler topluluğuna karşı bize yardım et." (286)" (Bakara, 2:285-86)

Selimiye Cami'nin (1574) kible duvarı penceresi için Al-i İmran (3) Suresi'nin 8-9. ve 16. ayetleri seçilmiştir:

"(Onlar şöyle yakarırlar): "Rabbimiz! Bizi hidayete erdirdikten sonra kalplerimizi eğriltme. Bize katından bir rahmet bahşet. Şüphesiz sen çok bahşedensin." (8) "Rabbimiz! Şüphesiz sen, hakkında şüphe olmayan bir günde insanları toplayacaksın. Şüphesiz Allah va'dinden dönmez. (9)" (Al-i İmran, 3:8-9)

"(Bunlar), "Rabbimiz, biz iman ettik. Bizim günahlarımızı bağışla. Bizi ateş azabından koru" diyenler (16)" (Al-i İmran, 3:16)

İsmihan Sultan Cami (1571) son cemaat yeri orta revağında Nisa (4) Suresi 103. ayet yer almaktadır:

"Namazı kıldınız mı, gerek ayakta, gerek otururken ve gerek yan yatarak hep Allah'ı anın. Güvene kavuştunuz mu namazı tam olarak kılın. Çünkü namaz, mü'minlere belirli vakitlere bağlı olarak farz kılınmıştır. (103)" (Nisa, 4:103)

Süleymaniye Cami (1557) kuzey duvarı pencerelerinde A'raf (7) Suresi 31. Ayeti bulunmaktadır:

"Ey Âdemoğulları! Her secde edişinizde güzel elbiselerinizi giyin; yeyin, için, fakat israf etmeyin; çünkü Allah israf edenleri sevmez." (A'raf, 7:31)

Rüstem Paşa Cami (1563) ve Lala Mustafa Paşa Cami (1563) pencere alınlıklarında Tevbe (9) Suresi 18. ayeti kaydedilmiştir:

"Allah'ın mescitlerini, ancak Allah'a ve ahiret gününe inanan, namazı dosdoğru kılan, zekâtı veren ve Allah'tan başkasından korkmayan kimseler imar eder. İşte onların doğru yolu bulanlardan olmaları umulur. (18)" (Tevbe, 9:18)

Rüstem Paşa Cami (1563) batı mahfili pencere alınlığında Yusuf (12) Suresi'nin 101. ayeti şunları aktarır:

“Rabbim... Sen dünyada ve ahirette dostumsun, benim canımı Müslüman olarak al ve beni iyilere karıştır.” (Yusuf, 12:101)

Rüstem Paşa Cami (1563) doğu mahfili pencere alınlığı için Saffat (37) Suresi'nin 180-82. ayetleri uygun görülmüştür:

“Senin güçlü olan Rabbin, onların vasıflandırmalarından münezzehtir. Peygamberlere selam olsun. Hamdolsun alemlerin Rabbine!” (Saffat, 37:180-182)

Nurbanu Sultan Cami (1586) son cemaat yeri pencere alınlıklarında Zümer (39) Suresi 53. ayeti yazılmıştır:

“De ki: "Ey kendilerinin aleyhine aşırı giden kullarım! Allah'ın rahmetinden ümidinizi kesmeyin. Şüphesiz Allah bütün günahları affeder. Çünkü O, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir." (53)” (Zümer, 39:53)

Şehzade Mehmet Cami (1548) ve Nurbanu Sultan Cami (1586) pencerelerinde Fetih (48) Suresi 3-4. ayetleri bulunmaktadır:

“Allah sana, şanlı bir zaferle yardım etsin. (3) O, inananların imanlarını kat kat arttırmaları için kalplerine huzur ve güven indirendir. Göklerin ve yerin orduları Allah'ındır. Allah hakkıyla bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir. (4)” (Fetih, 48:3-4)

Süleymaniye Cami (1557) ve Selimiye Cami (1574) son cemaat yeri pencerelerinde Fetih (48) Suresi 29. ayeti vardır (Şekil 5.12):

Muhammed, Allah'ın Resülüdür. Onunla beraber olanlar, inkârcılara karşı çetin, birbirlerine karşı da merhametlidirler. Onların, rükû ve secde halinde, Allah'tan lütuf ve hoşnutluk istediklerini görürsün. Onların secde eseri olan alametleri yüzlerindedir. İşte bu, onların Tevrat'ta ve İncil'de anlatılan durumlarıdır: Onlar filizini çıkarmış, onu kuvvetlendirmiş, kalınlaşmış, gövdesi üzerine dikilmiş, ziraatçıların hoşuna giden bir ekin gibidirler. Allah kendileri sebebiyle inkarcıları öfkelenlendirmek için onları böyle sağlam ve dirençli kılar. Allah, içlerinden iman edip salih amel işleyenlere bir bağışlama ve büyük bir mükafat vaad etmiştir (29).” (Fetih, 48:29)

Kılıç Ali Paşa Cami (1580) ve Selimiye Cami (1574) pencerelerinde Haşr (59) Suresi'nin 22-23. ayeti seçilmiştir:

“O, kendisinden başka hiçbir ilah olmayan Allah'tır. Gaybı da, görünen âlemi de bilendir. O, Rahmân'dır, Rahîm'dir. (22) O, kendisinden başka hiçbir ilah bulunmayan Allah'tır. O, mülkün gerçek sahibi, kutsal (her türlü eksiklikten uzak), barış ve esenliğin kaynağı, güvenlik veren, gözetip koruyan, mutlak güç sahibi, düzeltip ıslah eden ve dilediğini yaptıran ve büyüklükte eşsiz olan Allah'tır. Allah, onların ortak koştuklarından uzaktır. (23)” (Haşr, 59:22-23)

Şekil 5.12 : Süleymaniye Cami son cemaat yeri pencere alınlıklarında Fetih Suresi 29. ayetin başlangıç kısmı (Foto: C. F. Şengün, 2015).

Pertev Mehmed Paşa Cami (1579) ve Piyale Paşa Cami (1573) ibadet mekânı pencere alınlıklarında baştan sona Cuma (62) Suresi 1-11. ayetleri şunlardan bahseder:

“Göklerdeki ve yerdeki her şey, mülkün sahibi, mukaddes, mutlak güç sahibi, hüküm ve hikmet sahibi olan Allah'ı tespih eder. (1) O, ümmîlere, içlerinden, kendilerine âyetlerini okuyan, onları temizleyen, onlara kitabı ve hikmeti öğreten bir peygamber gönderendir. Halbuki onlar, bundan önce apaçık bir sapıklık içinde idiler. (2) (Allah o peygamberi) onlardan henüz kendilerine katılmayan başkalarına da göndermiştir. O mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir. (3) İşte bu, Allah'ın lütfudur. Onu dilediğine verir. Allah büyük lütuf sahibidir. (4) Tevrat'la yükümlü tutulup da onunla amel etmeyenlerin durumu, ciltlerle kitap taşıyan eşeğin durumu gibidir. Allah'ın âyetlerini inkar eden topluluğun hali ne kötüdür! Allah, zalimler topluluğunu hidayete erdirmez. (5) De ki: "Ey Yahudi akidesini benimseyenler! Bütün insanlar değil de, yalnız kendinizin Allah'ın dostları olduğunu iddia ediyorsanız, (bunda da) samimi iseniz haydi ölümü isteyin!" (6) Ama onlar, daha ewel yaptıklarından dolayı asla ölümü istemezler. Allah zalimleri hakkıyla bilir. (7) De ki: "Sizin kendisinden kaçıp durduğunuz ölüm var ya, o mutlaka size ulaşacaktır. Sonra gaybı da, görünen âlemi de bilen Allah'a döndürüleceksiniz de, o size yapmakta olduklarınızı haber verecektir." (8) Ey iman edenler! Cuma günü namaz için çağrı yapıldığı zaman, hemen Allah'ın zikrine koşun ve alışverişi bırakın. Eğer bilerseniz bu, sizin için daha hayırlıdır. (9) Namaz kılınıncı artık yeryüzüne dağılın ve Allah'ın lütfundan nasibinizi arayın. Allah'ı çok zikredin ki kurtuluşa eresiniz. (10) (Durum böyle iken) onlar bir ticaret veya bir oyun eğlence gördükleri zaman hemen dağılıp ona koşular ve seni ayakta

bıraktılar. De ki: "Allah'ın yanında bulunan, eğlence ve ticaretten daha hayırlıdır. Allah, rızık verenlerin en hayırlısıdır." (11)”

(Cuma, 62:1-11)

Mesih Paşa Cami (1586) ibadet mekânı pencere alınlıklarında Cuma (62) Suresi 9-10. ayetleri kaydedilmiştir:

“Ey iman edenler! Cuma günü namaz için çağrı yapıldığı zaman, hemen Allah'ın zikrine koşun ve alışverişi bırakın. Eğer bilerseniz bu, sizin için daha hayırlıdır. (9) Namaz kılınıncı artık yeryüzüne dağılın ve Allah'ın lütfundan nasibinizi arayın. Allah'ı çok zikredin ki kurtuluşa eresiniz. (10)” (Cuma, 62:9-10)

Süleymaniye Cami (1557) ve Rüstem Paşa Cami (1563) ibadet mekânı pencere alınlıklarında Cinn (72) Suresi 18-19. ayetler mevcuttur:

“Şüphesiz mescitler, Allah'ındır. O halde, Allah ile birlikte hiç kimseye kulluk etmeyin. (18) Allah'ın kulu (Muhammed), O'na ibadet etmek için kalktığında cinler nerede ise (Kur'an'ı dinlemek için kalabalıktan) onun etrafında birbirlerine geçiyorlardı. (19)” (Cin, 72:18-19)

Mehmed Ağa Cami (1585) mihrap yanı pencere alınlıklarına Beyyine (98) Suresi 5-7. ayetleri uygulanmıştır:

“Oysa onlar, doğruya yönelerek, dini yalnız Allah’a has kılarak O’na kulluk etmek, namazı kılmak ve zekatı vermekle emrolunmuşlardı. Dosdoğru olan din de budur (5). Kitap ehlinde ve ortak koşanlardan inkar edenler, şüphesiz içinde temelli kalacakları cehennem ateşindedirler. İşte bunlar, yaratıkların en kötüsüdürler (6). Fakat, inanıp yararlı iş işleyenler, işte onlar da, yaratıkların en iyileridirler (7).” (Beyyine, 98:5-7)

Sokullu Mehmed Paşa Cami (K) (1569) ve Piyale Paşa Cami (1573) ibadet mekânı pencere alınlıklarında İhlas (112) Suresi vardır:

“De ki: "O, Allah'tır, bir tektir." (1) "Allah Samed'dir. (Her şey O'na muhtaçtır, o, hiçbir şeye muhtaç değildir)." (2) Ondan çocuk olmamıştır (Kimsenin babası değildir). Kendisi de doğmamıştır (kimsenin çocuğu değildir)." (3) "Hiçbir şey O'na denk ve benzer değildir." (4)” (İhlas, 112:1-4)

Zal Mahmud Paşa Cami (1590) kible duvarı pencere alınlıklarına Felak (113) ve Nas (114) Sureleri yazılıdır:

“De ki: "Yaratdığı şeylerin kötülüğünden, karanlığı çöktüğü zaman gecenin kötülüğünden, düğümlere üfleyenlerin kötülüğünden, haset ettiği zaman hasetçinin kötülüğünden, sabah aydınlığının Rabbine sığınırım." (1-5)” (Felak, 113:1-5)

“De ki: "Cinlerden ve insanlardan; insanların kalplerine vesvese veren sinsi vesvesecinin kötülüğünden, insanların Rabbine, insanların Melik'ine, insanların İlah'ına sığınırım." (1-6)” (Nas, 114:1-6)

5.7 Kapı

Her caminin kapı üzerindeki alınlıklarında yazı olmamakla birlikte, kapılarda yazı genelde portalin üzerinde bulunmaktadır. Kapıların üzerine yazılan ayetler, değişiklik göstermektedir.

Süleymaniye Cami (1557) ve Kılıç Ali Paşa Cami (1580) son cemaat yeri kapı alınlıklarında Bakara (2) Suresi'nin 238. ayeti yer almaktadır:

“Yüce ve mübarek Rabbimiz dedi ki: Namazlara ve orta namazına (ikindi namazı) devam edin; gönülden boyun eğerek Allah için namaza durun.” (Bakara, 2:238)

Süleymaniye Cami (1557) kuzey taç kapısında Nisa (4) Suresi 103. ayeti yazılmıştır:

“Namaz, mü'minlere belirli vakitlere bağlı olarak farz kılınmıştır.” (Nisa, 4:103)

Süleymaniye Cami (1557), Semiz Ali Paşa Cami (1575) ve Hadım İbrahim Paşa Cami (1551) kapı alınlıklarında Rad (13) Suresi 23-24. ayetleri bulunmaktadır:

“[Onların] girecekleri Adn cennetleri vardır.” (Rad, 13:23)

“Sabretmenize karşılık selam sizlere. Dünya yurdunun sonucu (olan cennet) ne güzeldir! (24)” (Rad, 13:24)

Süleymaniye Cami (1557) ve Piyale Paşa Cami (1573) kapı alınlıklarında Nahl (16) Suresi 32. ayeti şöyle söyler:

“Melekler onların canlarını iyi kimseler olarak alırken, "Selâm size! Yapmış olduğunuz iyi işlere karşılık girin cennete" derler. (32)” (Nahl, 16:32)

İsmihan Sultan Caminde (1571) şeref mahfili yanında bulunan gömme fil ayaklarında İsra (17) Suresi 81. ayet vardır:

“Ve de ki: Hak geldi batıl ortadan kalktı. Zaten batıl, ortadan kalkmaya mahkumdur.” (İsra, 17:81)

Kılıç Ali Paşa Cami (1580) sebil kapısı için Enbiya (21) Suresi 30. ayet seçilmiştir:

“Bütün canlıları sudan meydana getirdik (Enbiya, 21:30).”

Mehmed Ağa Cami (1585) ve Zal Mahmud Paşa Cami (1590) cümle kapısı üzerinde Mü'minun (23) Suresi 9. ayet kaydedilmiştir (Şekil 5.13):

“Onlar ki, namazlarını kılmağa devam ederler. (9)” (Müminun, 23:9)

Pertev Mehmed Paşa Cami (1579) kündekari kapıları üzerinde Kasas (28) Suresi 88. ayeti mevcuttur:

Şekil 5.13 : Mehmed Ağa Cami cümle kapısında Müminun Suresi 9. ayet (Foto: C. F. Şengün, 2015).

“Sen Allah ile beraber başka bir ilaha ibadet etme. Ondan başka hiçbir ilah yoktur. Onun zatından başka her şey yok olacaktır. Hüküm yalnızca O'nundur ve kesinlikle O'na döndürüleceksiniz. (88)” (Kasas, 28:88)

İsmihan Sultan Cami (1571) cümle kapısı üzerinde Yasin (36) Suresi 58. ayet şunları aktarır:

“Yüce Tanrı Kutsal Kitab’ında der ki: Merhametli olan Rab katından onlara selam vardır.” (Yasin, 36:58)

Süleymaniye Cami (1557) doğu ve batı giriş kapıları üzerinde Zümer (39) Suresi 53. ayet uygulanmıştır:

“De ki: "Ey kendilerinin aleyhine aşırı giden kullarım! Allah'ın rahmetinden ümidinizi kesmeyin. Şüphesiz Allah bütün günahları affeder. Çünkü O, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir" (53).” (Zümer, 39:53)

Kılıç Ali Paşa Cami (1580) Zümer (39) Suresi’nin 62. ayeti yer almaktadır:

“Allah her şeyin yaratıcısıdır. O her şeye vekildir. (62)” (Zümer, 39:62)

Süleymaniye Cami (1557), Sokullu Mehmed Paşa Cami (K) (1569), Semiz Ali Paşa Cami (1575), Hadım İbrahim Paşa Cami (1551) ve Piyale Paşa Cami (1573) cümle kapıları üzerinde Zümer (39) Suresi 73. ayeti yazılmıştır:

“Rablerine karşı gelmekten sakınanlar da grup grup cennete sevk edilirler. Cennete vardıklarında oranın kapıları açılır ve cennet bekçileri onlara şöyle der: "Size selam olsun! Tertemiz oldunuz. Haydi, ebedi kalmak üzere buraya girin" (73).” (Zümer, 39:73)

Mesih Paşa Cami (1586) cümle kapısı üzerinde Rahman Suresi 26-27. ayetler bulunmaktadır:

“Yer üzerinde bulunan her canlı yok olacaktır. (26) Ancak azamet ve ikram sahibi Rabbinin zâtı bâki kalacaktır. (27)” (Rahman, 55:26-27)

Rüstem Paşa Cami (1563) ve Kılıç Ali Paşa Cami (1580) cümle kapılarında Haşr (59) Suresi 24. ayet vardır (Şekil 5.14):

“O, var eden, güzel yaratan, yarattıklarına şekil veren (Musavvir), en güzel adlar kendisinin olan Allah’tır. Göklerde ve yerde olanlar O’nu tesbih ederler. O güçlüdür, Hâkimdir.” (Haşr, 59:24)

Süleymaniye Cami (1557), Zal Mahmud Paşa Cami (1590) ve Kılıç Ali Paşa Cami (1580) muhtelif kapı üstü alınlıklarında Mearic (70) Suresi 34-35. ayetler seçilmiştir:

“Onlar namazlarını titizlikle koruyan kimselerdir (34). İşte onlar cennetlerde ikram göreceklidir (35)” (Mearic, 70:34-35).

Şekil 5.14 : Rüstem Paşa Cami cümle kapısında Haşr Suresi
24. ayet (Foto: C. F. Şengün, 2015).

6. YAZILAR ÜZERİNE DEĞERLENDİRME

İslam'da kozmoloji anlayışının ilk boyutu, Allah-insan iletişiminin en sağlam ve parlak halkası olan Kur'an-ı Kerim'dir. Bir Müslüman evreni, Hz. Muhammed'e gelen vahiy çerçevesinde ve onun öğretileri olan hadislerle anlamaya/kavramaya çalışmaktadır. Kur'an-ı Kerim'in sahip olduğu edebi dil, konuları ele alma biçimi, aşamalı olarak toplumu yönlendirmesi ve iyileştirmesi, toplumun onu hayat tarzı olarak benimsemesini ve böylece yaşamın her alanına bu ideolojiyi katmasını sağlamıştır. Müslümanlar kozmoloji anlayışlarını böylece temellendirip, Kur'an-ı Kerim ve hadis çerçevesinde bir estetik değer oluşturmuşlar ve bunu da çevrelerine yansıtmışlardır. Elbette ideolojik temellerin böyle oluşturulması, dışardan hiçbir tesir altında kalmadıkları anlamına gelmez. Zaman zaman böyle şeyler olsa da, İslam mimarisi onu kendi içinde yorumlayıp özümseyerek eserlere yansıtmıştır. Dönemlerin teknik imkânları da mimarinin farklılaşmasında etkili olmuştur. Çalışmamızda ele alınan dönem Mimar Sinan'ın eserlerini kapsadığından eserler toplu halde incelenerek, mimari elemanlarına göre kategorize edilip yorumlama yapılacaktır. Bu sebeple ayetlerin yerlerine ve anlamlarına göre neyi ifade ettiği/gösterdiği bir çizelge oluşturulup sembollerle ifade edilmiştir (Çizelge 6.1).

6.1 Kubbe

Kubbeye bulunan ayetleri, en çok tekrar etme sırasına göre vereceğiz. Bu ayetlerin başında, Süleymaniye Cami (1557), Nurbanu Sultan Cami (1586), Rüstem Paşa Cami (1563), İsmihan Sultan Cami (1571), Sokullu Mehmed Paşa Cami (K) (1569), Sokullu Mehmed Paşa Cami (İ) (1578), Zal Mahmud Paşa Cami (1590), Pertev Mehmed Paşa Cami (1579), Mehmed Ağa Cami (1585) ve Molla Çelebi Cami (1584) kubbelerinde bulunan Fatır (35) Suresi 41. ayet gelmektedir (Şekil 6.1 ve Şekil 6.2):

“Şüphesiz Allah, gökleri ve yeri, yok olup gitmesinler diye (kurduğu düzende) tutuyor. Andolsun, eğer onlar (yörüngelerinden sapıp) yok olur giderlerse, O'ndan başka hiç kimse onları tutamaz. Şüphesiz O, halimdir (hemen cezalandırmaz, mühlet verir), çok bağışlayandır. (41)” (Fatır, 35:41)

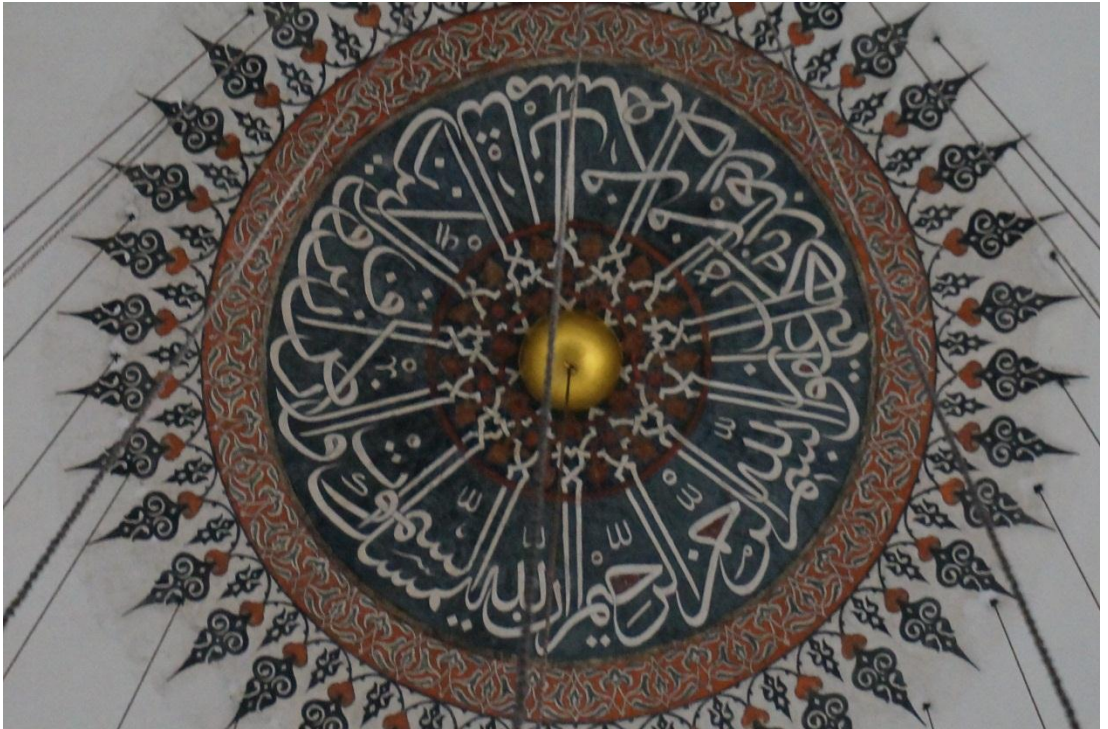
Çizelge 6.1 : Yazılardaki Semboller Tablosu.

Eser Adı	Kubbe	Yarım Kubbe	Pendantif	Ara Yarım Kubbe	Mihrap	Pencere	Kapı
Şehzade Mehmet Cami, İstanbul (1548)	♦□♣	☺♠•	AMEÖOA ♥	☼✧§	■	☺☼♦♦@	♦
Süleymaniye Cami, İstanbul (1557)	☉☼☺	♦♠♥☺	AMEÖOAHH ♣♦♦⇒☾♪	♦♠♪	■□∞♣ AMEÖOAS *	♦♦@❖♥☾☼△♦	☉☺↗∞♦☼
Selimiye Cami, Edirne (1574)	☾i♥	♦△⇒ž	AMEÖOAHH		■∞♣❖§★	♦❖♥☼☼☺§✧☾	℞♦☾
Muradiye Cami, Manisa (1590)	☾i		AMEÖOAHH		■∞♣☾i AMEÖOAS☺☼	♦	
Haseki Sultan Cami, İstanbul (1539)	☾i		AMEÖOAHH				∞ M
Nurbanu (Valide) Sultan Cami, İstanbul (1586)	☉☼☺	♠☾♪	AMEÖOAHH		□	∞♦☼♦⇒	
Mihrimah Sultan Cami, İstanbul (1570)	♦*		AMEÖOAHH		■∞ A ♥		
Rüstem Paşa Cami, İstanbul (1563)	☉☼☺		AMEÖOAHH		■	♦△⇒☼§	♦ž
İsmihan Sultan Cami, İstanbul (1571)	∞☉☼☺	♦ž	AMEÖOAHH♥		■Σi☾℞	♦ž♣♦§♠	↗♪
Sokullu Mehmed Paşa Cami, Kırklareli (1569)	☉☼☺		EÖOA		■∞ AM	♣i☾HH	☉↗☺
Sokullu Mehmed Paşa Cami, İstanbul (1578)	☉☼☺		AMEÖOAHH		■∞	♦	
Zal Mahmud Paşa Cami, İstanbul (1590)	☉☼☺		AMEÖOAHH		□	§	♦☉☺
Kara Ahmed Paşa Cami, İstanbul (1572)	☾i		AMEÖOAHH		■♣		
Semiz Ali Paşa Cami, Kırklareli (1575)			AMEÖOAHH		■		☉↗☺
Hadım İbrahim Paşa Cami, İstanbul (1551)	♣		AMEÖOAHH		■•□⇒	♥	☉♥↗☺
Pertev Mehmed Paşa Cami, İzmit (1579)	☉☼☺		AMEÖOAHH	♠☾⇒•♪	■∞	♦ž•♪♦□	☾□
Mesih Paşa Cami, İstanbul (1586)	♣		AMEÖOAHH	♦☉☺△	□	♦ž	♦
Nişancı Mehmed Paşa Cami, İstanbul (1589)	♦	♦☉☺♠♪☼ž	AMEÖOAHH	♦ž	□•☺	♥♦§	
Sinan Paşa Cami, İstanbul (1556)	♦*		AMEÖOAHH		■	♥	♦☾
Piyale Paşa Cami, İstanbul (1573)			AMEÖOAHH		□	♦ž•♪♦□☾i	↗☺☉
Kılıç Ali Paşa Cami, İstanbul (1580)	☾i	△♦⇒	AMEÖOAHH ♦•♪ž	♦ž♠♦♪☾	■♣♥	♦♦@☺♪☾	∞♦ž♦☉☺
Lala Mustafa Paşa Cami, Erzurum (1563)	♦⇒		AMEÖ			∞♦♠♦△⇒	
Molla Çelebi Cami, İstanbul (1584)	☉☼☺		AMEÖOA		■ AM		
Şemsi Ahmed Paşa Cami, İstanbul (1580)	♦*♦				■		
Mehmed Ağa Cami, İstanbul (1585)	☉☼☺		AMEÖOAHH	☉⇒♠♦☾	□	♣♦•❖♦@☺	♦♥

♦ Allah'ı ululama, yüceltme	♣Fatıha =♦☼§	♠İbadet Yönü (Kıble) yüzünü Allah'a dönme/yönelme	• Uyarı	AMEÖOAHH Allah Muhammed Ebubekir Ömer Osman Ali Hasan Hüseyin
✧ Amen er-resulü	§ Dua	☼ İman	■ Ali İmran 37	□ Ali İmran 39
☼ Allah'ın bağışlayıcı ve yardımcı olması	♦ Âyet el-Kürsî = ♦☾@	☉ Fatır 41	☾ Gökler ve yer nizamı	♦Namaz, kulluk
☺ Müjde	⇒Doğru Yol	★ Temizlik, Arınma	♪ Tebliğ	∞ Kelime-i Tevhid
Σ Kelime-i Şehadet	*Nur (Işık,ziya)	❖Müminlere övgü	☼Yalnız Allah'a kulluk(Secde)	△ Mescid
□ Emir	☾ Vahdet, Tevhid (Allah'ı birleme)	i İhlas1-4 = ♦☾	ž Zikir, Allah'ı anma	♥Esma'ül Hüsna
℞ Hz. Muhammed'in isimleri	↗ Selam	☉ Cennet	@ Arş, kürsü	

Şekil 6.1 : Rüstem Paşa Cami kubbesindeki Fâtır Suresi
41. ayet (Foto: C. F. Şengün, 2015).

Şekil 6.2 : Rüstem Paşa Cami kubbesindeki Fâtır Suresi
41. ayet (Foto: C. F. Şengün, 2015).

Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Kur'an-ı Kerim Tefsiri'nde bu ayet şöyle açıklanmıştır (URL-6):

“Göklerin yani ilâhî yasalar düzenine uygun olarak uzay içinde işlevlerini sürdüren bütün galaksilerin, gök cisimlerinin ve bu düzen içinde insan bakımından özel bir önemi haiz olan yerkürenin yörüngelerinden sapmaması Allah Teâlâ'nın irade ve kudretiyle mümkün olmaktadır. Yüce Allah bu hassas dengenin bozulmasını murat etmiş olsa artık bu sapmayı önleyebilecek hiçbir güç yoktur.”

Bu ayetten ve açıklamalardan yola çıkarak Cami mimarisinde binanın göğe, yani tüm gök cisimlerini içinde bulunduran uzay âlemine benzetildiğini söylemek mümkündür. Mimari tasarım açısından bakacak olursak dünyanın bir küre şeklinde olması, caminin ibadet mekânının üzerini örterek tamamlayacak biçimde kubbenin de bir yarım küre şeklinde oluşturulduğunu açıklar. Bu aşamadan sonra Fatır (35) Suresi 41. ayetin kubbe için seçilmiş olması çok yerinde bir tercih olmuştur. Binayı evrene benzer kılan tasarımcı ya da kullanıcı, bu şekilde iman ettiği her şeyin yaratıcısı yani Tanrı'nın yarattığı boyuttan Tanrı'ya hamd ü sena (şükür ve medih) etmektedir. Ayrıca ayetin sonunda Allah'ın bağışlayıcı ve halim olduğunu tekrar ederek, bu vesileyle dua etmekte ve Tanrı'ya yakınlaşmayı beklemektedir.

Şekil 6.3 : Süleymaniye Cami kubbesindeki Fatır Suresi 41.ayet (Foto: C. F. Şengün, 2015).

Murat Sülün Sanat Eserine Vurulan Kur'an Mührü (2013, s. 217) isimli kitabında bu ayetle ilgili şunları söylemektedir:

“Bu ayette, gökkubbe ile yapının kubbesi arasında irtibat kurulmakta; gökkubbe gibi bu kubbeyi de Allah’ın ayakta tuttuğu belirtilerek acziyet itiraf edilmekte, Allah’ı tenzihle kubbenin, hasar görmemesi için bir nevi dua edilmektedir.”

Şekil 6.4 : Süleymaniye Cami kubbesindeki Fatır Suresi 41.ayet (Foto: C. F. Şengün, 2015).

Ayette bir acziyet itirafı söz konusu olduğunu düşünmemekteyiz. Aksine bu ayetler ve yapılan mimari tasarımların hepsi Tanrı’ya birer yakınlaşma amacı taşımaktadır. Hatta caminin kendisi Allah’ın yarattığı evrenin ihtişamının bir göstergesi olarak düşünülmüş olabilir.¹¹ Bu da Allah’ın ihtişamını göstermeye ancak padişahların layık olduğu ve bu şekilde en çok sevaba ancak onların erişebileceği şeklinde anlaşılabilir.

Necipoğlu Süleymaniye Cami (1557) kubbesindeki (Şekil 6.3 ve Şekil 6.4) Fatır (35) Suresi 41. ayet ve mimari tasarıma yansımalarıyla ilgili şunları söylemektedir (2013, s.293):

“Ana kubbenin merkezinde aktarılan ayet, İlahi yaratıcı tarafından sıkıca yerinde tutulan kâinat ile fil ayaklarının sapasağlam desteklediği caminin semavi kubbesi arasındaki koşutluğu ima eder.”

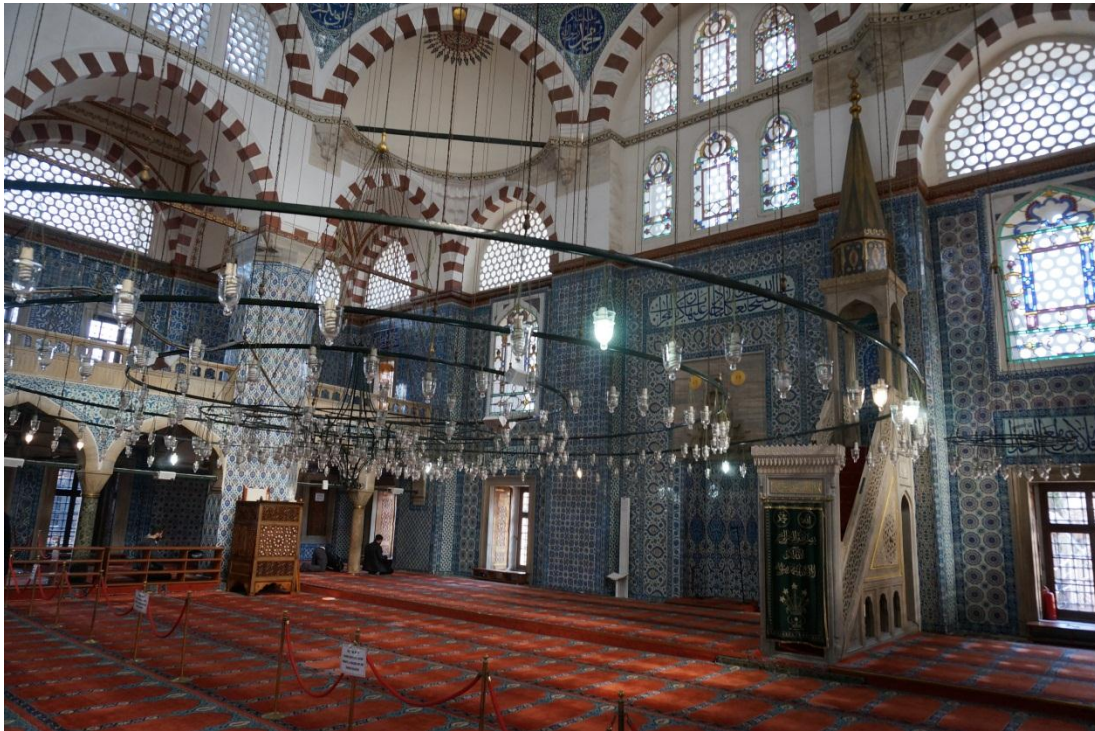
Burada Necipoğlu’nun da bahsettiği şekilde kâinat ile kubbe arasında doğrudan bir ilişki bulunmaz. Binanın kendisi, Tanrı’nın kâinatı yerinde tutması gibi bütün

¹¹ Anadolu Selçuklu döneminde cami, Tanrı tarafından yaratılmış evrenin bir simgesi olarak şu kaynakta yorumlanmıştır: (Peker, 2013) Bu tezdeki on altıncı yüzyıl Osmanlı Cami mimarisi hakkındaki “yaratılmış evren simgesi” görüşümüz bu kaynağa dayanmaktadır.

unsurlarıyla ayakta durmaktadır. Yani gökkubbe ile altındaki boyut, binanın ta kendisi yani evren olarak, birbirini tamamlayan unsurlardan oluşmaktadır. Tanrı'nın oluştuğu ve evreni ayakta tutan yapı, binanın yapısında içerilir. Tanrı'nın kâinatı sıkıca tutması mimari ifade olarak cami tasarımında bütünü parçalarının ayakta durmasıyla sembolize edilmiştir. Allah'ın büyüklüğü ve kuvveti böylece gösterilmiştir. Ayrıca Rüstem Paşa Camii'nin yazıları ve bezemeleriyle ilgili şu ifadeler yer verir (2013, s.440):

“Mikrokozmos caminin bahçe imgeleriyle bezeli, büyüleyici atmosferi dindar paşanın yazgısının cennette ikamet etmek olduğunu ima eder. Dönemin metinleri ibadethaneyi cennet bahçesine, ışıklı üst yapısını da gök kubbe benzetererek, kendine özgü, benzersiz bir şaheser olduğunda hem fikirdirler.”

Rüstem Paşa Camii'nde amacın Cennet'ten bir nişane vermek olduğu düşünülebilir (Şekil 6.5).

Şekil 6.5 : Rüstem Paşa Cami iç mekânı (Foto: C. F. Şengün, 2015).

Selimiye Cami (1574), Muradiye Cami (1590), Kara Ahmed Paşa Cami (1572), Kılıç Ali Paşa Cami (1580) ve Haseki Sultan Cami (1539) kubbelerinde İhlas (112) Suresinin tamamı yer almaktadır (Şekil 6.6 ve Şekil 6.7):

“De ki: "O, Allah'tır, bir tek'tir." (1) "Allah Samed'dir. (Her şey O'na muhtaçtır, o, hiçbir şeye muhtaç değildir)." (2) Ondan çocuk olmamıştır (Kimsenin babası değildir). Kendisi de doğmamıştır (kimsenin çocuğu değildir)." (3) "Hiçbir şey O'na denk ve benzer değildir." (4)” (İhlas, 112:1-4)

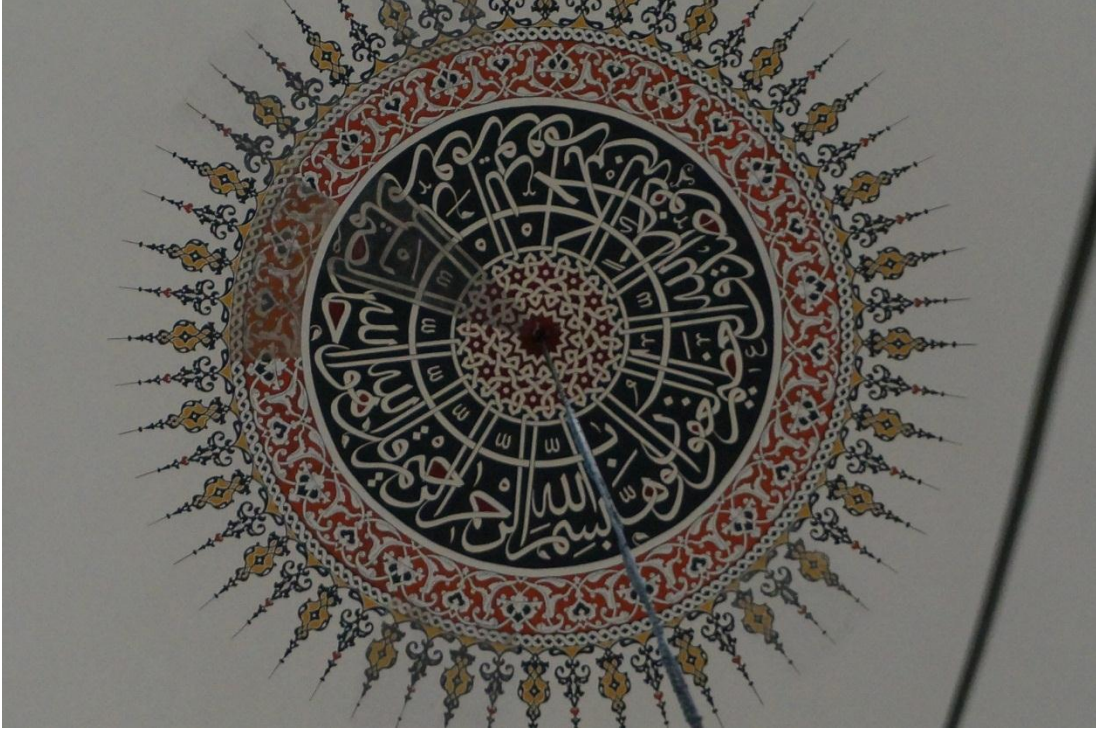
İhlas (112) Suresi İslam’da tevhid ilkesini özlü bir şekilde ifade eden bir sure olduğu için, ona verilen önem çok büyüktür. Sure Allah’ın birliğini, eşsizliğini, yüceliğini, ezeli ve ebedi olduğunu, doğurmamış ve doğmamış oluşunu anlatır. Hz. Peygamber bu sûrenin önemi ve fazileti hakkında söyle buyurmuştur: “Varlığım elinde olan Allah’a yemin ederim ki bu sûre Kur’an’ın üçte birine denktir” (Buhârî, “Tevhîd”, 1). Tanrı’nın tekliğini etkili bir şekilde anlatan sure bu sebeple de Müslümanlar için büyük bir öneme sahiptir. Surenin kubbe için seçilme sebebi, Tanrı’nın birliğini ve eşsizliğini yine kubbenin ihtişamı ve büyüklüğüyle benzeştirerek sembolize etme düşüncesinden kaynaklanmış olabilir. Özellikle ana kubbeye yazılması bu ihtişamı ve yüceliği pekiştirmek isteme düşüncesi olmalıdır, çünkü ana kubbenin büyüklüğüyle ve tek oluşuyla bu koşutluğu sağladığı düşünülmektedir.

Şekil 6.6 : Kılıç Ali Paşa Camii kubbesindeki İhlas Suresi (Foto: C. F. Şengün, 2015).

Fatiha (1) Suresi Şehzade Mehmed Cami (1548), Hadım İbrahim Paşa Cami (1551) ve Mesih Paşa Cami (1586) kubbelerinde bulunmaktadır (Şekil 6.8 ve Şekil 6.9):

“Bismillahirrahmanirrahim (1). Hamd, Âlemlerin Rabbi, Rahmân, Rahîm, hesap ve ceza gününün (ahiret gününün) maliki Allah'a mahsustur (2-4). (Allahım!) Yalnız sana ibadet ederiz ve yalnız senden yardım dileriz (5). Bizi doğru yola, kendilerine nimet verdiklerinin yoluna ilet; gazaba uğrayanlarınkine ve sapıklarınkine değil (6-7).” (Fatiha, 1: 1-7)

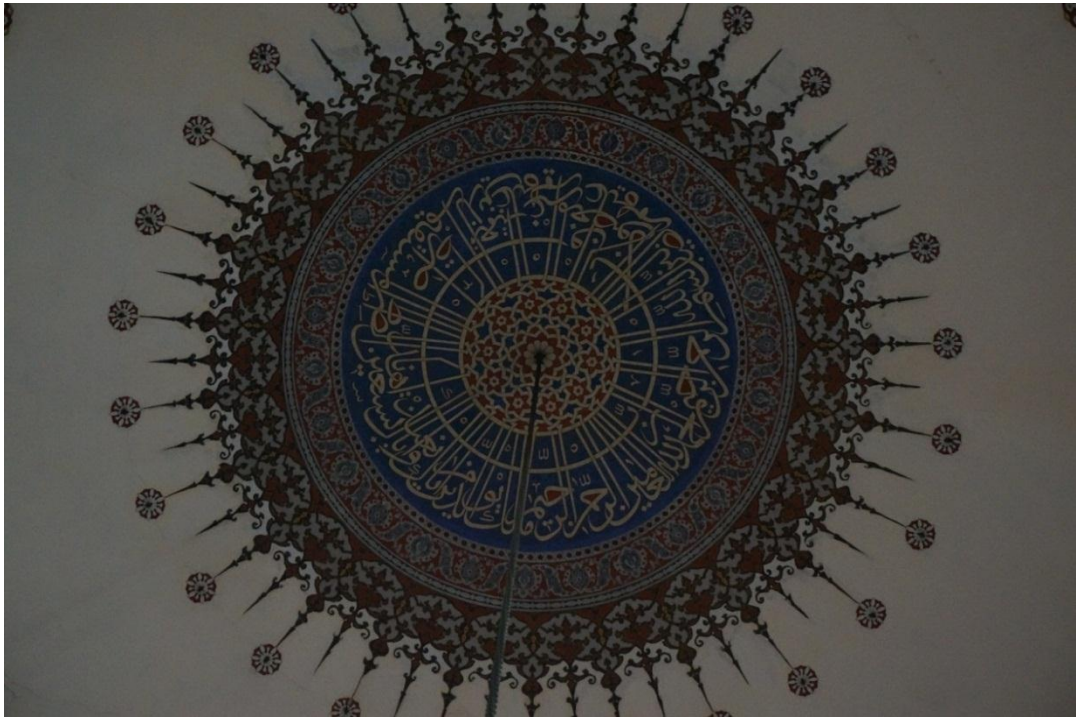

Şekil 6.7 : Kılıç Ali Paşa Camii kubbesindeki İhlas Suresi (Foto: C. F. Şengün, 2015).

Fatiha (1) Suresiyle ilgili Hz. Peygamber, Ebû Saîd b. Muallâ isimli sahabiye, Kur'an-ı Kerim'deki en büyük sûreyi mescidden çıkmadan bildireceğini ifade buyurmuş, sonra da bunun Fâtiha olduğunu açıklamıştır (Buhârî, “Fezâ'ilü'l-Kur'an”, 9). Hem en büyük sure hem de Kur'an-ı Kerim'deki ilk sure olması Fatiha (1) Suresine Müslümanların ayrı bir önem vermesine sebep olmuştur. Allah'ın ismiyle başlayıp, O'na hamd ve övgülerle devam eden sure, malik olarak Allah'ı gösterir. Allah'ı birleyip O'na dua ile de biter. Allah'ın sıfatları, kullarıyla olan ilişkisi, ahiret hayatı ve sonrasıyla ilgili bilgiler veren sure, kapanış olarak da bunlara iman edenler için bir dua ile sona eriyor. Sure için kapsayıcılığı ve Kur'an'ın bir özeti niteliğiyle kubbe için seçilmeye değer görüşmüştür diyebiliriz. Âlemlerin Rabbi'nin yarattığı evrenin simgesi olan cami binasının üst örtüsü yani kubbesi, belki de felekleri simgeleyen bir boyut olarak bu sure için uygun görülmüş olmalıdır. Sure, cami tasarımının ve İslam kozmoloji anlayışının bir özü niteliğinde bu anlamda kubbeye yazılmıştır. Kur'an-ı Kerim'in en can alıcı ve ilk suresi olan Fatiha (1) Suresi, cami mimarisinde de eşsiz bir yere sahip olan, her şeyden önce dikkatleri çeken, önem verilen tek ve biricik ana kubbe için seçilmiştir.

Şekil 6.8 : Mesih Paşa Cami kubbesindeki Fatiha Suresi (Foto: C. F. Şengün, 2015).

Şekil 6.9 : Mesih Paşa Cami kubbesindeki Fatiha Suresi (Foto: C. F. Şengün, 2015).

Mihrimah Sultan Cami (1570), Şemsi Ahmed Paşa Cami (1580) ve Sinan Paşa Cami (1556) kubbelerine Nur (24) Suresi 35. ayet yazılmıştır (Şekil 6.10 ve Şekil 6.11):

“Allah göklerin ve yerin nurudur. Onun nurunun temsili şudur: Duvarı bir hücre; içinde bir kandil, kandil de bir cam fânûs içinde. Fânûs sanki inci gibi parlayan bir yıldız. Mübarek bir ağaçtan, ne

doğuya, ne de batıya ait olan zeytin ağacından tutuşturulur. Bu ağacın yağı, ateş dokunmasa bile, neredeyse aydınlatacak (kadar berrak) tır. Nur üstüne nur. Allah dilediği kimseyi nuruna iletir. Allah insanlar için misaller verir. Allah her şeyi hakkıyla bilendir. (35)”)Nur, 24:35(

Burada Allah’ın büyüklüğü ve azameti ‘nur’ kelimesiyle ifade edilmiştir. Neredeyse ‘nur’ soyut niteliğiyle O’nun bir simgesi olmuştur. Bir nevi kubbeden Allah’ın ışığı müminleri aydınlatıyor gibi düşünülerek, Allah’ın yüceliğinden ötürü, cami tasarımının en yüksek yerine kubbeye yerleştirilmiştir. İbadet mekânına giren kimse, Allah’ın nurunun kendisini aydınlatıldığını düşünerek manevi bir atmosfere girer ve o nura ulaşmak için dua eder. ‘Nur’ gökkubbeden süzülmetedir, yani caminin kubbesinden aşağı inmektedir. Bu anlamda Allah’ın ışığının O’nun boyutundan (Arş ve Kursî) evrene sirayet etmesi simgelenmek istenmiş olmalıdır. Nur ne doğuya ne batıya ait olmayan bir zeytin ağacından kaynaklanmaktadır. Yani bu ışık Tanrı’nın boyutundan yayılmakta, hatta gözle görülen güneşe de ışığını vermektedir. Yani gözle görülen güneş, ışığını ondan almaktadır. Dolayısıyla güneş ve diğer gezegenler gökkubbede yani caminin kubbesinde konumlanmış olarak düşünülmüş olmalıdır.

Şekil 6.10 : Mihrimah Sultan Cami kubbesindeki Nur Suresi ve iç mekân (Foto: C. F. Şengün, 2015).

Mihrimah Sultan Cami (1570) kubbesi için Vakıflar Genel Müdürlüğü Defterinde şu ifadeler kaydedilmiştir¹²:

¹² VGM; Defter 635/2, no. 10, s. 83, 85, tarih: R. 978, Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi.

“Edirnekapı’ya yakın cazibeli bir yüksek mevzide, tekrarlanamayacak olağanüstü bir tarzda ve hayale sığmayacak harika bir üslupta, sağlam yapılı, nadide sütunlu ve latif sanatlı bir şerefeli cami inşa edilmesini buyurdular ki, tüm güzel vasıfların en güzelini tecessüm eder ve güzel sahinlerinin benzeri görülmemiş ve belki işitilmemiştir. Gök kubbesinin dışı, yuvarlak bir su kabarcığıdır ve ışıklı zirvesi, ulvi ışınların iniş yeri olan bir Sînâ Dağı’dır.”

Şekil 6.11 : Mihrimah Sultan Cami kubbesindeki Nur Suresi (Foto: C. F. Şengün, 2015).

Muazzam şekilde etkileyiciliği bulunan kubbe için, neden Nur (24) Suresi’nin 35. ayeti seçildiği buradaki tasvirden anlaşılabilir. Bu ifadede çok latif bir güzelliğe sahip olan caminin kubbesi de adeta ilahi ışığın aydınlattığı Sînâ Dağı’na benzetilmektedir.

Şemsi Ahmed Paşa Cami (1580) kubbesinde Bakara (2) Suresi’nin Âyet el-Kürsî olarak bilinen 255-56. ayetleri vardır (Şekil 6.12):

“Allah kendisinden başka hiçbir ilah olmayandır. Diridir, kayyumdur. Onu ne bir uyuklama tutabilir, ne de bir uyku. Göklerdeki her şey, yerdeki her şey onundur. İzni olmaksızın onun katında şefaatte bulunacak kimdir? O, kulların önlerindeki ve arkalarındakileri (yaptıklarını ve yapacaklarını) bilir. Onlar onun ilminden, kendisinin dilediği kadarından başka bir şey kavrayamazlar. Onun kürsüsü bütün gökleri ve yeri kaplayıp kuşatmıştır. (O, göklere, yere, bütün evrene hükmetmektedir.) Gökleri ve yeri koruyup gözetmek ona güç gelmez. O, yücedir, büyüktür (255).” (Âyet el-Kürsî, 2:255)

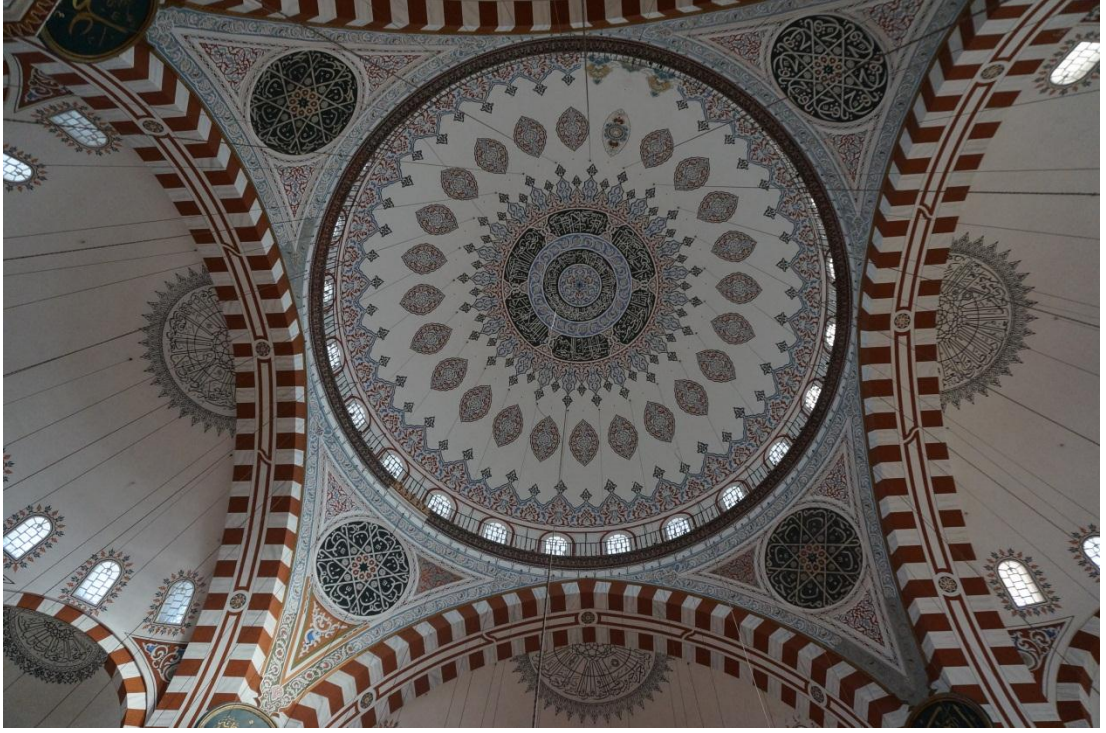

Şekil 6.12 : Şemsi Ahmed Paşa Cami kubbesindeki Âyet el-Kürsî ve Nur Suresi 35. ayet (Foto: C. F. Şengün, 2015).

Bu ayetlerde geçen “göklerdeki her şey, yerdeki her şey O’nundur” ve “O’nun kürsüsü bütün gökleri ve yeri kaplayıp kuşatmıştır” ifadeleri ile Allah’ın boyutunun evreni kapsayıcılığı vurgulanmıştır. Bu şekilde bina bir evren temsiliyeti olarak arş ve kürsünün altında, Allah’ın orada ilminin kavranılmasına aracılar kıldığı alemin simgeleri. Buna ilaveten, kubbe mimari açıdan bir nevi örtücü, kapsayıcı özellik gösterdiği için Allah’ın kürsüsünün her yeri kaplayan yani tüm evrene hükmedici olmasından hareketle kubbe evreni sınırlayan feleklerin bir simgesi olarak arş ve kürsüye en yakın alan olarak değerlendirildiğinde ayetlerin yerleştirilebileceği en uygun yerlerden biridir.

Şehzade Mehmet Cami (1548) kubbesine İsrâ (17) Suresi 1-2. ayetler uygulanmıştır (Şekil 6.13 ve Şekil 6.14):

“Kendisine âyetlerimizden bir kısmını gösterelim diye kulunu (Muhammed'i) bir gece Mescid-i Haram'dan çevresini bereketlendirdiğimiz Mescid-i Aksa'ya götüren Allah'ın şanı yücedir. Hiç şüphesiz o, hakkıyla işitendir, hakkıyla görendir (1). Mûsâ'ya Kitab'ı (Tevrat'ı) verdik ve onu, “Benden başkasını vekil edinmeyin” diyerek, İsrailoğullarına bir rehber yaptık (2).” (İsrâ, 17:1-2)

Şekil 6.13 : Şehzade Mehmet Paşa Cami kubbesi ve iç mekânı (Foto: C. F. Şengün, 2015).

Şekil 6.14 : Şehzade Mehmet Paşa Cami kubbesindeki Fatiha Suresi ve İsrâ Suresi 1-2. ayetler (Foto: C. F. Şengün, 2015).

Miraç hadisesini anlatan bu ayet, kelime anlamından ötürü ayette bir yükselme, yücelmeyi konu almaktadır.¹³ Allah'ı yücelten bu ayette, yine onun mimarideki en iyi karşılığını bulan kubbe için uygun görülmüştür. İnan insanlara karşı Allah'ın yüceliğini, her şeyi işittiğini ve gördüğünü anlatan ayet, bir de uyarı yapmaktadır: “Benden başkasını vekil edinmeyin.”. Bu uyarı tesiri fazlaca olsun, Tanrı'nın yüceliği böylece de hissedilebilsin diye şüphesiz ibadet mekânının en etkileyici yerine yazılmıştır. Ayrıca, Hz. Muhammed'in bir insan olarak yaratılmış evrenin unsuru konumuyla göğe yükselme hadisesini yeryüzünde gerçekleştirmesiyle göğe yükselmenin yeryüzü, atmosfer ve gökkubbeyi içeren caminin kubbesine doğru bir çıkış olarak yorumlanmış olması, caminin yukarıda diğer ayetler vesilesiyle söylendiği gibi yaratılmış evrenin makrokozmos boyuttaki bir simgesi olarak yorumlanmasını mümkün kılar.

Necipoğlu Sinan Çağı (2013, s.270-71) adlı eserinde Şehzade Mehmet Cami epigrafik programı için, Hz. Muhammed'in Allah'ın vahyini aktarmadaki rolünü vurguladığını söyler. Bunu inşa kitabesinde caminin Peygamberin ümmetine ithaf edilmesinden başlayarak, diğer ayetlerde de devam ettiğini söyler. Cami'nin kubbesinde yazılı İsrâ (17) Suresi'nin 1. ve 2. ayetleri hakkında Hz. Muhammed ve Allah arasındaki ilişkinin doğasını açıkladığını ileri sürer. Dört yarım kubbede yer alan Bakara (2) Suresi'nin 144-45. ayetlerinin Peygambere vahyedilen kibleye uymaları konusunda cemaati uyardığından bahseder. Sekiz ara yarım kubbede bulunan aynı surenin 285-86. ayetlerinin ise Peygamber ve müminler cemaatine bağışlanma diler. Kible duvarı pencerelerinde bulunan Fetih (48) Suresi'nin 1-4. ayetleri de Allah'ın Peygamberini doğru yola ileteceğini teyit etmektedir. Böylece Necipoğlu tüm bu ayetleri Hz. Muhammed'in vahiy süreciyle ilişkilendirir. Caminin epigrafik programı için, Hz. Muhammed'e vahyedilen kitaba uyan Müslümanların öteki dünyada selamete erişeceğini vaat ettiğini söyler. Necipoğlu burada sadece kendi savını destekleyecek ayetlerden bahsetmiştir. Çizelge B.1.'de görüleceği üzere, Caminin epigrafik programında Fatiha Suresi ve Âyet el-Kürsî de bulunmaktadır. Bu ayetlerde Hz. Muhammed'den bahsedilmez. Biz caminin epigrafik programında kullanılan ayetlerde daha çok Allah'ın yüceliğinin vurgulandığını, O'nun dini nasıl

¹³ Miraç: 1. Yükselme, çıkma. 2. Hz. Muhammed'in göğe yükselmesi.
(http://tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.54c618c309bd34.27928633)

yaşamak gerektiğiyle ilgili sözleri ve Allah’a nasıl yakarılacağıyla ilgili örnek dualara yer verildiğini düşünüyoruz.

İsra (17) Suresinin 78. ayeti Nişancı Mehmed Paşa Cami (1589) kubbesi için seçilmiştir (Şekil 6.15 ve Şekil 6.16):

Güneşin zevalinden (öğle vaktinde Batı’ya kaymasından) gecenin karanlığına kadar (belli vakitlerde) namazı kıl. Bir de sabah namazını kıl. Çünkü sabah namazı şahitlidir. (78)” (İsra, 17:78)

Şekil 6.15 : Nişancı Mehmed Paşa Cami kubbesi ve iç mekânı (Foto: C. F. Şengün, 2015).

İsra (17) Suresinin 78. ayetinde şu ana kadar geçen ayetlerden farklı olarak namazı emreden bir ayet yer almaktadır. Yani Tanrı kendisine ibadet edilmesini istemektedir. İbadet mekânının yapılış sebebine uygun olarak seçilen bu ayet, Müslümanlara namazın önemi tekrar hatırlatmak için uygulanmıştır. Ayrıca namazın en önemli farz ibadetlerden olması da bunun ibadet mekânının en önemli yeri için seçilmesini açıklayabilir. Ayrıca namazla ilişkilendirilen güneşin hareketiyle dönem kozmolojisindeki gökkubbenin dönüşüyle zamanın oluşması arasında bir ilişki kurulmak istenmiş olabilir. Güneş, zaman ve namaz ilişkisi evrendeki dönüş hareketi düşünüldüğü zaman cami kubbesi uygun bir ifade alanı olarak görülmüş olmalıdır.

Şekil 6.16 : Nişancı Mehmed Paşa Cami kubbesindeki İsra Suresi 78.ayet (Foto: C. F. Şengün, 2015).

Lala Mustafa Paşa Cami (1563) kubbesinde İsra (17) Suresi 84. ayet yer almaktadır:

“De ki: "Herkes kendi yapısına uygun işler görür. Rabbiniz, en doğru yolda olanı daha iyi bilir." (84)” (İsra, 17:84)

Ayette Allah’ın her şeyi gördüğüne ve bildiğine vurgu yapılarak O’nun inananlar üstünde bir gözetici olduğu vurgulanıyor. Bir araya toplanarak ya da tek başına ibadet eden müminleri Allah’ın gördüğünü ve en doğru yolda olanını bildiğini söyleyerek, müminlerin Allah’a yakınlaşmasına bir nevi aracılık etmektedir.

6.2 Yarım Kubbe

Yarım kubbelerde büyük ölçekli padişah ve sultan camileri hariç yazıya rastlanmamaktadır. Cami büyüklükleri değişiklik gösterdiğinden kimisinde yazı yazacak yer olmamakta, kimisinde de yarım kubbe zaten bulunmamaktadır. Bazı yarım kubbeler ise ara yarım kubbe şeklinde değerlendirilmiştir.

İsmihan Sultan Cami (1571) ve Selimiye Cami (1574) yarım kubbesinde Cuma (62) Suresi 9-10. ayetler, Nişancı Mehmed Paşa Cami (1589) yarım kubbelerinde Cuma (62) Suresinin 10. ayeti yer almaktadır (Şekil 6.17 ve Şekil 6.18):

“Ey iman edenler! Cuma günü namaz için çağrı yapıldığı zaman, hemen Allah'ın zikrine koşun ve alışverişi bırakın. Eğer bilerseniz bu, sizin için daha hayırlıdır. (9) Namaz kılınca artık yeryüzüne dağılın ve Allah'ın lütfundan nasibinizi arayın. Allah'ı çok zikredin ki kurtuluşa eresiniz. (10)” (Cuma, 62:9-10)

Şekil 6.17 : Nişancı Mehmed Paşa Cami yarım kubbeleri (Foto: C. F. Şengün, 2015).

Şekil 6.18 : Nişancı Mehmed Paşa Cami yarım kubbesinde Cuma Suresi 10. ayet (Foto: C. F. Şengün, 2015).

Cuma kelimesi toplanma anlamına gelmekle birlikte ayette de aynı anlamda kullanılmaktadır. Hz. Muhammed'in cuma günüyle ilgili söylediği iki hadis-i şerif şöyledir:

“Güneşin doğduğu en hayırlı gün cumadır. Âdem o gün yaratılmış, o gün cennete girmiş ve o gün cennetten çıkarılmıştır. Kıyamet de cuma günü kopacaktır” (Müslim, “Cum‘a”, 18)

“Cumada öyle bir an vardır ki eğer Müslüman bir kul o anı denk getirir Allah’tan iyi bir dilekte bulunursa Allah onu kendisine muhakkak verir” (Müslim, “Cum‘a”, 13-15).

Bunlar ve bir takım başka rivayetlerden dolayı Cuma günü Müslümanlar için ayrı bir öneme sahiptir. Ayrıca namaz için çağrı ve namazdan sonra Allah’ın Müslümanlara bir takım vaatlerde bulunması, ibadet etmeye teşvik olmuştur. Allah’ın büyüklüğünü ifade etmek için uygun bir yer olarak görülen kubbeden sonra, yarım kubbeler için bu surenin seçilmiş olması, bize namazın İslam dini için en önemli ibadet olduğunu gösterir. Adeta kubbeden yarım kubbeye iniş sırasıyla da bu önem ifade edilmiş ve ibadete yönelme sağlanmaya çalışılmıştır.

Süleymaniye Cami (1557) yarım kubbelerinden birinde En’am (6) Suresi 79. ayete, Nurbanu Sultan Cami (1586) yarım kubbelerinde ise En’am (6) Suresi 79-80. ayetlere rastlamaktayız (Şekil 6.19):

“ ‘Ben hakka yönelen birisi olarak yüzümü, gökleri ve yeri yaratana döndürdüm. Ben Allah’a ortak koşanlardan değilim.’ (79) Kavmi onunla tartışmaya girişti. Dedi ki: ‘Beni doğru yola iletmışken Allah hakkında benimle tartışmaya mı kalkışıyorsunuz? Hem sizin ona ortak koştuklarınızdan ben korkmam; ancak Rabbim’in bir şey dilemiş olması başka. Rabbim’in ilmi her şeyi kuşatmıştır. Hâlâ düşünüp öğüt almayacak mısınız?’ (80)” (En’am, 6:79-80)

Müslümanın dua ile Allah’ın birliğini tekrar etmesi olarak anlaşılabilecek bu ayet, ibadet mekânına giren kişinin Allah’ın kudretini ve ihtişamını iç mekânda algılayıp, adeta orada gördüklerini yarım kubbede yer alan dua ayetleriyle pekiştirmesi olarak okunabilir. Bir misal ile Allah’ın ortak koşulan her şeyden uzak olduğu anlatılmaktadır. Bu ayetin yarım kubbede yer alması, mimari olarak kubbeden sonra gelen ve onun yükünü bir nevi omuzlayan yarım kubbenin destekleyici nitelikte olmasıyla paralel bir ilişki kurmaktadır.

Kılıç Ali Paşa Cami (1580) yarım kubbelerinde ve Selimiye Cami (1574) mihrap yarım kubbesine Tevbe (9) Suresi 18. ayet vardır (Şekil 6.20):

“Allah'ın mescitlerini, ancak Allah'a ve ahiret gününe inanan, namazı dosdoğru kılan, zekâtı veren ve Allah'tan başkasından korkmayan kimseler imar eder. İşte onların doğru yolu bulanlardan olmaları umulur. (18)” (Tevbe, 9:18)

Şekil 6.19 : Süleymaniye Cami yarım kubbesindeki En'am Suresi 79.ayet (Foto: C. F. Şengün, 2015).

Şekil 6.20 : Kılıç Ali Paşa Cami yarım kubbelerinde Tevbe Suresi 18.ayet (Foto: C. F. Şengün, 2015).

Allah'ın kudretini ona en yakın yer olan kubbede dile getiren tasarımcı, kademe kademe devam ederek, şimdi de mescitleri kimlerin yaptırdığından ve o kimselerin özelliklerinden söz eder yani kendini anlatır. Allah'ın varlığını ve birliğini kabul ettikten sonra, bir Müslüman için en önemli şey ahiret gününe iman etmek, namaz kılmak, zekât vermek gibi bir takım farz olarak nitelendirilen ibadetlerdir. Tasarım sırası gözetilerek bu en önemli ibadetler kubbeden sonra yarım kubbelerde bahsedilmiştir.

Şehzade Mehmed Cami (1548) yarım kubbelerinde yazılı Bakara (2) Suresi 144-45. ayetleri şunları kaydeder (Şekil 6.21 ve Şekil 6.22):

“(Ey Muhammed!) Biz senin çok defa yüzünü göğe doğru çevirip durduğunu (vahiy beklediğini) görüyoruz. (Merak etme) elbette seni, hoşnut olacağın kibleye çevireceğiz. (Bundan böyle), yüzünü Mescid-i Haram yönüne çevir. (Ey Müslümanlar!) Siz de nerede olursanız olun, (namazda) hep o yöne dönün. Şüphesiz kendilerine kitap verilenler, bunun Rablerinden (gelen) bir gerçek olduğunu elbette bilirler. Allah onların yaptıklarından habersiz değildir (144). Andolsun, sen kendilerine kitap verilenlere her türlü mucizeyi getirsen de, onlar yine senin kiblene uymazlar. Sen de onların kiblesine uyacak değilsin. Onlar birbirlerinin kiblesine de uymazlar. Andolsun, eğer sana gelen bunca ilimden sonra onların arzu ve keyiflerine uyacak olursan, o takdirde sen de mutlaka zalimlerden olursun (145).” (Bakara, 2: 144-145)

Şekil 6.21 : Şehzade Mehmet Cami yarım kubbelerindeki Bakara Suresi 144-45.ayetler (Foto: C. F. Şengün, 2015).

Şekil 6.22 : Şehzade Mehmet Cami yarım kubbelerindeki Bakara Suresi 144. ayetin baş kısmı (Foto: C. F. Şengün, 2015).

Kible yönünden bahseden ayet, namazda hangi yöne döneleceği ile ilgili bir bilgi vermektedir. Namazın bu denli zikredilmesi, Allah'a imandan sonra en önde gelen ibadet olması sebebiyledir. Onu bu noktaya taşıyan da Hz. Muhammed'in hadisleridir. Namazla ilgili bir hadis-i şerif şöyledir:

"Namaz dinin direğidir, kim onu terk ederse dinini yıkmıştır." (Acluni, Keşful Hafa, II/31)

Namazla ve kible yönüyle ilgili bu ayetin seçilmesinde şüphesiz ibadet mekânının namaz kılınmak için yaptırılması ve böylece Allah'a yakınlaşma arzusu bulunmaktadır. Özel olarak da Müslümanlar için ayrı kible tayin edildiğini ve onları diğer dinlerden ayrı olarak kendi kiblelerine yönelerek ibadet etmeleri gerektiğini hatırlatmaktadır.

Nişancı Mehmed Paşa Camii (1589) doğu yarım kubbesinde Araf (7) Suresinin 29. ayeti şunları söyler:

"De ki: "Rabbim adaleti emretti. Her secde yerinde yüzlerinizi (ona) doğrultun. Dini Allah'a has kılarak ona ibadet edin. Sizi başlangıçta yarattığı gibi (yine ona) döneceksiniz." (29)" (Araf, 7:29)

Yine namazla birlikte tekrarlanan uyarı, Müslümanların yüzlerini Allah'a (yani namaz kılarken kibleye) dönmesi ve yalnızca O'na ibadet etmeleridir.

Tevbe (9) Suresinin 112. ayeti Süleymaniye Camii (1557) yan kemerler üzerine kaydedilmiştir:

“(Bu alış veriş yapanlar), tevbe edenler, ibadet edenler, hamdedenler, oruç tutanlar, rükû edenler, secde edenler, iyiliği emredip kötülükten alıkoyanlar ve Allah'ın sınırlarını koruyanlardır. O müminleri müjdele (112)!” (Tevbe, 9:112)

Namaz kılan ve diğer farz ibadetlerini yapan Müslümanları müjdeleyen ayetin bu nokta için seçilmesi, Allah’a imandan sonra gelen diğer önemli emirleri de yerine getirmelerini hatırlatmak ve böyle yapan müminin yapmış olduğu kıymetli işi övmektir.

Hacc (22) Suresi 77. ayeti Süleymaniye Cami (1557) kuzey yarım kubbesinde bulunmaktadır:

“Ey iman edenler, rüku edin, secde edin, Rabbinize kulluk edin ve hayır işleyin ki kurtuluşa eresiniz (77).” (Hac, 22:77)

Yarım kubbe için bu ayetin seçilmiş olması, iman eden müminlere imandan sonra yapmaları gereken en önemli ibadetin hatırlatılması ve mekânın yapılış amacını göstermektir. Bu sebeple kubbeden sonra en önde gelen yarım kubbeye yerleştirilmiştir.

Nişancı Mehmed Paşa Camii (1589) mihrap nişi yarım kubbesinde Müminun (23) Suresi 9-11. ayetler vardır (Şekil 6.23 ve Şekil 6.24):

“Onlar ki, namazlarını kılmağa devam ederler. (9) İşte bunlar varis olanların ta kendileridir. (10) Onlar Firdevs cennetlerine varis olurlar. Onlar orada ebedî kalacaklardır. (11) ” (Müminun, 23:9-11)

Şekil 6.23 : Nişancı Mehmet Paşa Cami mihrap nişi yarım kubbesinde Müminun Suresi 9-11. ayetler (Foto: C. F. Şengün, 2015).

Şekil 6.24 : Nişancı Mehmet Paşa Cami mihrap nişi yarım kubbesinde Müminun Suresi 9-11. ayetler (Foto: C. F. Şengün, 2015).

Namaz ibadetini yapmaya gelen Müslümana övgüler ve müjdelere veren ayet, ibadetin önemi gereği yarım kubbe için uygun görülmüştür. Burada ayrıca ibadet edenlerin Cennet'e kavuşacaklarına dair ayetle, namazın cennete ulaşmak için aracılığı vurgulanmıştır.

6.3 Pandantif

Yarım kubbenin yükünü ara yarım kubbelere aktarması sebebiyle pandantifler aracı bir eleman görevi görür. Bu sebeple çalışmamızda pandantiflere ara yarım kubbeden önce yer verdik. Pandantiflerde ayet kullanımı genelde büyük ölçekli sultan, vezir ve padişah camilerinde görülse de çok nadirdir. Süleymaniye Camii (1557) ve Kılıç Ali Paşa Camii (1580) bu nadir örneklerden ikisidir.

Süleymaniye Cami (1557) pandantiflerinde En'am (6) Suresi 102. ayet, Hud (11) Suresi 88. ayet, Ra'd (13) Suresi 16. ayet, İsra (17) Suresi 84. ayet bulunmaktadır (Şekil 6.25):

“İşte Rabbiniz Allah O'dur. O'ndan başka tanrı yoktur. O, her şeyin yaratıcısıdır. Öyle ise O'na kulluk edin, O her şeye vekildir (güvenilip dayanılacak tek varlık O'dur) (102).” (Enam, 6:102)

“Dedi ki: Ey kavmim! Eğer benim, Rabbin tarafından (verilmiş) apaçık bir delilim varsa ve O bana tarafından güzel bir rızık vermişse buna ne dersiniz? Size yasak ettiğim şeylerin aksini yaparak size aykırı davranmak istemiyorum. Ben sadece gücümün yettiği kadar ıslah etmek istiyorum. Fakat başarmam ancak Allah'ın yardımını iledir. Yalnız O'na dayandım ve yalnız O'na döneceğim (88).” (Hud, 11:88)

“(Resûlüm!) De ki: “Göklerin ve yerin Rabbi kimdir?” De ki: “Allah'tır.” O halde de ki: “O'nu bırakıp da kendilerine fayda ya da zarar verme gücüne sahip olmayan dostlar mı edindiniz?” De ki: “Körle

gören bir olur mu hiç? Ya da karanlıklarla aydınlık eşit olur mu?” Yoksa O'nun yarattığı gibi yaratan ortaklar buldular da bu yaratma onlarca birbirine benzer mi göründü? De ki: Allah her şeyi yaratandır. Ve O, birdir, karşı durulamaz güç sahibidir (16).” (Ra’d, 13:16)

“De ki: Herkes, kendi mizaç ve meşrebine göre iş yapar. Bu durumda kimin doğru bir yol tuttuğunu Rabbiniz en iyi bilendir (84).” (İsra, 17:84)

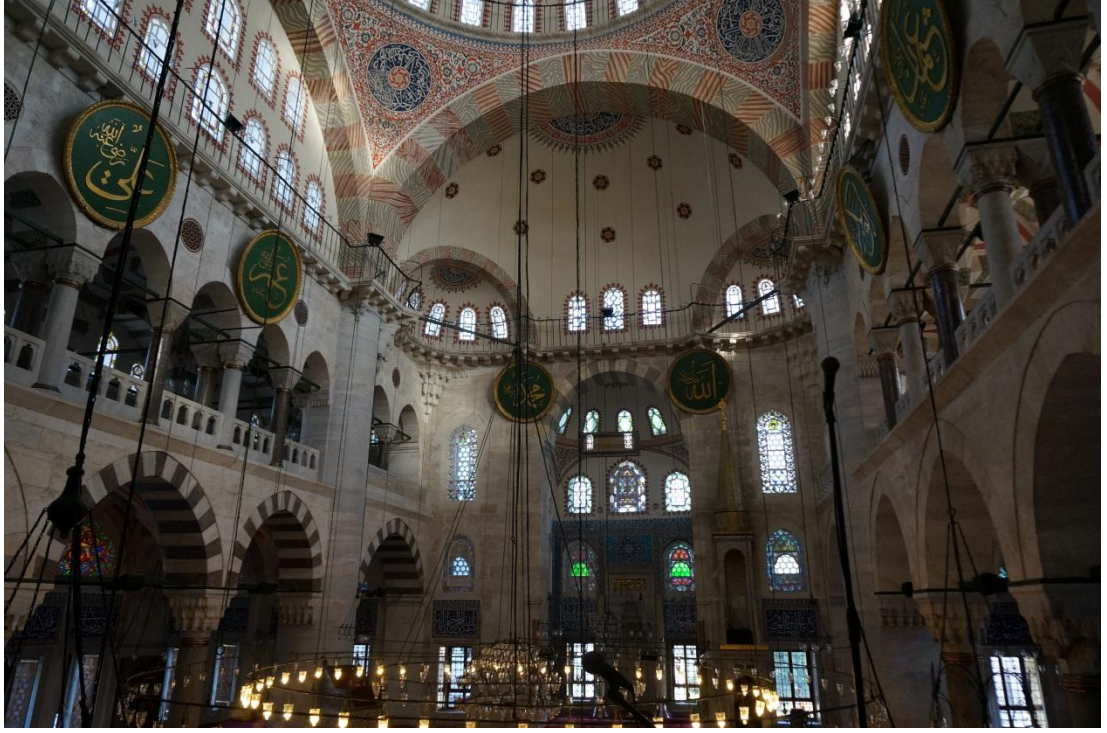

Şekil 6.25 : Süleymaniye Cami pendentifleri (Foto: C. F. Şengün, 2015).

En’am (6) Suresi 102. ayette müminlerin yalnız Allah’a inanıp sadece O’na kulluk etmelerini istemektedir. Hud (11) Suresi 88. ayet ise, başarının yalnız Allah’ın yardımı ile olduğunu vurgulayarak, Allah’ın gücünü ve kudretini pekiştirmektedir. Ra’d (13) Suresi 16. ayet yine Allah’ın birliğini ve zatını misaller vererek anlatmaktadır. İsra (17) Suresi 84. ayet ise, müminlerin yaptığı işleri Allah’ın bildiğini söyleyerek bir hatırlatma yapar. Buradaki ayetler, geçen bölümde bahsedilen ayetlerle konu bütünlüğü sağlamaktadır. Allah’ı anlatan ve inananlardan O’na kulluk etmelerini isteyen ayetler, kubbedeki yazıyı pekiştirir niteliktedir. Pendentifler için bu ayetlerin seçilmesi bu sebeptir.

Kılıç Ali Paşa Cami (1580) pendentiflerinde Cuma (62) Suresi 9-11. ayetler vardır (Şekil 6.26 ve Şekil 6.27):

“Ey iman edenler! Cuma günü namaz için çağrı yapıldığı zaman, hemen Allah'ın zikrine koşun ve alışverişi bırakın. Eğer bilerseniz bu, sizin için daha hayırlıdır. (9) Namaz kılınca artık yeryüzüne dağılın ve Allah'ın lütfundan nasibinizi arayın. Allah'ı çok zikredin ki kurtuluşa eresiniz. (10) (Durum böyle iken) onlar bir ticaret veya bir oyun eğlence gördükleri zaman hemen dağılıp ona koşular ve seni ayakta bıraktılar. De ki: "Allah'ın yanında bulunan, eğlence ve ticaretten daha hayırlıdır. Allah, rızık verenlerin en hayırlısıdır." (11)” (Cuma, 62:9-11)

Şekil 6.26 : Kılıç Ali Paşa Cami pandantifleri ve Çehar-yar-ı Güzin'in yer aldığı panolar (Foto: C. F. Şengün, 2015).

Şekil 6.27 : Kılıç Ali Paşa Cami pandantiflerinden bir tanesi (Foto: C. F. Şengün, 2015).

Ayette, namazın önemi bir kez daha anlaşılmaktadır. Namaz için çağrı yapıldığında her şeyi bırakıp namaza koşmak gerektiği anlatılmaktadır. Namazın önemiyle ilgili

ayetin pandantifler için seçilmesi çok yerinde olmuştur. Nitekim kubbeden sonra yer alan yarım kubbelerde de namazın vurgulandığını önceki bölümde görmüştük. Caminin ölçek olarak büyük bir cami olması aynı ayetin pandantiflerde de devam etmesine sebep olmuştur.

Genel olarak Mimar Sinan döneminden ele aldığımız cami yapılarında pandantiflerde Allah, Muhammed, Ebubekir, Ömer, Osman, Ali, Hasan ve Hüseyin isimlerine rastlamaktayız (Şekil 6.28). Nadir olarak bazı camilerde daha az isim kullanıldığını görmekteyiz. Camilerin tasarımları bu durumu etkilemektedir. Kırklareli’ndeki Sokullu Mehmed Paşa Cami (1569) pandantiflerinde sadece Ebubekir, Ömer, Osman ve Ali isimleri kullanılmıştır. Erzurum Lala Mustafa Paşa Cami (1563) pandantiflerinde ise Allah, Muhammed, Ebubekir ve Ömer isimleri bulunmaktadır. Şehzade Mehmet Cami (1548) ve Molla Çelebi Cami (1584) pandantiflerinde ise cami tasarımından ötürü Hasan ve Hüseyin isimlerini yazmaya yer kalmamıştır.

Pendantif kelime anlamı olarak Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü’nde (Hasol, 2008) şöyle geçmektedir:

“Bir kubbeyi taşıyan kemerler ile kubbe kaidesinin arasını kapatan ve kare bir plandan kubbenin dairesel kaidesine geçmeyi sağlayan küresel üçgen, bingi.”

Şekil 6.28 : Sinan Paşa Cami pandantifleri (Foto: C. F. Şengün, 2015).

Pendantiflere öncelikle Allah'ın ve Hz. Muhammed'in ismiyle birlikte sırasıyla dört halifenin ve Hz. Muhammed'in torunlarının isimlerinin yazılması çok manalıdır. İslam'ın doğuşunda Allah'ın Hz. Muhammed'e vahyi ile başlayan süreç peygamberin halifeleriyle birlikte kuvvetlenmiştir. Hz. Muhammed'in torunları da İslam'ın yayılma sürecine katkı sağlamışlardır. Cami mimari tasarımını düşünecek olursak kubbede Allah'ın birliği ve imanla ilgili ayetler yani en yüksek noktada İslam'ın en önemli esasları, yarım kubbelerde imanın diğer şartları ve farz ibadetlerden başta namaz, pendantiflerde ise Hz. Muhammed'in halifeleri ve torunları yer almaktadır. Kanaatimizce bu düzen Allah'ın evrene yansıyan birliğinin, iman ve esaslarının ve farz ibadetlerin Hz. Muhammed ve devrin en önde gelenleri yani Ebubekir, Ömer, Osman, Ali, Hasan ve Hüseyin tarafından anlatıldığını yani insanlara aktarıldığını bizlere anlatmaktadır. Pendantiflerin bir ara elaman gibi kullanılması ve kubbenin yükünü aktarması bu insanların da dini anlatmada birer aracı olarak isimlerinin pendantiflere yerleştirilmesini açıklamaktadır. Sonuçta dinin temel esasları gökkubbeden aşağı doğru hiyerarşik bir sıralamayla verilmiştir denilebilir.

6.4 Ara Yarım Kubbe

Ara yarım kubbe tamlaması, büyük ölçekli camilerde yarım kubbeden sonra gelen daha küçük boyuttaki yarım kubbeleri karşılamaktadır. Küçük ölçekli camilerde ise yarım kubbe sayılamayacak kadar küçük, kubbenin taşınabilmesi için gerekli yere oturmasına yardımcı olan yarım kubbelerdir. Kimisinde sadece tezyinata yer verilmişken kimisinde bir takım ayetler bulunmaktadır. Genele bakacak olursak ayetler sırasıyla devam ederek okunacak şekilde yazılmıştır.

Süleymaniye Camii (1557), Kılıç Ali Paşa Camii (1580) ve Mehmed Ağa Camii (1585) ara yarım kubbelerinde Bakara (2) Suresi 115. ayet yer almaktadır:

“Doğu da, Batı da (tüm yeryüzü) Allah'ındır. Nereye dönerseniz Allah'ın yüzü işte oradadır. Şüphesiz Allah, lütfu geniş olandır, hakkıyla bilendir. (115)” (Bakara, 2:115)

Ayette doğu ve batının Allah'ın olduğu ifadesi tüm yeryüzünün Allah'a ait olduğu ve her yerde ibadet edilebileceği şeklinde yorumlanabilir. Bu sebeple nerde olursanız ve nereye dönerseniz Allah'ın yüzü oradadır denmektedir. Tanrı bir nevi ibadet etmek isteyen kullarına (yani namaz kılmak isteyenlere) tüm yeryüzünü mescit gibi sayarak

onlara kolaylık sağlamaktadır. Hem ibadet yönünden bahsedilmesi, hem de ibadet olarak namazın kastedilmesi bu ayetin yarım kubbeden sonra gelişini açıklamaktadır.

Süleymaniye Cami (1557), Nişancı Mehmed Paşa Cami (1589) ve Kılıç Ali Paşa Cami (1580) ara yarım kubbelerinde Ankebut (29) Suresi 45. ayet bulunmaktadır (Şekil 6.29):

“[Ey Muhammed!] Kitaptan sana vahyolunanı oku; namaz kıl; muhakkak ki namaz, insanı hayâsızlıktan ve fenalıktan alıkor.” (Ankebut, 29:45)

Şekil 6.29 : Nişancı Mehmed Paşa Camiara yarım kubbesindeki Ankebut Suresi 45. ayet (Foto: C. F. Şengün, 2015).

Ayette namazın emredilmesinden ve namaz kılmaya teşvikten söz edebiliriz. Müminlere bu şekilde namazın önemi tekrarlanmış ve onu yapmakla kazanacakları vasıflar hatırlatılmıştır. Kubbe ve yarım kubbeden sonra ara yarım kubbede bu ayetten bahsedilmesi, iman ve şartlarından sonra, namaza verilen önceliği anlatmaktadır.

Pertev Mehmed Paşa Cami (1579) ve Mehmed Ağa Cami (1585) ara yarım kubbelerinde Enam (6) Suresi 79-80. ayetler kaydedilmiştir:

“ ‘Ben hakka yönelen birisi olarak yüzümü, gökleri ve yeri yaratana döndürdüm. Ben Allah'a ortak koşanlardan değilim.’ (79) Kavmi onunla tartışmaya girişti. Dedi ki: ‘Beni doğru yola iletmışken Allah hakkında benimle tartışmaya mı kalkışıyorsunuz? Hem sizin ona ortak koştuklarınızdan ben

korkmam; ancak Rabbim'in bir şey dilemiş olması başka. Rabbim'in ilmi her şeyi kuşatmıştır. Hâlâ düşünüp öğüt almayacak mısınız?' (80)' (En'am, 6:79-80)

İbadet etmek için camiye gelen Müslümanlara bir yol gösterici olan ayet, Hz. İbrahim'in kavmiyle yaşamış olduğu diyalogu aktarır. Hem Allah'ın ilminin kuşatıcılığını veren hem de namazla ilgili yapılması gerekenleri aktaran ayetin sonu inananlara bir uyarı niteliğindedir.

Süleymaniye Cami (1557) ve Kılıç Ali Paşa Cami (1580) ara yarım kubbelerinde Araf (7) Suresinin 29. ayeti şunları söylemektedir (Şekil 6.30):

“De ki: Rabbim adaleti emretti. Her secde ettiğinizde yüzlerinizi O'na çevirin ve dini yalnız Allah'a has kılarak O'na yalvarın. İlkin sizi yarattığı gibi (yine O'na) döneceksiniz.” (A'raf, 7:29)

Şekil 6.30 : Süleymaniye Cami ara yarım kubbesindeki Araf Suresi 29 ayet (Foto: C. F. Şengün, 2015).

Ara yarım kubbelerde bahsedilen diğer ayetlerle paralellik gösteren bu ayet, yine ibadetin yönü ve nasıl yapılması gerektiğinden bahseder. Ayetin başının adalete, sonunun ise yaratılış sürecine vurgu yapması bunların önemli olduğunu müminlere hatırlatmaktadır.

Şehzade Mehmed Cami (1548) ara yarım kubbesinde Bakara (2) Suresinin ‘amen er-resulü’ olarak bilinen 285-86. ayetleri vardır (Şekil 6.31):

“Peygamber, Rabbinden kendisine indirilene iman etti, mü'minler de (iman ettiler). Her biri; Allah'a, meleklerine, kitaplarına ve peygamberlerine iman ettiler ve şöyle dediler: "Onun peygamberlerinden hiçbirini (diğerinden) ayırt etmeyiz." Şöyle de dediler: "İştittik ve itaat ettik. Ey Rabbimiz! Senden bağışlama dileriz. Sonunda dönüş yalnız sanadır" (285). Allah bir kimseyi ancak gücünün yettiği şeyle yükümlü kılar. Onun kazandığı iyilik kendi yararına, kötülük de kendi zararınadır. (Şöyle diyerek dua ediniz): "Ey Rabbimiz! Unutur, ya da yanılırsak bizi sorumlu tutma! Ey Rabbimiz! Bize, bizden öncekilere yüklediğin gibi ağır yük yükleme. Ey Rabbimiz! Bize gücümüzün yetmediği şeyleri yükleme! Bizi affet, bizi bağışla, bize acı! Sen bizim Mevlâmızsın. Kâfirler topluluğuna karşı bize yardım et (286).” (Bakara, 2: 285-286)

Şekil 6.31 : Şehzade Mehmed Cami ara yarım kubbesindeki amen er-resulü'nün başlangıç kısmı (Foto: C. F. Şengün, 2015).

İslam inancının özünü içeren bir ayet olması ve imanı içermesi, ayrıca müminlerin ettiği bir dua olması, ayetin önemini bizlere açıklar. Ara yarım kubbelerde yer alması ise ayete verilen önemi göstermektedir. Ayetin sonunda geçen dua Müslümanları Allah’a yakınlaştırma aracıdır.

Kılıç Ali Paşa Cami’nde (1580) mihrap nişi üstündeki ara yarım kubbede Hacc (22) Suresi’nden 77. ayet yazılmıştır:

“Ey iman edenler, rükû edin, secde edin, Rabbinize kulluk edin ve hayır işleyin ki kurtuluşa eresiniz. (77)”)Hac, 22:77(

Hac (22) Suresinin bu ayetinde yine ibadet etmeye (namaza) ve kulluğa çağrı vardır. Bu işleri yapanların ise sonunda kurtuluşa erecekleri, Allah'ın rızasına erecekleri bildirilmektedir.

Mehmed Ağa Cami (1585) doğu ara yarım kubbesine Yunus (10) Suresi 25. ayet seçilmiştir (Şekil 6.32):

“Allah, cennete çağırır ve dilediğini doğru yola eriştirir.” (Yunus, 10:25)

Şekil 6.32 : Mehmed Ağa Cami doğu ara yarım kubbesindeki Yunus Suresi 25. ayet (Foto: C. F. Şengün, 2015).

Müjdeleyici unsurlar barındıran Yunus (10) Suresinin 25. ayeti adeta camiye gelen Müslümanları ibadet etmeye özendirmek için yazılmıştır. Kubbede geçen iman ve Allah'ı birleyen O'nun zatına yönelik şeyleri anlatan, daha sonra yarım kubbede namaz ve iman esaslarından bahseden ayetlerden sonra, ara yarım kubbede böyle müjdeleyici bir ayetle sanki cennet tüm bunları yapan Müslümanlara Allah'ın bir armağanı niteliğinde sunulmuş olur.

6.5 Mihrap

Mimar Sinan döneminden seçmiş olduğumuz camilerin mihraplarında çoğunlukla iki ayetin olduğunu görmekteyiz. Bu ayetler mihrap nişi üzerinde bulunmaktadır ve sade bir yazıyla süslemesiz bir şekilde yazılmıştır. Bu ayetler Al-i İmran (3) Suresinden

37. ve 39. ayetlerin bir bölümüdür. Bunların dışında mihrap duvarında başka ayetler de uygulanmıştır. Bunların içinde en yaygın olanlar ise Fatıha (1) Suresi ve bir de İhlas (112) Suresidir.

Şehzade Mehmed Cami (1548), Süleymaniye Cami (1557), Selimiye Cami (1574), Muradiye Cami (1590), Mihrimah Sultan Cami (1570), Rüstem Paşa Cami (1563), İsmihan Sultan Cami (1571), Sokullu Mehmed Paşa Cami (K) (1569), Sokullu Mehmed Paşa Cami (İ) (1578), Kara Ahmed Paşa Cami (1572), Semiz Ali Paşa Cami (1575), Hadım İbrahim Paşa Cami (1551), Pertev Mehmed Paşa Cami (1579), Kılıç Ali Paşa Cami (1580), Molla Çelebi Cami (1584) ve Şemsi Ahmed Paşa Cami (1580) mihrap nişleri üzerinde en yaygın mihrap ayeti yani Al-i İmran (3) Suresi 37. ayetin şu bölümü bulunmaktadır (Şekil 6.33):

“Zekeriya, onun [Meryem] yanına, mihraba (mabede) her girişinde.” (Al-i İmran, 3:37)

Süleymaniye Cami (1557), Nurbanu Sultan Cami (1586), Zal Mahmud Paşa Cami (1590), Mesih Paşa Cami (1586), Nişancı Mehmed Paşa Cami (1589) ve Mehmed Ağa Cami (1585) mihrap nişleri üzerinde ise en yaygın ikinci mihrap ayeti yani Al-i İmran (3) Suresi 39. ayetin bir kısmı yazılıdır (Şekil 6.34):

“O [Zekeriyya], mihrabda namaz kılariken melekler ona seslendiler.” (Al-i İmran, 3:39)

Diyanet İşleri Başkanlığı’nın Kur’an-ı Kerim (URL-7) tefsirinde bu ayetin açıklamasıyla ilgili şunlar söylenmiştir:

“Toplantı mahallinin ön kısmına veya yüksekçe yapılmış özel bölümüne, ibadet ve dua için kapanılan ve genellikle merdivenle çıkılan özel mekâna “mihrap” denir. İslâm kültüründe camilerin ön tarafında imamın namaz kıldırırken duracağı yere de mihrap adı verilmiştir. Kelimenin Kur’ân-ı Kerîm’deki kullanımları (Âl-i İmrân 3/37, 39; Meryem 19/11; Sâd 38/21) ve konuya ilişkin tarihi bilgiler göz önüne alındığında, âyette geçen “mihrâb” kelimesiyle Beytülmakdis’te yüksekçe yapılmış özel bir odanın kastedildiği anlaşılmaktadır.”

Bu açıklamadan da anlaşıldığı üzere ayetin mihrap için seçilmesinin sebebi, camilerdeki bölümün mihrap olarak adlandırılması ve Kur’an-ı Kerim’de bu kelimenin geçtiği sayılı ayetlerin olmasıdır. Mihrap kelimesinin geçmiş olduğu ayetler; Al-i İmran (3) Suresi 37. ve 39. ayetler, Meryem (19) Suresi 11. ayet ve Sad (38) Suresi 21. ayettir. Mabedde ibadet etmek için ayrılan özel bir alan olduğu için

ikisi de bu isimle çağrılmakta ve bu sebeple mihrap kelimesi geçen ayetler seçilmektedir.

Şekil 6.33 : Kılıç Ali Paşa Cami mihrabındaki Al-i İmran Suresi 37. ayet ve mihrap duvarındaki Fatiha Suresi (Foto: C. F. Şengün, 2015).

Şekil 6.34 : Mehmed Ağa Cami mihrabındaki Al-i İmran Suresi 39. ayet (Foto: C. F. Şengün, 2015).

Özellikle Al-i İmran (3) Suresindeki ayetlerin seçilmesi ise mihrap kelimesinin burada ibadet için ayrılan özel alan anlamında kullanılması sebebiyledir. Diğer ayetlerde geçen mihrap kelimesi daha çok genel anlamıyla yorumlanmış mabet olarak çevrilmiştir. Mihrap bir nevi bu alanda ibadet edenin Allah'ın katına yükseleceği iması taşır.

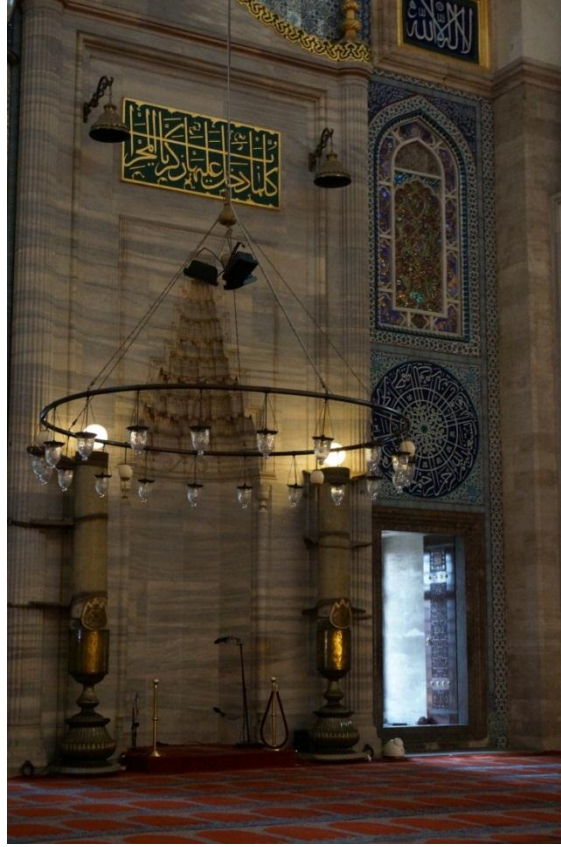
Mihrabın kozmolojik arka planıyla ilgili Ali Uzay Peker Anadolu Selçuklularının Anıtsal Mimarisi Üzerine Kozmoloji Temelli Bir Anlam Araştırması (1996) adlı doktora tezinde şunlardan bahseder:

“İslam dininin manevi merkezi olan Mekke'deki Kâbe'ye yönelen yatay eksen de cami içindeki mihrap nişi ve bu nişe götüren geniş ve yüksek nef aracılığıyla somutlanmıştır. Bu yatay eksen güneye yönelir ve bitiminde yer alan Kâbe'den başlayarak göğe uzanan dikey kozmik eksen ile simgesel olarak buluşur; dolayısıyla dünyanın çeşitli köşelerinde cami içlerinde ibadet eden inananlar bir geçiş bölgesi ya da kapı niteliğindeki bu niş aracılığıyla göksel yükselmeye ulaşırlar; ayrıca dünyanın her köşesindeki Müslümanlar cami yapısının onları bu eksen aracılığıyla yönelttiği İslam dininin esaslarından olan 'birlik' ve bütünlüğe katılırlar.”

Süleymaniye Cami (1557), Selimiye Cami (1574), Kılıç Ali Paşa Cami (1580), Muradiye Cami (1590) ve Kara Ahmed Paşa Cami (1572) mihrap duvarlarında Fatiha (1) Suresi yazılıdır (Şekil 6.35):

“Bismillahirrahmanirrahim (1). Hamd, Âlemlerin Rabbi, Rahmân, Rahîm, hesap ve ceza gününün (ahiret gününün) maliki Allah'a mahsustur (2-4). (Allahım!) Yalnız sana ibadet ederiz ve yalnız senden yardım dileriz (5). Bizi doğru yola, kendilerine nimet verdiklerinin yoluna ilet; gazaba uğrayanlarınkine ve sapıklarınkine değil (6-7).” (Fatiha, 1: 1-7)

Fatiha (1) Suresinin mihrap duvarı için seçilmesi, hem Kur'an-ı Kerim'de bulunan ilk sure olması hem de Müslümanlar için değerinin büyük olması sebebiyledir. Surede Allah'ın nitelikleri, ibadetin yalnız Allah'a yapılacağı ve yalnız Allah'tan yardım dileneceği Müslümanlara söylenmektedir. Surenin sonu ise, inanan kişinin Allah'a yakınlaşmak için ettiği dua ile son bulmaktadır. Mihrap duvarında bulunan sure, ibadet için gelen müminlere hatırlatmalar yapar. Ayrıca surenin namaz ibadeti içinde her rekâta okunması surenin kible duvarına yazılma sebeplerinden biri olabilir.

Şekil 6.35 : Süleymaniye Cami mihrap duvarında Al-i İmran Suresi 37. ayet ve madalyon şeklinde Fatiha Suresi (Foto: C. F. Şengün, 2015).

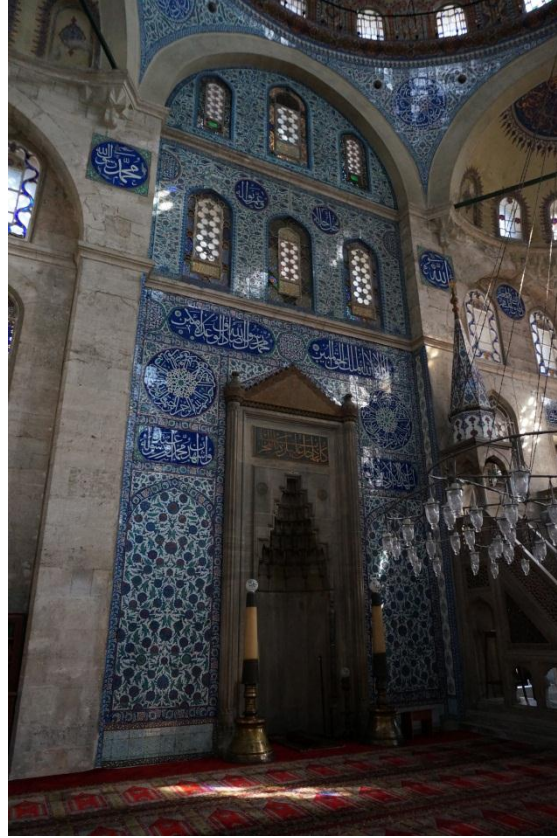
Muradiye Cami (1590) ve İsmihan Sultan Cami (1571) mihrap duvarlarında İhlas (112) Suresi mevcuttur (Şekil 6.36):

“Bismillahirrahmanirrahim “De ki: "O, Allah'tır, bir tektir." (1) "Allah Samed'dir. (Her şey O'na muhtaçtır, o, hiçbir şeye muhtaç değildir.)" (2) Ondan çocuk olmamıştır)Kimsenin babası değildir(. Kendisi de doğmamıştır (kimsenin çocuğu değildir)." (3) "Hiçbir şey O'na denk ve benzer değildir." (4)”)İhlas, 112:1-4)

İhlas (112) Suresi İslam dininin özünü yansıtan tevhid ilkesinden bahsettiği için önemi çok büyüktür. Sureyle ilgili Hz. Muhammed’in de birçok hadis-i şerifi vardır. Bunlardan ikisi şöyledir:

“Varlığım elinde olan Allah’a yemin ederim ki bu sûre Kur’an’ın üçte birine denktir” (Buhârî, “Tevhîd”, 1).

Hz. Peygamber, sevdiği için bu sûreyi her namazda okuyan bir sahâbîye, “Onu sevmen seni cennete götürür” müjdesini vermiştir (Tirmizî, “Fezâilü’l-Kur’ân”, 11, “Tefsîr”, 93; diğer hadisler için bk. İbn Kesîr, VIII, 539-546).

Şekil 6.36 : İsmihan Sultan Cami mihrap duvarında Al-i İmran Suresi 37.ayet ve madalyon şeklinde İhlas Suresi (Foto: C. F. Şengün, 2015).

Surenin mihrap duvarı için seçilmesi Allah’ın varlığından ve birliğinden bahsetmesi ve ayrıca ibadet yönünün mihrap yönü olması sebebiyle, Müslümanların yüzünü oraya dönerek namaz kılmalarıdır.

Hadım İbrahim Paşa Cami (1551) mihrap duvarı için Al-i İmran (3) Suresi 103. ayet seçilmiştir:

“Hep birlikte Allah’ın ipine (Kur’an’a) sımsıkı sarılın. Parçalanıp bölünmeyin. Allah’ın size olan nimetini hatırlayın. Hani sizler birbirinize düşmanlar idiniz de o, kalplerinizi birleştirmişti. İşte onun bu nimeti sayesinde kardeşler olmuştunuz. Yine siz, bir ateş çukurunun tam kenarında idiniz de o sizi oradan kurtarmıştı. İşte Allah size âyetlerini böyle apaçık bildiriyor ki doğru yola eresiniz. (103)” (Al-i İmran, 3:103)

Diyanet İşleri Başkanlığı’nın Kur’an-ı Kerim (URL-8) tefsirinde Al-i İmran (3) Suresi 103. ayetle ilgili şu açıklamalarda bulunulmuştur:

“Müfessirlere göre “Allah’ın ipi”nden maksat, Kur’an ve İslâm’dır. “Hep birlikte Allah’ın ipine sımsıkı yapışmak”, hep birlikte İslâm dinine inanmayı, onu kabul etmeyi ve gereklerini yerine getirmeyi ifade eder. Hz. Peygamber Kur’an’ı, “Allah’ın gökyüzünden yeryüzüne sarkıtılmış ipidir” diye tarif etmiştir (Müsned, III, 14, 17; İbn Kesîr, II, 73). Allah’a karşı gereği gibi saygılı olmak ve

müslüman olarak ölebilmek için Allah'ın ipine toptan yapışarak tevhid inancında birleşmek, ayrılıktan uzak durmak ve hayatın sonuna kadar imanı korumak gerekir. İslâm dini inançta ve amelde birliğe büyük önem verir. Bunun içindir ki inanç alanında Allah'ın birliği ilkesini getirdiği gibi, ibadet alanında da hac ve namaz gibi insanları bir araya toplayarak müslümanların birliğini sağlayacak prensipler koymuş, amelî tedbirler almıştır.”

Yine tevhid inancını konu eden ayet, Müslümanların birleşmesini ve Allah'a böylece ibadet etmelerini söyler. Ayet misallerle bir takım örnekler vererek açıklama yapar ve Allah'a ibadete davet eder. Bu ayetin ibadet mekânı kible duvarı için seçilmesinin nedeni ibadet eden müminlere öğüt vermek ve Allah'ın varlığının bir sonucu olan tevhid ilkesini Müslümanlar üzerinde de görmek olmalıdır.

Muradiye Cami'nin (1590) mihrap tepesindeki çini panoda En'am (6) suresi'nin 54. ayeti bulunmaktadır:

“Selam olsun size! Rabbiniz kendi üzerine rahmeti (merhamet etmeyi) yazdı.” (En'am 6:54)

En'am (6) Suresi 54. ayette öncelikle Allah Müslümanlara selam vermekte ve daha sonra Rabbiniz kendi üzerine merhameti yazdı diyerek Allah'ın affediciliğinden bahsetmektedir. Böylece bir nevi ibadet etmeye gelen Müslümanlara müjde vererek onları ibadet etmeye teşvik etmektedir.

Selimiye Cami'nin (1574) Hünkâr Mahfili mihrabında Şu'ara (26) Suresi'nin 83, 85 ve 89. ayetleri vardır:

“Ey Rabbim! Bana bir hikmet bahşet ve beni salih kimseler arasına kat (83).” (Şu'ara, 26:83)

“Beni Na'im cennetinin varislerinden eyle (85).” (Şu'ara, 26:85)

“Allah'a arınmış bir kalp ile gelen başka (89)” (Şu'ara, 26:89)

Bu ayetler önce inanan kişinin duasıyla başlar ve Allah'a arınmış bir kalp ile gelmeyi salık verir. Dua ile Allah'ın razı olduğu kimselerden olmak isteyen kişiye, kalbinin arınmış olması gerektiği anımsatılmaktadır. İbadetten önce kible duvarına dönen kişi bunları okuyarak niyetini kontrol eder.

Süleymaniye Cami (1557) mihrap üstü penceresine Nur (24) Suresi'nin 35. ayeti kaydedilmiştir:

“Allah, göklerin ve yerin nûrudur. O'nun nûrunun temsili, içinde lamba bulunan bir kandillik gibidir. O lamba kristal bir fanus içindedir; o fanus da sanki inciye benzer bir yıldız gibidir ki, doğuya da, batıya da nisbet edilemeyen mübarek bir ağaçtan, yani zeytinden (çıkan yağdan) tutuşturulur. Onun yağı, neredeyse, kendisine ateş değmese dahi ışık verir. (Bu,) nûr üstüne nûrdur. Allah dilediği

kimseyi nûruna eriştirir. Allah insanlara (işte böyle) temsiller getirir. Allah her şeyi bilir.” (Nur, 24:35)

Nur (24) Suresi 35. ayetinin mihrap üstü penceresi için yazılmış olması çok yerindedir. Nur’dan bahsedilmiş olması ışık gelen pencere için uygun düşmüştür. Ayrıca kible duvarına bu ayetin seçilmesiyle de Allah’ın yüceliğini Müslümanlara göstermek ve müminlerin ibadet ederken o nurdan feyizlenmesini sağlamak amaçlanmıştır.

6.6 Pencere

Mimar Sinan dönemi cami pencerelerinde iç mekân ve dış mekân olmak üzere çeşitli ayetler kullanılmıştır. Ayetler muhtelif surelerden seçilmiştir. Bu bölümde en çok tekrarlanan ayetleri iç – dış mekân ayrımı gözetmeden vermeye çalışacağız.

Şehzade Mehmet Cami (1548) hünkâr mahfili pencere alınlığında, Süleymaniye Cami (1557) son cemaat yeri penceresinde, Selimiye Cami (1574) son cemaat yeri penceresinde, Muradiye Cami (1590) ibadet mekânı pencere alınlığında, Sokullu Mehmed Paşa Cami (İ) (1578) kible duvarı pencere alınlıklarında ve Mehmed Ağa Cami (1585) ibadet mekânı pencere alınlıklarında Bakara (2) Suresinin Âyet el-Kürsî olarak bilinen 255. ayeti bulunmaktadır (Şekil 6.37):

“Allah, O’ndan başka tanrı yoktur; O, hayydir, kayyûmdur. Kendisine ne uyku gelir ne de uyuklama. Göklerde ve yerdekilerin hepsi O’nundur. İzni olmadan O’nun katında kim şefa’at edebilir? O, kullarının yaptıklarını ve yapacaklarını bilir. (O’na hiçbir şey gizli kalmaz.) O’nun bildirdiklerinin dışında insanlar O’nun ilminden hiçbir şeyi tam olarak bilemezler. O’nun kürsüsü gökleri ve yeri içine alır, onları koruyup gözetmek kendisine zor gelmez. O, yücedir, büyüktür (255).” (Âyet el-Kürsî, 2:255)

Âyet el-Kürsî’nin pencere alınlıkları için seçilmesinde ibadet etmeye gelen insanlara Allah’ın ilminin anlatılmak istenmesidir. Nitekim kubbede ve diğer yerlerde yazılı ayetler, insan ölçeğini aştığından ve herkesin belki de okuması mümkün olmayacağından göz seviyesine uygun yerlere yazılmıştır. Bununla birlikte, camilerin epigrafik programı farklılık gösterdiğinden bazı camilerde kubbe ve diğer bir takım yerlere yazılan ayetler, bazı camilerde pencere ve diğer yerlere uygulanmıştır. Mümkün olduğunca çok ve önemli ayetler camilerin yazı programı için seçilmeye çalışılarak çeşitlendirmeye gidilmiştir.

Şekil 6.37 : Mehmed Ağa Cami ibadet mekânı pencerelerinde Âyet el-Kürsî (Foto: C. F. Şengün, 2015).

İsmihan Sultan Cami (1571), Sokullu Mehmed Paşa Cami (K) (1569), Mehmed Ağa Cami (1585) son cemaat yeri pencere alınlıklarında Fatiha (1) Suresi yazılıdır (Şekil 6.38):

“Bismillahirrahmanirrahim (1). Hamd, Âlemlerin Rabbi, Rahmân, Rahîm, hesap ve ceza gününün (ahiret gününün) maliki Allah'a mahsustur (2-4). (Allahım!) Yalnız sana ibadet ederiz ve yalnız senden yardım dileriz (5). Bizi doğru yola, kendilerine nimet verdiklerinin yoluna ilet; gazaba uğrayanlarınkine ve sapıklarınkine değil (6-7).” (Fatiha, 1: 1-7)

Surenin son cemaat yeri için seçilmiş olması ibadetin ve yardım dilemenin ancak Allah’a yapılacağıının açıklanması sebebiyledir. İbadet mekânına girmeden önce bunlar kişiye tekrar edilir ve onun da dua etmesine vesile olunur. Cemaate sonradan yetişip ibadet mekânına giremeyip de son cemaat yerinde namaz kılacaklar için bu ayet dış mekândaki pencere alınlıklarına uygulanmıştır. Çünkü bu sure için Kur’an-ı Kerim’in bir özeti nitelemesi yapılmaktadır.

Necipoğlu (2013, s.459), İsmihan Sultan Camii (1571) son cemaat yerindeki Fatiha (1) Suresi için şunları söyler:

“...Bu niyaz, caminin içindeki ruhani yolculukla gerçekleşecektir, çünkü “doğru yolu” göstermeyi amaçlayan kitabeler ibadethaneyi ilahi tefekkürü teşvik eden görsel bir araca dönüştürür.”

Şekil 6.38 : İsmihan Sultan Cami son cemaat yeri pencerelerinde Fatiha Suresi (Foto: C. F. Şengün, 2015).

Selimiye Cami (1574) kible duvarı penceresinde, Rüstem Paşa Cami (1563) doğu mahfili pencere alınlıklarında, İsmihan Sultan Cami (1571) kible duvarı penceresinde Bakara (2) Suresi 201. ayet şunları söyler:

“Onlardan, "Rabbimiz! Bize dünyada da iyilik ver, ahirette de iyilik ver ve bizi ateş azabından koru" diyenler de vardır (201).” (Bakara, 2: 201)

Dua niteliğindeki bu ayet yine ibadet mekânında göz hizasına yazılmıştır. Enes b. Mâlik, Hz. Peygamber’in dua ederken en çok bu âyetin “Rabbenâ âtinâ...” bölümünü okuduğunu (Buhârî, “Daavât”, 55) ve okunmasını tavsiye ettiğini (Müslim, “Zikir”, 23) belirtir. Yani peygamberin bu duayı çok okuması ayete verilen önemi artırmaktadır.

İsmihan Sultan Cami (1571) kible duvarı penceresine ve Lala Mustafa Paşa Cami (1563) ibadet mekânı batı duvarı alınlıklarına Bakara (2) Suresi 115. ayet seçilmiştir:

Besmele ile “Doğu da batı da Allah’ındır, nereye dönerseniz Allah’ın yönü orasıdır. Doğrusu Allah her yeri kaplar ve her şeyi bilir.” (Bakara, 2:115)

İbadet yönünden bahseden ayet ibadet mekânında göz hizasına yazılarak müminlere bir hatırlatma yapmaktadır ve kişi nerede olursa olsun Allah’ın orada var olduğunu

ve her şeyi kuşattığını, bildiğini söylemektedir. Yani bir nevi her yerin Allah'a kulluk için ve yakınlaşma için bir aracı olduğu anlatılmak istenmiştir.

Rüstem Paşa Cami (1563) kible duvarı pencerelerinde ve Lala Mustafa Paşa Cami (1563) ibadet mekânı doğu duvarı alınlıklarında Tevbe (9) Suresi 18. ayeti yer almaktadır:

“Allah'ın mescitlerini, ancak Allah'a ve ahiret gününe inanan, namazı dosdoğru kılan, zekâtı veren ve Allah'tan başkasından korkmayan kimseler imar eder. İşte onların doğru yolu bulanlardan olmaları umulur. (18)” (Tevbe, 9:18)

Allah'ın mescitlerinden yani ibadet mekânından bahseden ayet, mescitleri imar edenlerin nasıl olması gerektiğini anlatır. İbadet etmeye gelenlere de Allah'a nasıl yakınlaşacakları konusunda ipucu vermektedir.

Şehzade Mehmet Cami (1548) kible duvarı penceresinde ve Nurbanu Sultan Cami (1586) kible duvarı pencereleri ile son cemaat yeri pencerelerinde devam ile Fetih (48) Suresi 1-4. ayetler mevcuttur (Şekil 6.39):

“Biz sana doğrusu apaçık bir fetih ihsan ettik (1). Böylece Allah, senin geçmiş ve gelecek günahını bağışlar. Sana olan nimetini tamamlar ve seni doğru bir yola iletir (2). Ve sana şanlı bir zaferle yardım eder (3). İmanlarını bir kat daha arttırsınlar diye müminlerin kalplerine güven indiren O'dur. Göklerin ve yerin orduları Allah'ındır. Allah bilendir, her şeyi hikmetle yapandır (4).” (Fetih, 48:1-4)

Ayette fetih müjdesiyle birlikte, başka bir takım müjdeler verilir. Verilen misalle birlikte müminlere her şeyin Allah'tan geldiği hatırlatılır. Bu vesileyle Rabbinin nimetini gören kuldan Allah'a daha da yakınlaşması ve ibadete etmesi beklenmektedir.

Süleymaniye Cami (1557) ve Selimiye Cami (1574) son cemaat yeri pencerelerinde Fetih (48) Suresinden 29. ayete rastlamaktayız:

“Muhammed Allah'ın elçisidir. Beraberinde bulunanlar da kâfirlere karşı çetin, kendi aralarında merhametlidirler. Onları rükûya varırken, secde ederken görürsün. Allah'tan lütuf ve rıza isterler. Onların nişanları yüzlerindeki secde izidir. Bu, onların Tevrat'taki vasıflarıdır. İncil'deki vasıfları da şöyledir: Onlar filizini yarıp çıkarmış, gittikçe onu kuvvetlendirerek kalınlaşmış, gövdesi üzerine dikilmiş bir ekine benzerler ki bu, ekicilerin de hoşuna gider. Allah böylece onları çoğaltıp kuvvetlendirmekle kâfirlere öfkelenendir. Allah onlardan inanıp iyi işler yapanlara mağfiret ve büyük mükâfat vâdetmiştir.” (Fetih, 48:29)

Yine bir müjde veren bu ayet, Müslümanların vasıflarını anlatır ve onların yaptıklarından Allah'ın hoşnut olduğunu anlatır. Ayetin son cemaat yerine yazılmış

olması, cami içerisine girecek olanlar için bir nevi teşvik edicidir, giremeyip de son cemaat yerinde namaz kılacaklar için de müjde vererek ibadetlerini şevk ile yapmalarını sağlamaktadır.

Şekil 6.39 : Şehzade Mehmet Cami mihrap pencerelerinde Fetih Suresi 1-4. ayetler ve mihrabında Al-i İmran Suresi 37. ayet (Foto: C. F. Şengün, 2015).

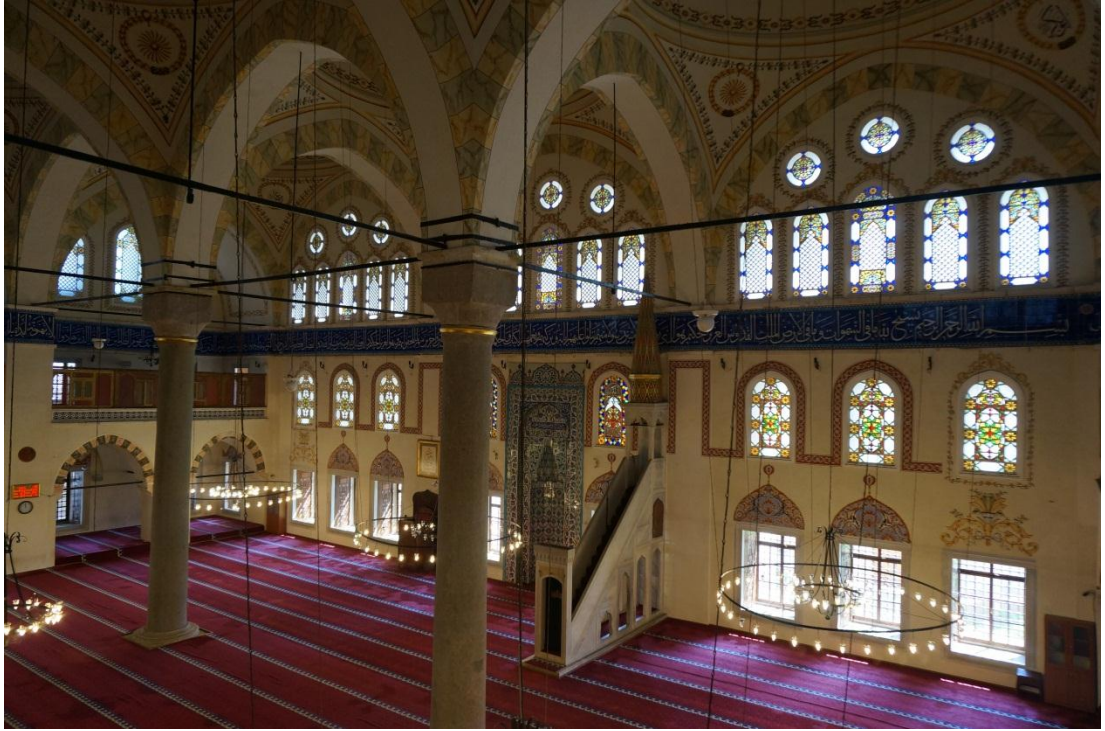
Kılıç Ali Paşa Cami (1580) son cemaat yeri pencere alınlıklarında Haşr (59) Suresi 23. ayet Selimiye Cami (1574) hünkar mahfili pencere alınlıklarında Haşr (59) Suresi 22-23. ayetler vardır:

“O, kendisinden başka hiçbir ilah olmayan Allah'tır. Gaybı da, görünen âlemi de bilendir. O, Rahmân'dır, Rahîm'dir. (22) O, kendisinden başka hiçbir ilah bulunmayan Allah'tır. O, mülkün gerçek sahibi, kutsal (her türlü eksiklikten uzak), barış ve esenliğin kaynağı, güvenlik veren, gözetip koruyan, mutlak güç sahibi, düzeltip ıslah eden ve dilediğini yaptıran ve büyüklükte eşsiz olan Allah'tır. Allah, onların ortak koştuklarından uzaktır. (23)” (Haşr, 59:22-23)

Allah'ın sıfatlarından bahseden ayet, Allah'ın eşsiz ve benzersiz olduğunu anlatarak tevhid ilkesine varmaktadır.

Pertev Mehmed Paşa Cami (1579) ve Piyale Paşa Cami (1573) ibadet mekânı pencere alınlıklarında baştan sona Cuma (62) Suresinin 1-11. ayetleri kaydedilmiştir (Şekil 6.40):

“Göklerdeki ve yerdeki her şey, mülkün sahibi, mukaddes, mutlak güç sahibi, hüküm ve hikmet sahibi olan Allah'ı tespih eder. (1) O, ümmîlere, içlerinden, kendilerine âyetlerini okuyan, onları temizleyen, onlara kitabı ve hikmeti öğreten bir peygamber gönderendir. Halbuki onlar, bundan önce apaçık bir sapıklık içinde idiler. (2) (Allah o peygamberi) onlardan henüz kendilerine katılmayan başkalarına da göndermiştir. O mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir. (3) İşte bu, Allah'ın lütfudur. Onu dilediğine verir. Allah büyük lütuf sahibidir. (4) Tevrat'la yükümlü tutulup da onunla amel etmeyenlerin durumu, ciltlerle kitap taşıyan eşeğin durumu gibidir. Allah'ın âyetlerini inkar eden topluluğun hali ne kötüdür! Allah, zalimler topluluğunu hidayete erdirmez. (5) De ki: "Ey Yahudi akidesini benimseyenler! Bütün insanlar değil de, yalnız kendinizin Allah'ın dostları olduğunu iddia ediyorsanız, (bunda da) samimi iseniz haydi ölümü isteyin!" (6) Ama onlar, daha evvel yaptıklarından dolayı asla ölümü istemezler. Allah zalimleri hakkıyla bilir. (7) De ki: "Sizin kendisinden kaçıp durduğunuz ölüm var ya, o mutlaka size ulaşacaktır. Sonra gaybı da, görünen âlemi de bilen Allah'a döndürüleceksiniz de, o size yapmakta olduklarınızı haber verecektir." (8) Ey iman edenler! Cuma günü namaz için çağrı yapıldığı zaman, hemen Allah'ın zikrine koşun ve alışverişi bırakın. Eğer bilerseniz bu, sizin için daha hayırlıdır. (9) Namaz kılınca artık yeryüzüne dağılın ve Allah'ın lütfundan nasibinizi arayın. Allah'ı çok zikredin ki kurtuluşa eresiniz. (10) (Durum böyle iken) onlar bir ticaret veya bir oyun eğlence gördükleri zaman hemen dağılıp ona koşular ve seni ayakta bıraktılar. De ki: "Allah'ın yanında bulunan, eğlence ve ticaretten daha hayırlıdır. Allah, rızık verenlerin en hayırlısıdır." (11)” (Cuma, 62:1-11)

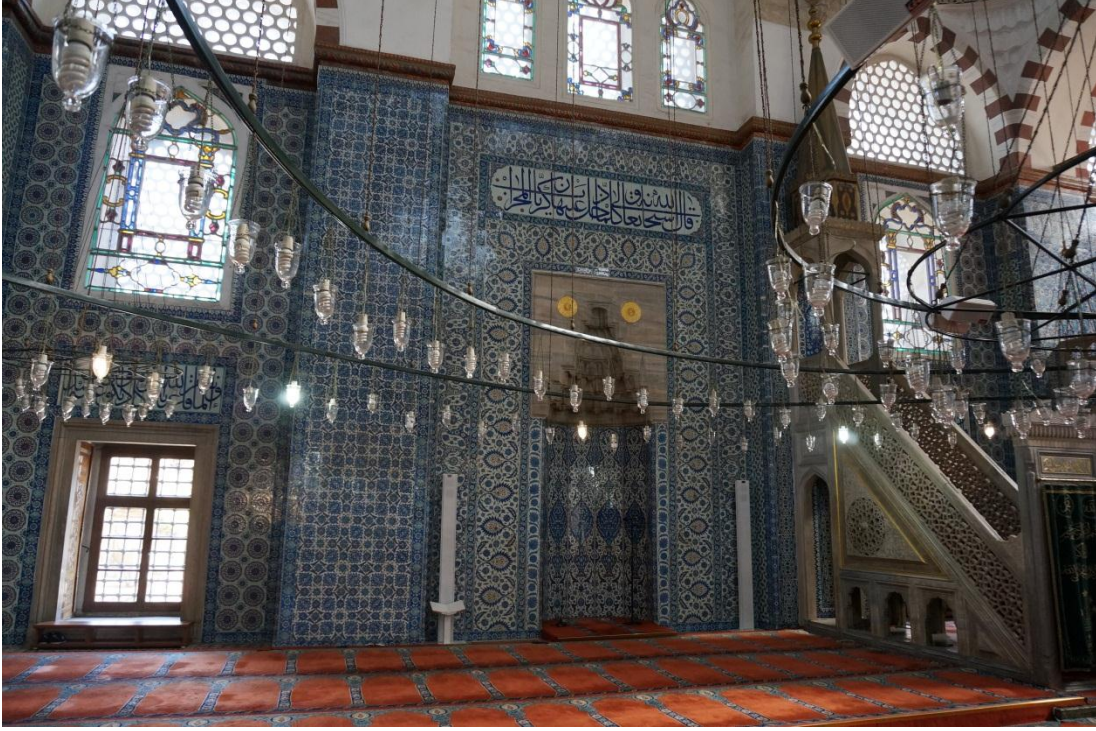

Şekil 6.40 : Piyale Paşa Cami ibadet mekânında Fetih Suresi 1-11. ayetler (Foto: C. F. Şengün, 2015).

Allah'ın tek ilah ve mutlak güç sahibi olduğunu bildiren ayet, inkâr edenlerle ilgili misaller getirerek adeta uyarı yapmaktadır. Son üç ayette ise, namazla ve Cuma namazıyla ilgili esaslar ve önemli hatırlatmalar yapılmıştır.

Süleymaniye Cami (1557) kuzey duvarı penceresinde Cin (72) Suresi 18. ayet ve Rüstem Paşa Cami (1563) mihrap pencere alınlıklarında Cin (72) Suresi 18.-19. ayetler şöyle söylemektedir (Şekil 6.41):

“Şüphesiz mescitler, Allah'ındır. O halde, Allah ile birlikte hiç kimseye kulluk etmeyin. (18) Allah'ın kulu (Muhammed), O'na ibadet etmek için kalktığına cinler nerede ise (Kur'an'ı dinlemek için kalabalıktan) onun etrafında birbirlerine geçiyorlardı. (19)” (Cin, 72:18-19)

Şekil 6.41 : Rüstem Paşa Cami mihrap duvarı pencere alınlıklarında Cin Suresi 18-19. ayetler (Foto: C. F. Şengün, 2015).

İbadet mekânı olan mescitlerin Allah'ın olduğu belirtilen ayette, ibadet etmeye gelen Müslümanlara sadece Allah'a kulluk etmeleri söylenmiştir. Ayrıca bu ayetle bir nevi camiye yaptıran kişinin Allah'a bir ev yaptırmış olduğu farzedilerek, ibadet mekânı Allah'a yakınlaşmak için bir vesile kılınmıştır.

Sokullu Mehmed Paşa Cami (K) (1569) kible duvarı pencere alınlığında ve Piyale Paşa Cami (1573) ibadet mekânı pencere alınlığında İhlas (112) Suresinin tamamı bulunmaktadır:

“De ki: "O, Allah'tır, bir tektir." (1) "Allah Samed'dir.)Her şey O'na muhtaçtır, o, hiçbir şeye muhtaç değildir." (2) Ondan çocuk olmamıştır (Kimsenin babası değildir). Kendisi de doğmamıştır (kimsenin çocuğu değildir)." (3) "Hiçbir şey O'na denk ve benzer değildir." (4)” (İhlas, 112:1-4)

Tevhid ilkesinden bahseden sure, İslam dininin en temel esasını konu almaktadır. İbadet mekânına giren müminler, göz hizasında yazılan bu sureyi okuyarak Allah'ı birlemiş olurlar.

Selimiye Cami (1574) kible duvarı penceresinde Bakara (2) Suresi 101. ayeti şöyle bahseder:

“Onlara, Allah katından ellerinde bulunan Kitabı (Tevrat'ı) doğrulayıcı bir peygamber gelince, kendilerine kitap verilenlerden bir kısmı, sanki bilmiyorlarmış gibi Allah'ın Kitabı'nı (Tevrat'ı) arkalarına attılar (101).” (Bakara, 2: 101)

Ayette Hz. Muhammed'in eski gönderilen kitapları tasdik edici bir peygamber olarak geldiği hatırlatılmıştır.

Nişancı Mehmed Paşa Cami (1589) son cemaat yeri pencere alınlıklarında Bakara (2) Suresi 127. ayeti vardır:

“Allah buyurdu ki: İbrahim ve İsmail, Kabe'nin temellerini yükseltiyordu: ‘Rabbimiz! Yaptığımızı kabul buyur. Şüphesiz ki, Sen hem işitir hem bilirsin’ (Bakara, 2:127)”

Bu ayette ibadet etmeye gelen müminlere Allah'a yakarmaları için örnek bir dua gösterilmiştir. Necipoğlu (2013, s. 555) burada caminin dolaylı olarak Kâbe'ye benzetildiğini ve banisinin sevabının kabulünü niyaz ettiğini söyler. Burada Kâbe'den söz edilmesinin nedeni ibadet ederken yönelinen kiblenin odağı olması olmalıdır.

Lala Mustafa Paşa Cami (1563) ibadet mekânı kible duvarı alınlıklarında Bakara (2) Suresi 144. ayet yazılıdır:

“Besmele ile “(Ey Muhammed!) Biz senin çok defa yüzünü göğe doğru çevirip durduğunu (vahiy beklediğini) görüyoruz. (Merak etme) elbette seni, hoşnut olacağın kibleye çevireceğiz. (Bundan böyle), yüzünü Mescid-i Haram yönüne çevir. (Ey Müslümanlar!) Siz de nerede olursanız olun, (namazda) hep o yöne dönün. Şüphesiz kendilerine kitap verilenler, bunun Rabblerinden (gelen) bir gerçek olduğunu elbette bilirler. Allah onların yaptıklarından habersiz değildir. (144)” (Bakara, 2:144)

İbadetin yönüyle ilgili olan bu ayet, Müslümanlara Allah'a ibadet ederken nereye döneceklerini söylemektedir. Peygamberin kible için ettiği duadan bahsetmektedir.

Lala Mustafa Paşa Cami (1563) ibadet mekânı kible duvarı alınlıklarında Bakara (2) Suresi'nin 238. ayeti mevcuttur:

“Besmele ile “ Namazlara ve orta namaza devam edin. Allah'a gönülden boyun eğerek namaza durun. (238)”)Bakara, 2:238(

Kible duvarına yazılan ayette, namaza devam edilmesi ve namaza nasıl başlanması gerektiği inananlara hatırlatılmıştır.

Kılıç Ali Paşa Cami (1580) ibadet mekânı pencere alınlıklarında Bakara (2) Suresi'nin Âyet el-Kürsî'yi de kapsayan 255-59. ayetleri arası sırasıyla yazılmıştır (Şekil 6.42):

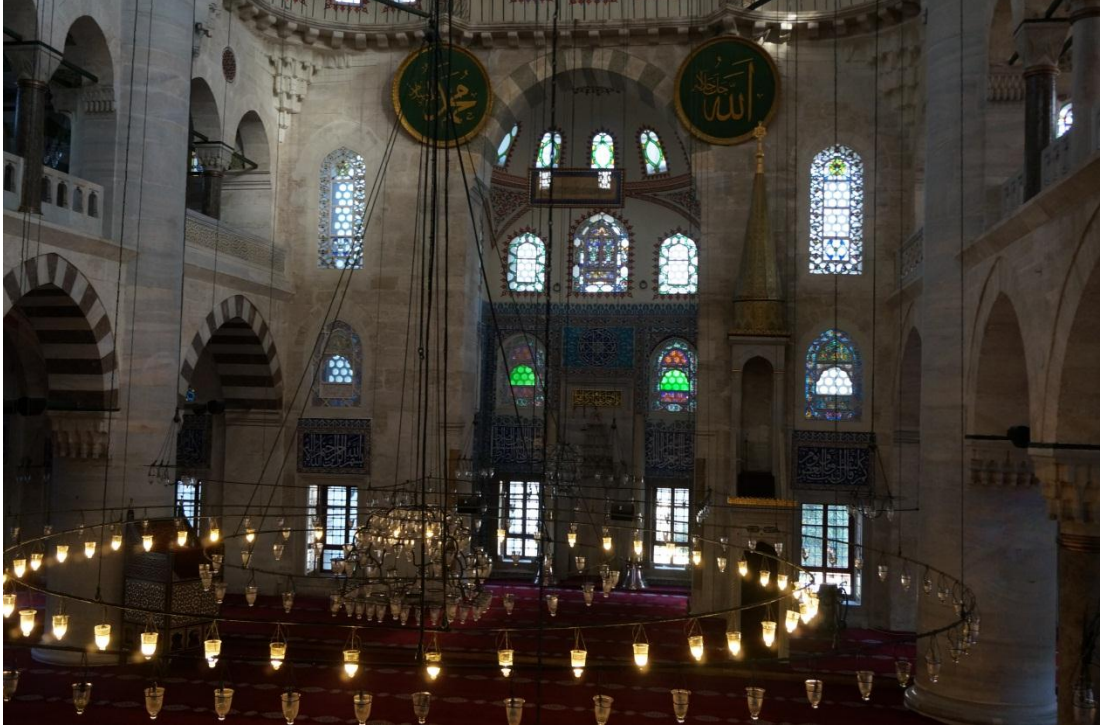
“Allah kendisinden başka hiçbir ilah olmayandır. Diridir, kayyumdur. Onu ne bir uyuklama tutabilir, ne de bir uyku. Göklerdeki her şey, yerdeki her şey onundur. İzni olmaksızın onun katında şefaatte bulunacak kimdir? O, kulların önlerindeki ve arkalarındakileri (yaptıklarını ve yapacaklarını) bilir. Onlar onun ilminden, kendisinin dilediği kadarından başka bir şey kavrayamazlar. Onun kürsüsü bütün gökleri ve yeri kaplayıp kuşatmıştır. (O, göklere, yere, bütün evrene hükmetmektedir.) Gökleri ve yeri koruyup gözetmek ona güç gelmez. O, yücedir, büyüktür. (255) Dinde zorlama yoktur. Çünkü doğruluk sapıklıktan iyice ayrılmıştır. O halde kim tâğûtu tanımayıp Allah'a inanırsa, kopmak bilmeyen sapasağlam bir kulpa yapışmıştır. Allah, hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir. (256) Allah iman edenlerin dostudur. Onları karanlıklardan aydınlığa çıkarır. Kafirlerin velileri ise tâğuttur. (O da) onları aydınlıktan karanlıklara (sürükleyip) çıkarır. Onlar cehennemliklerdir. Orada ebedî kalırlar. (257) Allah, kendisine hükümdarlık verdi diye (şımarıp böbürlenerek) Rabbi hakkında İbrahim ile tartışanı görmedin mi? Hani İbrahim, "Benim Rabbim diriltir, öldürür." demiş; o da, "Ben de diriltir, öldürürüm" demişti. (Bunun üzerine) İbrahim, "Şüphesiz Allah güneşi doğudan getirir, sen de onu batıdan getir" deyince, kâfir şaşırıp kaldı. Zaten Allah zalimler topluluğunu hidayete erdirmez. (258) Yahut altı üstüne gelmiş (ıpıssız duran) bir şehre uğrayan kimseyi görmedin mi? O, "Allah, burayı ölümünden sonra nasıl diriltecek (acaba)?" demişti. Bunun üzerine, Allah onu öldürüp yüz yıl ölü bıraktı, sonra diriltti ve ona sordu: "Ne kadar (ölü) kaldın?" O, "Bir gün veya bir günden daha az kaldım" diye cevap verdi. Allah şöyle dedi: "Hayır, yüz sene kaldın. Böyle iken yiyeceğine ve içeceğine bak, henüz bozulmamış. Bir de eşeğine bak! (Böyle yapmamız) seni insanlara ibret belgesi kılmamız içindir. (Eşeğin) kemikler(in)e de bak, nasıl onları bir araya getiriyor, sonra onlara nasıl et giydiriyoruz?" Kendisine bütün bunlar apaçık belli olunca, şöyle dedi: "Şimdi, biliyorum ki; şüphesiz Allah'ın gücü her şeye hakkıyla yeter." (259)” (Bakara, 2:255-59)

Allah'ın niteliklerini anlatan Âyet el-Kürsî, devamındaki ayetlerde konuyla ilgili misaller verip, Allah'ın neler yapabileceğini müminlere anlatmaktadır.

Selimiye Cami (1574) mihrap yanı pencerelerinde Amen er-resulü olarak bilinen Bakara (2) Suresi'nin 285-6. ayetleri vardır:

“Peygamber, Rabbinden kendisine indirilene iman etti, mü'minler de (iman ettiler). Her biri; Allah'a, meleklerine, kitaplarına ve peygamberlerine iman ettiler ve şöyle dediler: "Onun peygamberlerinden hiçbirini (diğerinden) ayırt etmeyiz." Şöyle de dediler: "İşittik ve itaat ettik. Ey Rabbimiz! Senden bağışlama dileriz. Sonunda dönüş yalnız sanadır." (285) Allah bir kimseyi ancak gücünün yettiği şeyle yükümlü kılar. Onun kazandığı iyilik kendi yararına, kötülük de kendi zararınadır. (Şöyle diyerek dua ediniz): "Ey Rabbimiz! Unutur, ya da yanılırsak bizi sorumlu tutma! Ey Rabbimiz! Bize, bizden

öncekilere yüklediğin gibi ağır yük yükleme. Ey Rabbimiz! Bize gücümüzün yetmediği şeyleri yükleme! Bizi affet, bizi bağışla, bize acı! Sen bizim Mevlâmızsın. Kâfirler topluluğuna karşı bize yardım et." (286)" (Bakara, 2:285-86)

Şekil 6.42 : Kılıç Ali Paşa Cami pencere alınlıklarında Bakara Suresi 255-59. ayetler (Foto: C. F. Şengün, 2015).

İman ve esaslarını konu alan ayet, ibadet etmeye gelen Müslümanlara nasıl iman edeceklerini anlatır niteliktedir. Daha sonra inananlar için örnek olarak bir dua gelmektedir. Bu dua da Allah'a kulluk ederek yakınlaşmak isteyenlere yol göstericidir.

Selimiye Cami'nin (1574) kible duvarı penceresi için Al-i İmran (3) Suresi'nin 8-9. ve 16. ayetleri seçilmiştir:

“(Onlar şöyle yakarır): "Rabbimiz! Bizi hidayete erdirdikten sonra kalplerimizi eğriltme. Bize katından bir rahmet bahşet. Şüphesiz sen çok bahşedensin." (8) "Rabbimiz! Şüphesiz sen, hakkında şüphe olmayan bir günde insanları toplayacaksın. Şüphesiz Allah va'dinden dönmez. (9)” (Al-i İmran, 3:8-9)

“(Bunlar), "Rabbimiz, biz iman ettik. Bizim günahlarımızı bağışla. Bizi ateş azabından koru" diyenler (16)” (Al-i İmran, 3:16)

İbadet için gelen müminlerin Allah'ı yücelterek yardım istemelerinden bahseden ayet, camiye gelenler için örnek bir dua teşkil eder.

İsmihan Sultan Cami (1571) son cemaat yeri orta revağında Nisa (4) Suresi 103. ayet yer almaktadır:

“Namazı kıldınız mı, gerek ayakta, gerek otururken ve gerek yan yatarak hep Allah'ı anın. Güvene kavuştunuz mu namazı tam olarak kılın. Çünkü namaz, mü'minlere belirli vakitlere bağlı olarak farz kılınmıştır. (103)” (Nisa, 4:103)

Ayet, namazın nasıl kılınacağıyla ilgili Müslümanlar için bir açıklama niteliğindedir.

Süleymaniye Cami (1557) kuzey duvarı pencerelerinde A'raf (7) Suresi 31. Ayeti bulunmaktadır:

“Ey Âdemoğulları! Her secde edişinizde güzel elbiselerinizi giyin; yeyin, için, fakat israf etmeyin; çünkü Allah israf edenleri sevmez.” (A'raf, 7:31)

İbadet ederken nasıl olunması gerektiğini söyleyen ayette, israf etmemeleri için müminler uyarılmaktadır.

Rüstem Paşa Cami (1563) batı mahfili pencere alınlığında Yusuf (12) Suresi'nin 101. ayeti şunları aktarır:

“Rabbim... Sen dünyada ve ahirette dostumsun, benim canımı Müslüman olarak al ve beni iyilere karıştır.” (Yusuf, 12:101)

Ayet, camiye ibadet için gelenlere güzel ve örnek bir dua özelliğindedir.

Rüstem Paşa Cami (1563) doğu mahfili pencere alınlığı için Saffat (37) Suresi'nin 180-82. ayetleri uygun görülmüştür:

“Senin güçlü olan Rabbin, onların vasıflandırmalarından münezzehtir. Peygamberlere selam olsun. Hamdolsun âlemlerin Rabbine!” (Saffat, 37:180-182)

İbadet mekânında Allah'ı yücelterek, peygamberlerini selamlayan kişi, Allah'a hamd ile duasını sonlandırır.

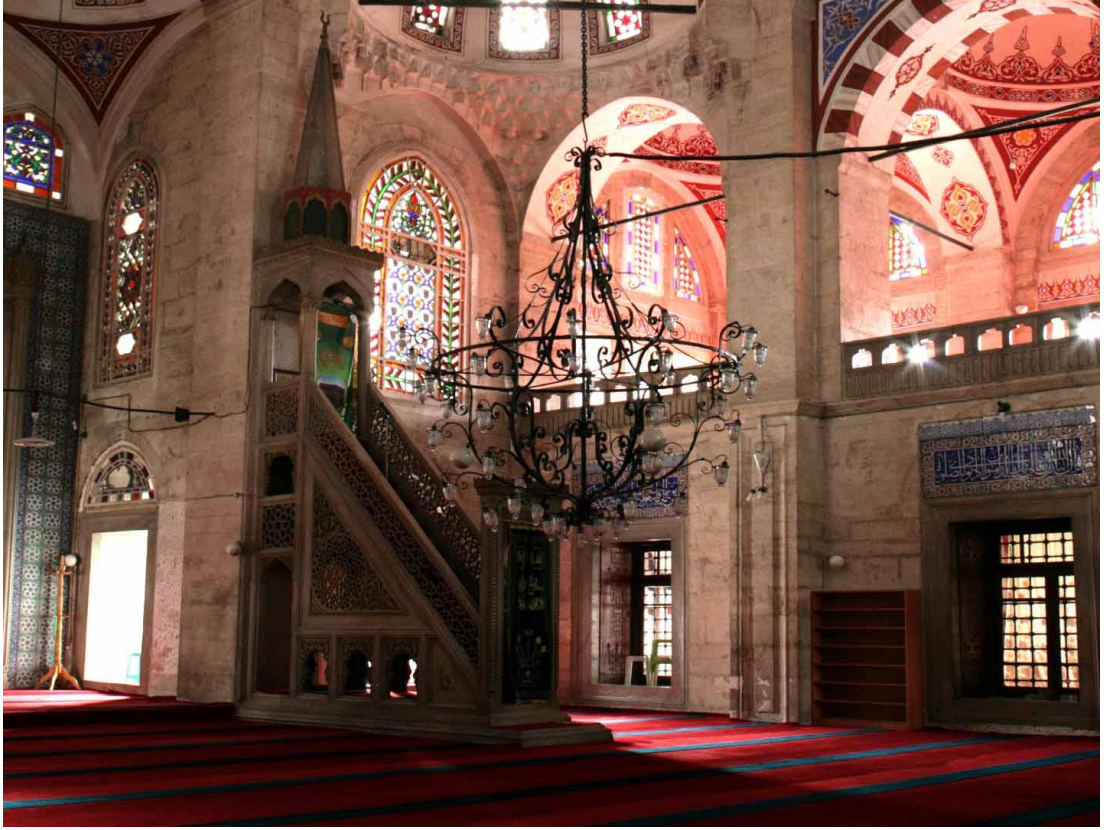
Nurbanu Sultan Cami (1586) son cemaat yeri pencere alınlıklarında Zümer (39) Suresi 53. ayeti şöyle bahseder:

“De ki: "Ey kendilerinin aleyhine aşırı giden kullarım! Allah'ın rahmetinden ümidinizi kesmeyin. Şüphesiz Allah bütün günahları affeder. Çünkü O, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir." (53)” (Zümer, 39:53)

Namaz kılmak için gelip de son cemaat yerinde ibadet eden müminlere Allah'ın müjdesini ileten bir ayettir. Adeta Allah'ın rahmetinden ümidinizi kesmeyin diyerek kişiyi Allah'ın rahmetine yani ibadet mekânının içine davet eder.

Mesih Paşa Cami (1586) ibadet mekânı pencere alınlıklarında Cuma (62) Suresi 9-10. ayetleri kaydedilmiştir (Şekil 6.43):

“Ey iman edenler! Cuma günü namaz için çağrı yapıldığı zaman, hemen Allah'ın zikrine koşun ve alışverişi bırakın. Eğer bilerseniz bu, sizin için daha hayırlıdır. (9) Namaz kılınıncı artık yeryüzüne dağılın ve Allah'ın lütfundan nasibinizi arayın. Allah'ı çok zikredin ki kurtuluşa eresiniz. (10)” (Cuma, 62:9-10)

Şekil 6.43 : Mesih Paşa Cami ibadet mekânı pencere alınlıklarında Fetih Suresi 9-10. ayetler (Foto: C. F. Şengün, 2015).

Ayette, Allah’a inanlara namazın ne kadar önemli olduğu hatırlatılarak namaza çağrı yapılmış ve namaz kılanlara verilecek nimetlerden bahsedilmiştir. Ayrıca Allah’ı zikretmelerinin onların kurtuluşuna vesile olacağı belirtilmiştir.

Mehmed Ağa Cami (1585) mihrap yanı pencere alınlıklarına Beyyine (98) Suresi 5-7. ayetleri uygulanmıştır (Şekil 6.44):

“Oysa onlar, doğruya yönelerek, dini yalnız Allah’a has kılarak O’na kulluk etmek, namazı kılmak ve zekatı vermekle emrolunmuşlardı. Dosdoğru olan din de budur (5). Kitap ehlinde ve ortak koşanlardan inkar edenler, şüphesiz içinde temelli kalacakları cehennem ateşindedirler. İşte bunlar, yaratıkların en kötüsüdürler (6). Fakat, inanıp yararlı iş işleyenler, işte onlar da, yaratıkların en iyileridirler (7).” (Beyyine, 98:5-7)

Şekil 6.44 : Mehmed Ağa Cami mihrap yanı pencere alınlıklarında Beyyine Suresi 5-7. ayetler. (Foto: C. F. Şengün, 2015)

Allah'ın insanlara emrettiği şeyleri anlatan ayette, inkâr edenlerin hali ile inanan insanların hali karşılaştırılmıştır. Böylece Müslümanlara davranış şekillerinin sonuçları anımsatılarak, iman edenlerin en üst mertebede olduğu vurgulanmıştır.

Zal Mahmud Paşa Cami (1590) kible duvarı pencere alınlıklarına Felak (113) ve Nas (114) Sureleri yazılıdır:

“De ki: "Yarattığı şeylerin kötülüğünden, karanlığı çöktüğü zaman gecenin kötülüğünden, düğümlere üfleyenlerin kötülüğünden, haset ettiği zaman hasetçinin kötülüğünden, sabah aydınlığının Rabbine sığınırım." (1-5)” (Felak, 113:1-5)

“De ki: "Cinlerden ve insanlardan; insanların kalplerine vesvese veren sinsi vesvesecinin kötülüğünden, insanların Rabbine, insanların Melik'ine, insanların İlah'ına sığınırım." (1-6)” (Nas, 114:1-6)

Hiz. Muhammed, Felak ve Nâs sûrelerinin en güzel sığınma duaları olduğunu açıklamış ve çok okunmasını tavsiye etmiştir (Dârimî, “Fezâilü'l-Kur'ân”, 25). İbadet için camiye gelen kişilere, örnek teşkil edecek dualar kible duvarında göz hizasına yazılmıştır.

Pencereler için seçilen ayetlere baktığımızda iki kategoriden bahsedebiliriz. Birinci kategori Allah'ın yüceliğinin anlatıldığı ayetler ile iman ve esaslarını anlatan

ayetlerin olduğunu görürüz. Camilerin yazı programı değişiklik gösterdiğinden bu konudaki ayetlerin bir kısmı bazı camilerde pencerelerde uygulanmıştır. İkinci kategori ise ibadet ve esaslarını anlatan ayetlerden oluşmaktadır. Birinci kategorideki ayetler, bir nevi Müslümanlara hatırlatma ve iman tazeleme amacı gütmektedir. İkinci kategorideki ayetler ise, caminin tasarım şemasına uygunluk göstermektedir. Cami mimari tasarımını düşünecek olursak kubbede Allah'ın birliği ve imanla ilgili ayetler yani en yüksek noktada İslam'ın en önemli esasları, yarım kubbelede imanın diğer şartları ve farz ibadetlerden başta namaz, pandantiflerde ise Hz. Muhammed'in halifeleri ve torunlarıyla İslam'ın aktarıldığını anlamaktayız. Pencereler ise adeta ibadetlerin nasıl yapılması gerektiğiyle ilgili tarifler vermekte ve nasıl dualar edileceğini Müslümanlara göstermektedir.

6.7 Kapı

Her caminin kapı üzerindeki alınlıklarında yazı olmamakla birlikte, kapılarda yazı genelde portalin üzerinde bulunmaktadır. Kapıların üzerine yazılan ayetler, değişiklik göstermektedir. Bu bölümde ayetleri vermeye en sık tekrar edenlerden başlayacağız.

Süleymaniye Cami (1557), Sokullu Mehmed Paşa Cami (K) (1569), Semiz Ali Paşa Cami (1575), Hadım İbrahim Paşa Cami (1551) ve Piyale Paşa Cami (1573) cümle kapıları üzerinde Zümer (39) Suresi 73. ayeti yazılmıştır (Şekil 6.45):

“Rablerine karşı gelmekten sakınanlar da grup grup cennete sevk edilirler. Cennete vardıklarında oranın kapıları açılır ve cennet bekçileri onlara şöyle der: "Size selam olsun! Tertemiz oldunuz. Haydi, ebedi kalmak üzere buraya girin" (73).” (Zümer, 39:73)

Ayette öncelikle Allah'a karşı gelmeyenlerin cennete gideceği müjdesi verilerek, ibadet mekânına gireceklerle bir teşvik vardır. Cennet kapısından girerken de Müslümanlara selam edileceği ve onların temiz olacakları müjdesi verilmektedir. Cami cümle kapısında girerken de ayet aracılığı ile Müslümanlar selamlanmakta bir nevi camiye geldikleri için hoş geldin denmektedir.

Süleymaniye Cami (1557), Semiz Ali Paşa Cami (1575) ve Hadım İbrahim Paşa Cami (1551) kapı alınlıklarında Rad (13) Suresi 23-24. ayetleri bulunmaktadır:

“[Onların] girecekleri Adn cennetleri vardır.” (Rad, 13:23)

“Sabretmenize karşılık selam sizlere. Dünya yurdunun sonucu (olan cennet) ne güzeldir! (24)”(Rad, 13:24)

Şekil 6.45 : Piyale Paşa Cami cümle kapısı üzerinde Zümer Suresi 79. ayet (Foto: C. F. Şengün, 2015).

Ayette öncelikle cennet müjdesi ve sonra selamlama bulunmaktadır. Bu da yine önce camiye girmek için insanları şevklendirmekte ve sonrasında selam olsun diyerek bir karşılama yapılmaktadır.

Süleymaniye Cami (1557), Zal Mahmud Paşa Cami (1590) ve Kılıç Ali Paşa Cami (1580) muhtelif kapı üstü alınlıklarında Mearic (70) Suresi 34-35. ayetler seçilmiştir:

“Onlar namazlarını titizlikle koruyan kimselerdir (34). İşte onlar cennetlerde ikram göreceklidir (35).” (Mearic, 70:34-35)

Mearic (70) Suresinin bu ayetinde namaz kılmak için gelen müminlere, cennetlerde ikram göreceklere müjdesi verilerek ibadete teşvik edilmektedir. Necipoğlu 2013, s. 500-501), bu ayetle ilgili Zal Mahmud Paşa Cami (1590) için şunları söyler:

“Bu kitabe, pencereleri Haliç boyunca uzanan bahçelerin hoş manzaralarına hâkim olan caminin, müminlere vaat edilen cennet köşklerine benzerliğini ima eder. Vakfiyede ilahi ışık imgesiyle birlikte vurgulanan tema da tam olarak budur. Metin, caminin cennetteki cihannümaları anımsatan pencerelerini, ışıkla yıkanan iç mekânını ve mest edici mimari güzelliğini metheder. Huşu verici estetik gücüyle cemaati ruhani vecde taşımaya kadir olan ibadethane, tasavvufi duygulanımların

fiziksel bir aracısı olarak betimlenir. Vakfiyeye göre, caminin ulvi iç mekânı, keskinleştirme ve körlere bile görme gücü ihsan etme kudretine sahiptir.”

Ancak, mimari tasarımı etkileyen düşüncenin, inananlara namaz kılmaları için cennete benzeyen bir bina sunulması isteğinden hareketle ortaya çıkmadığını düşünüyoruz. Burada ‘dünya mekânında’ ibadetin cennete ulaşmak için bir araç olduğu ve namaz mekânının da aracı bir saha olarak Allah yaratısı evrenin güzelliklerini yansıtmak üzere oluşturulması gerektiği düşüncesinin hâkim olduğu kanaatindeyiz.

Süleymaniye Cami (1557) ve Kılıç Ali Paşa Cami (1580) son cemaat yeri kapı alınlıklarında Bakara (2) Suresi’nin 238. ayeti yer almaktadır (Şekil 6.46):

“Yüce ve mübarek Rabbimiz dedi ki: Namazlara ve orta namazına (ikinci namazı) devam edin; gönülden boyun eğerek Allah için namaza durun.” (Bakara, 2:238)

Şekil 6.46 : Süleymaniye Cami son cemaat yeri kapı alınlığında Bakara Suresi 238. ayet (Foto: C. F. Şengün, 2015).

Ayette namaza devam konusunda Müslümanlar için öğütler ve namazı nasıl kılacaklarına dair bilgilendirme vardır.

Süleymaniye Cami (1557) ve Piyale Paşa Cami (1573) kapı alınlıklarında Nahl (16) Suresi 32. ayeti şöyle söyler:

“Melekler onların canlarını iyi kimseler olarak alırken, "Selâm size! Yapmış olduğunuz iyi işlere karşılık girin cennete" derler. (32)” (Nahl, 16:32)

Ayette namaz kılmaya gelen müminlere selam edilerek, onlara cennet müjdelenmektedir. Kapı üzerine yazılan bu ayet Allah’a kulluğa özendirici niteliktedir.

Mehmed Ağa Cami (1585) ve Zal Mahmud Paşa Cami (1590) cümle kapısı üzerinde Mü’minun (23) Suresi 9. ayet kaydedilmiştir:

“Onlar ki, namazlarını kılmağa devam ederler. (9)” (Müminun, 23:9)

Müslümanların namaza devam ettiğinden bahseden ayette, bir nevi onların namazı bırakmaması ve camiye devamlı gelmeleri için bir hatırlatma amacı taşımaktadır.

Rüstem Paşa Cami (1563) ve Kılıç Ali Paşa Cami (1580) cümle kapılarında Haşr (59) Suresi 24. ayet vardır (Şekil 6.47):

“O, var eden, güzel yaratan, yarattıklarına şekil veren (Musavvir), en güzel adlar kendisinin olan Allah’tır. Göklerde ve yerde olanlar O’nu tesbih ederler. O güçlüdür, Hâkimdir.” (Haşr, 59:24)

Şekil 6.47 : Kılıç Ali Paşa Cami cümle kapısında Haşr Suresi 24. ayet ve Zümer Suresi 62. ayet (Foto: C. F. Şengün, 2015).

Bu ayette, inananlara Allah’ın sıfatları ve kudreti gösterilmektedir.

Süleymaniye Cami (1557) kuzey taç kapısında Nisa (4) Suresi 103. ayeti yazılmıştır:

“Namaz, mü'minlere belirli vakitlere bağlı olarak farz kılınmıştır.” (Nisa, 4:103)

Namazın müminlere belli vakitlerde farz kılındığından bahseden Nisa (4) Suresi 103. ayet, müminleri bu hususta uyarmaktadır.

İsmihan Sultan Caminde (1571) şeref mahfili yanında bulunan gömme fil ayaklarında İsrâ (17) Suresi 81. ayet vardır:

“Ve de ki: Hak geldi batıl ortadan kalktı. Zaten batıl, ortadan kalkmaya mahkûmdur.” (İsrâ, 17:81)

Bu ayetin fil ayaklarında bulunması önemini artırmaktadır. Nitekim İslam dininin hak din olduğunu ortaya koyar ve bunu da caminin en önemli taşıyıcı ögesi olan fil ayaklarında ifade eder.

Kılıç Ali Paşa Cami (1580) sebil kapısı için Enbiya (21) Suresi 30. ayet seçilmiştir:

“Bütün canlıları sudan meydana getirdik (Enbiya, 21:30).”

Sebil kapısı için seçilen suyla ilgili bu ayetin seçimi çok yerindedir. Suyla canlıların hayat bulduğundan söz eder.

Pertev Mehmed Paşa Cami (1579) kündekari kapıları üzerinde Kasas (28) Suresi 88. ayeti mevcuttur:

“Sen Allah ile beraber başka bir ilaha ibadet etme. Ondan başka hiçbir ilah yoktur. Onun zatından başka her şey yok olacaktır. Hüküm yalnızca O'nundur ve kesinlikle O'na döndürüleceksiniz. (88)” (Kasas, 28:88)

Allah’a ortak koşmama konusunda Müslümanları uyaran ayet, iman esaslarını bir kez daha hatırlatmaktadır.

İsmihan Sultan Cami (1571) cümle kapısı üzerinde Yasin (36) Suresi 58. ayet şunları aktarır (Şekil 6.48):

“Yüce Tanrı Kutsal Kitab’ında der ki: Merhametli olan Rab katından onlara selam vardır.” (Yasin, 36:58)

Yasin (36) Suresi Müslümanlarca çok okunan ve bilinen bir sure olmasına karşın, Mimar Sinan dönemi camilerinde Yasin (36) Suresinden ayetler sık görülmez. Yalnızca İsmihan Sultan Cami (1571) cümle kapısı üzerinde bu ayet bulunmaktadır. Allah’ın merhametli olmasından ve Müslümanları selamlamasından bahseden ayet, camiye gelenlere bir karşılama niteliğindedir.

Süleymaniye Cami (1557) doğu ve batı giriş kapıları üzerinde Zümer (39) Suresi 53. ayet uygulanmıştır:

“De ki: "Ey kendilerinin aleyhine aşırı giden kullarım! Allah'ın rahmetinden ümidinizi kesmeyin. Şüphesiz Allah bütün günahları affeder. Çünkü O, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir" (53).” (Zümer, 39:53)

Şekil 6.48 : İsmihan Sultan Cami cümle kapısı üzerinde Yasin Suresi 58. ayet (Foto: C. F. Şengün, 2015).

Bu ayette kendilerinin aleyhine aşırı giden kullarım derken, günah işleyerek kendini zor duruma düşüren kullar kastedilmektedir. Ancak onlara yeis değil bir ümit halinde olmaları söylenerek Allah'ın merhametli olduğu hatırlatılır. Böylece kişi günahkâr olduğunu düşünse bile, Allah'ın rahmetini umarak ibadet etmek için camiye girer.

Kılıç Ali Paşa Cami (1580) cümle kapısında Zümer (39) Suresi'nin 62. ayeti yer almaktadır:

“Allah her şeyin yaratıcısıdır. O her şeye vekildir. (62)” (Zümer, 39:62)

Ayet, ibadete gelen müminlere Allah'ın ne kadar yüce olduğunu söyler.

Mesih Paşa Cami (1586) cümle kapısı üzerinde Rahman (55) Suresi 26-27. ayetler bulunmaktadır:

“Yer üzerinde bulunan her canlı yok olacaktır. (26) Ancak azamet ve ikram sahibi Rabbinin zâtı bâki kalacaktır. (27)” (Rahman, 55:26-27)

Her varlığın hayatının geçici olduğunu, yalnızca Allah'ın sonsuz olduğunu vurgulayan ayet, adeta dünyanın fani olduğunu söyleyerek, caminin kapısından geçen kişileri Allah'a ibadet etmeye çağırmaktadır.

Mimar Sinan dönemi cami yapılarına baktığımız zaman, kapılar için seçilen ayetler genelde cennetten bahsedip, Allah'ın selamının müminlere olduğunu söyleyerek ibadet mekânına buyur edici, hoş geldin deyici şekildedir. Diğer ayetleri ise Allah'ı anlatan ve namazdan bahsedenler oluşturmaktadır. Bu bölümde geçen ayetler iç mekândan farklı olarak, ibadet mekânının dışından geçen kişileri cami içine davet edici özellik taşımaktadır.

7. YAZILARDAKİ ANA TEMALAR

Mimar Sinan dönemi cami yapılarında, yapı içinde farklı yerlerde ya da farklı yapıların aynı bölümlerinde bulunan yazılarda ortak konulara rastlamaktayız. Çalışmamız kapsamında bu konularla ilgili bir sembol tablosu oluşturduk. (Bkz. EK A) Bir ayet birden fazla konu içerebilmektedir. Sembol tablosunda bunları da ifade ettik. Çalışmamızın bu kısmında da aynı ayetler birden fazla konu başlığı altında geçmesi durumunda, başlık altındaki konuya göre değerlendirmesi yapılmış demektir. Bu bölümde camilerin epigrafik programlarında çokça geçen konuları belli başlıklar altında toplayarak açıklamaya çalışacağız.

7.1 Allah'ı Ululama, Yüceltme

Allah'ı ululama, yüceltme, büyüklüğünü ifade etme ve övme gibi konuları içeren ayetler genel olarak kubbede ve ibadet yönü olan kible duvarında bulunmaktadır. Bu ayetler en sık geçenleri şöyle sıralayabiliriz:

“Bismillahirrahmanirrahim (1). Hamd, Âlemlerin Rabbi, Rahmân, Rahîm, hesap ve ceza gününün (ahiret gününün) maliki Allah'a mahsustur (2-4). (Allahım!) Yalnız sana ibadet ederiz ve yalnız senden yardım dileriz (5). Bizi doğru yola, kendilerine nimet verdiklerinin yoluna ilet; gazaba uğrayanlarınkine ve sapıklarınkine değil (6-7).” (Fatiha, 1: 1-7)

“Şüphesiz Allah gökleri ve yeri, nizamları bozulmasın diye tutuyor. Andolsun ki onların nizamı eğer bir bozulursa, kendisinden başka hiç kimse onları tutamaz. Şüphesiz O, halîmdir, çok bağışlayıcıdır (41).” (Fâtır, 35:41)

Bismillahirrahmanirrahim “De ki: "O, Allah'tır, bir tektir." (1) "Allah Samed'dir. (Her şey O'na muhtaçtır, o, hiçbir şeye muhtaç değildir.)" (2) Ondandır çocuk olmamıştır (Kimsenin babası değildir). Kendisi de doğmamıştır (kimsenin çocuğu değildir)." (3) "Hiçbir şey O'na denk ve benzer değildir." (4)” (İhlas, 112:1-4)

“Allah, O'ndan başka tanrı yoktur; O, hayydir, kayyûmdur. Kendisine ne uyku gelir ne de uyuklama. Göklerde ve yerdekilerin hepsi O'nundur. İzni olmadan O'nun katında kim şefaât edebilir? O, kullarının yaptıklarını ve yapacaklarını bilir. (O'na hiçbir şey gizli kalmaz.) O'nun bildirdiklerinin dışında insanlar O'nun ilminden hiçbir şeyi tam olarak bilemezler. O'nun kürsüsü gökleri ve yeri içine alır, onları koruyup gözetmek kendisine zor gelmez. O, yücedir, büyüktür (255).” (Âyet el-Kürsî:, 2:255)

“Allah göklerin ve yerin nurudur. Onun nurunun temsili şudur: Duvarı bir hücre; içinde bir kandil, kandil de bir cam fânûs içinde. Fânûs sanki inci gibi parlayan bir yıldız. Mübarek bir ağaçtan, ne doğuya, ne de batıya ait olan zeytin ağacından tutuşturulur. Bu ağacın yağı, ateş dokunmasa bile, neredeyse aydınlatacak (kadar berrak) tır. Nur üstüne nur. Allah dilediği kimseyi nuruna iletir. Allah insanlar için misaller verir. Allah her şeyi hakkıyla bilendir. (35)”

(Nur, 24:35)

“(Resûlüm!) De ki: “Göklerin ve yerin Rabbi kimdir?” De ki: “Allah’tır.” O halde de ki: “O’nu bırakıp da kendilerine fayda ya da zarar verme gücüne sahip olmayan dostlar mı edindiniz?” De ki: “Körle gören bir olur mu hiç? Ya da karanlıklarla aydınlık eşit olur mu?” Yoksa O’nun yarattığı gibi yaratan ortaklar buldular da bu yaratma onlarca birbirine benzer mi göründü? De ki: Allah her şeyi yaratandır. Ve O, birdir, karşı durulamaz güç sahibidir (16).” (Ra’d, 13:16)

“İşte Rabbiniz Allah O’dur. O’ndan başka tanrı yoktur. O, her şeyin yaratıcısıdır. Öyle ise O’na kulluk edin, O her şeye vekildir (güvenilip dayanılacak tek varlık O’dur) (102).” (Enam, 6:102)

“O, kendisinden başka hiçbir ilah olmayan Allah’tır. Gaybı da, görünen âlemi de bilendir. O, Rahmân’dır, Rahîm’dir. (22) O, kendisinden başka hiçbir ilah bulunmayan Allah’tır. O, mülkün gerçek sahibi, kutsal (her türlü eksiklikten uzak), barış ve esenliğin kaynağı, güvenlik veren, gözetip koruyan, mutlak güç sahibi, düzeltip ıslah eden ve dilediğini yaptıran ve büyüklükte eşsiz olan Allah’tır. Allah, onların ortak koştuklarından uzaktır. (23)” (Haşr, 59:22-23)

7.2 Allah’ın Konumu

Allah’ın konumu, yüceliği ve nerede olduğuyla ilgili geçen ayetlerdir. Bunların başında Âyet el-Kürsî gelmektedir. Bu ayette Allah’ı övdükten sonra onun kürsüsünden bahsedilir ve hiçbir şeyin Allah’a zor gelmediği açıklanır:

“Allah, O’ndan başka tanrı yoktur; O, hayydir, kayyûmdur. Kendisine ne uyku gelir ne de uyuklama. Göklerde ve yerdekilerin hepsi O’nundur. İzni olmadan O’nun katında kim şefaate edebilir? O, kullarının yaptıklarını ve yapacaklarını bilir. (O’na hiçbir şey gizli kalmaz.) O’nun bildirdiklerinin dışında insanlar O’nun ilminden hiçbir şeyi tam olarak bilemezler. O’nun kürsüsü gökleri ve yeri içine alır, onları koruyup gözetmek kendisine zor gelmez. O, yücedir, büyüktür (255).” (Âyet el-Kürsî, 2:255)

“Şüphesiz Allah, gökleri ve yeri, yok olup gitmesinler diye (kurduğu düzende) tutuyor. Andolsun, eğer onlar (yörüngelerinden sapıp) yok olur giderlerse, O’ndan başka hiç kimse onları tutamaz. Şüphesiz O, halimdir (hemen cezalandırmaz, mühlet verir), çok bağışlayandır. (41)”

(Fatır, 35:41)

“De ki: Rabbim adaleti emretti. Her secde ettiğinizde yüzlerinizi O’na çevirin ve dini yalnız Allah’a has kılarak O’na yalvarın. İlkin sizi yarattığı gibi (yine O’na) döneceksiniz.” (A’raf, 7:29)

“Doğu da Allah’ındır batı da. Nereye dönerseniz Allah’ın yüzü (zatı) oradadır. Şüphesiz Allah’(ın rahmeti ve nimeti) geniştir, O her şeyi bilendir.” (Bakara, 2:115)

“Allah, göklerin ve yerin nûrudur. O'nun nûrunun temsili, içinde lamba bulunan bir kandillik gibidir. O lamba kristal bir fanus içindedir; o fanus da sanki inciye benzer bir yıldız gibidir ki, doğuya da, batıya da nisbet edilemeyen mübarek bir ağaçtan, yani zeytinden (çıkan yağdan) tutuşturulur. Onun yağı, neredeyse, kendisine ateş değmese dahi ışık verir. (Bu,) nûr üstüne nûrdur. Allah dilediği kimseyi nûruna eriştirir. Allah insanlara (işte böyle) temsiller getirir. Allah her şeyi bilir.” (Nur, 24:35)

7.3 İbadet Yönü

Cami tasarımında öne çıkan şeylerden bir tanesi namaz ibadetini yaparken kişinin nereye doğru yöneleceği konusudur. Bu konudaki ayetler cami tasarımında muhtelif yerlere yerleştirilmiştir. Bu ayetlerin bir kaçına bakalım:

“(Ey Muhammed!) Biz senin çok defa yüzünü göğe doğru çevirip durduğunu (vahiy beklediğini) görüyoruz. (Merak etme) elbette seni, hoşnut olacağın kibleye çevireceğiz. (Bundan böyle), yüzünü Mescid-i Haram yönüne çevir. (Ey Müslümanlar!) Siz de nerede olursanız olun, (namazda) hep o yöne dönün. Şüphesiz kendilerine kitap verilenler, bunun Rabblerinden (gelen) bir gerçek olduğunu elbette bilirler. Allah onların yaptıklarından habersiz değildir (144). Andolsun, sen kendilerine kitap verilenlere her türlü mucizeyi getirsen de, onlar yine senin kiblene uymazlar. Sen de onların kiblesine uyacak değilsin. Onlar birbirlerinin kiblesine de uymazlar. Andolsun, eğer sana gelen bunca ilimden sonra onların arzu ve keyiflerine uyacak olursan, o takdirde sen de mutlaka zalimlerden olursun (145).” (Bakara, 2: 144-145)

“Ben hanif olarak, yüzümü gökleri ve yeri yoktan yaratan Allah'a çevirdim ve ben müşriklerden değilim (79).” (Enam, 6:79)

“De ki: "Rabbim adaleti emretti. Her secde yerinde yüzlerinizi (ona) doğrultun. Dini Allah'a has kılarak ona ibadet edin. Sizi başlangıçta yarattığı gibi (yine ona) döneceksiniz." (29)” (Araf, 7:29)

“Doğu da Allah'ındır batı da. Nereye dönerseniz Allah'ın yüzü (zatı) oradadır. Şüphesiz Allah'ın rahmeti ve nimeti) geniştir, O her şeyi bilendir.” (Bakara, 2:115)

7.4 Vahdet, Tevhid

Vahdet ve tevhid kelime anlamı olarak Allah'ı birlemeyi yani Allah'tan başka ilah olmadığını vurgulamaktadır. Bu konuların geçtiği ayetler de Allah ile direk alakalı olduğu için ya kubbeye ya da ibadet yönü olan kible duvarına yazılmıştır. Bu ayetler şunlardır:

Bismillahirrahmanirrahim “De ki: "O, Allah'tır, bir tektir." (1) "Allah Samed'dir. (Her şey O'na muhtaçtır, o, hiçbir şeye muhtaç değildir.)" (2) Ondandır çocuk olmamıştır (Kimsenin babası değildir).

Kendisi de doğmamıştır (kimsenin çocuğu değildir)." (3) "Hiçbir şey O'na denk ve benzer değildir." (4)" (İhlas, 112:1-4)

“ ‘Ben hakka yönelen birisi olarak yüzümü, gökleri ve yeri yaratana döndürdüm. Ben Allah'a ortak koşanlardan değilim.’ (79) Kavmi onunla tartışmaya girişti. Dedi ki: ‘Beni doğru yola iletmışken Allah hakkında benimle tartışmaya mı kalkışıyorsunuz? Hem sizin ona ortak koştuklarınızdan ben korkmam; ancak Rabbim'in bir şey dilemiş olması başka. Rabbim'in ilmi her şeyi kuşatmıştır. Hâlâ düşünüp öğüt almayacak mısınız?’ (80)” (En’am, 6:79-80)

“(Resûlüm!) De ki: “Göklerin ve yerin Rabbi kimdir?” De ki: “Allah'tır.” O halde de ki: “O'nu bırakıp da kendilerine fayda ya da zarar verme gücüne sahip olmayan dostlar mı edindiniz?” De ki: “Körle gören bir olur mu hiç? Ya da karanlıklarla aydınlık eşit olur mu?” Yoksa O'nun yarattığı gibi yaratan ortaklar buldular da bu yaratma onlarca birbirine benzer mi göründü? De ki: Allah her şeyi yaratandır. Ve O, birdir, karşı durulamaz güç sahibidir (16).” (Ra’d, 13:16)

“İşte Rabbiniz Allah O'dur. O'ndan başka tanrı yoktur. O, her şeyin yaratıcısıdır. Öyle ise O'na kulluk edin, O her şeye vekildir (güvenilip dayanılacak tek varlık O'dur) (102).” (Enam, 6:102)

“De ki: "Rabbim adaleti emretti. Her secde yerinde yüzlerinizi (ona) doğrultun. Dini Allah'a has kılarak ona ibadet edin. Sizi başlangıçta yarattığı gibi (yine ona) döneceksiniz." (29)” (Araf, 7:29)

“Allah, O'ndan başka tanrı yoktur; O, hayydir, kayyûmdur. Kendisine ne uyku gelir ne de uyuklama. Göklerde ve yerdekilerin hepsi O'nundur. İzni olmadan O'nun katında kim şefaate edebilir? O, kullarının yaptıklarını ve yapacaklarını bilir. (O'na hiçbir şey gizli kalmaz.) O'nun bildirdiklerinin dışında insanlar O'nun ilminden hiçbir şeyi tam olarak bilemezler. O'nun kürsüsü gökleri ve yeri içine alır, onları koruyup gözetmek kendisine zor gelmez. O, yücedir, büyüktür (255).” (Âyet el-Kürsî, 2:255)

“Mescidler şüphesiz Allah'ındır. O halde, Allah ile birlikte kimseye yalvarmayın (ve kulluk etmeyin).” (Cin, 72:18)

“O, kendisinden başka hiçbir ilah bulunmayan Allah'tır. O, mülkün gerçek sahibi, kutsal (her türlü eksiklikten uzak), barış ve esenliğin kaynağı, güvenlik veren, gözetip koruyan, mutlak güç sahibi, düzeltip ıslah eden ve dilediğini yaptıran ve büyüklükte eşsiz olan Allah'tır. Allah, onların ortak koştuklarından uzaktır. (23)” (Haşr, 59:23)

“Sen Allah ile beraber başka bir ilaha ibadet etme. Ondan başka hiçbir ilah yoktur. Onun zatından başka her şey yok olacaktır. Hüküm yalnızca O'nundur ve kesinlikle O'na döndürüleceksiniz. (88)” (Kasas, 28:88)

“Allah şerikten ve kusurdan uzaktır. Her türlü hamd ve minnet Allaha mahsustur. Allahtan başka ilah yoktur. Güç ve kuvvet ancak yüce ve azamet sahibi olan Allaha mahsustur.”

7.5 İbadet, Namaz, Zikir

Mimar Sinan dönemi cami yapılarında ibadet, Allah’a kulluk, namaz ve zikirle ilgili çeşitli ayetlere rastlamakla birlikte, bazı camilerde bu konuyu ele alan aynı ayetleri de görmekteyiz. Konuyla ilgili ayetlerden bazıları şunlardır:

“Onlar ki, namazlarını kılmağa devam ederler. (9) İşte bunlar varis olanların ta kendileridir. (10) Onlar Firdevs cennetlerine varis olurlar. Onlar orada ebedî kalacaklardır. (11)” (Müminun, 23:9-11)

“De ki: "Rabbim adaleti emretti. Her secde yerinde yüzlerinizi (ona) doğrultun. Dini Allah'a has kılarak ona ibadet edin. Sizi başlangıçta yarattığı gibi (yine ona) döneceksiniz." (29)” (Araf, 7:29)

“Ey iman edenler! Cuma günü namaz için çağrı yapıldığı zaman, hemen Allah'ın zikrine koşun ve alışverişi bırakın. Eğer bilerseniz bu, sizin için daha hayırlıdır. (9) Namaz kılınınca artık yeryüzüne dağılın ve Allah'ın lütfundan nasibinizi arayın. Allah'ı çok zikredin ki kurtuluşa eresiniz. (10)” (Cuma, 62:9-10)

“Ey iman edenler, rüku edin, secde edin, Rabbinize kulluk edin ve hayır işleyin ki kurtuluşa eresiniz (77).” (Hac, 22:77)

“Allah'ın mescitlerini, ancak Allah'a ve ahiret gününe inanan, namazı dosdoğru kılan, zekâtı veren ve Allah'tan başkasından korkmayan kimseler imar eder. İşte onların doğru yolu bulanlardan olmaları umulur. (18)” (Tevbe, 9:18)

“İşte Rabbiniz Allah O'dur. O'ndan başka tanrı yoktur. O, her şeyin yaratıcısıdır. Öyle ise O'na kulluk edin, O her şeye vekildir (güvenilip dayanılacak tek varlık O'dur) (102).” (Enam, 6:102)

“[Ey Muhammed!] Kitaptan sana vahyolunanı oku; namaz kıl; muhakkak ki namaz, insanı hayasızlıktan ve fenalıktan alıkor.” (Ankebut, 29:45)

“En faziletli amel vaktinde kılınan namazdır.

Kim sabah ve ikinci namazlarını kılsa cennete gider.” (Hadis-i Şerif)

“(Ey Muhammed!) Kitaptan sana vahyolunanı oku, namazı da dosdoğru kıl. Çünkü namaz, insanı hayasızlıktan ve kötülükten alıkor. Allah'ı anmak (olan namaz) elbette en büyük ibadettir. Allah yaptıklarınızı biliyor. (45)” (Ankebut, 29:45)

“Şüphesiz mescitler, Allah'ındır. O halde, Allah ile birlikte hiç kimseye kulluk etmeyin. (18) Allah'ın kulu (Muhammed), O'na ibadet etmek için kalktığında cinler nerede ise (Kur'an'ı dinlemek için kalabalıktan) onun etrafında birbirlerine geçiyorlardı. (19)” (Cin, 72:18-19)

“Namazı kıldınız mı, gerek ayakta, gerek otururken ve gerek yan yatarak hep Allah'ı anın. Güvene kavuştunuz mu namazı tam olarak kılın. Çünkü namaz, mü'minlere belirli vakitlere bağlı olarak farz kılınmıştır. (103)” (Nisa, 4:103)

“Oysa onlar, doğruya yönelerek, dini yalnız Allah’a has kılarak O’na kulluk etmek, namazı kılmak ve zekatı vermekle emrolunmuşlardı. Dosdoğru olan din de budur (5). Kitap ehlinde ve ortak

koşanlardan inkar edenler, şüphesiz içinde temelli kalacakları cehennem ateşindedirler. İşte bunlar, yaratıkların en kötüsüdürler (6). Fakat, inanıp yararlı iş işleyenler, işte onlar da, yaratıkların en iyileridirler (7).” (Beyyine, 98:5-7)

“Ve onlar ki namazlarına riayet ederler.” (Müminun, 23:9)

“Onlar namazlarını titizlikle koruyan kimselerdir (34). İşte onlar cennetlerde ikram görecektir (35).” (Mearic, 70:34-35)

“Yüce ve mübarek Rabbimiz dedi ki: Namazlara ve orta namazına (ikinci namazı) devam edin; gönülden boyun eğerek Allah için namaza durun.” (Bakara, 2:238)

7.6 Müslümanlara Uyarı ve Öğütler

Ayetlerde Müslümanlara bazı konularda misaller verilmiş, bazı konularda ise neyi nasıl yapmaları gerektiği söylenmiştir. Bu ayetleri biz öğüt veren ve uyaran ayetler olarak nitelendirdik:

“Kendisine âyetlerimizden bir kısmını gösterelim diye kulunu (Muhammed'i) bir gece Mescid-i Haram'dan çevresini bereketlendirdiğimiz Mescid-i Aksa'ya götüren Allah'ın şanı yücedir. Hiç şüphesiz o, hakkıyla işitendir, hakkıyla görendir (1). Mûsâ'ya Kitab'ı (Tevrat'ı) verdik ve onu, "Benden başkasını vekil edinmeyin" diyerek, İsrailoğullarına bir rehber yaptık (2).” (İsra, 17:1-2)

“(Ey Muhammed!) Biz senin çok defa yüzünü göğe doğru çevirip durduğunu (vahiy beklediğini) görüyoruz. (Merak etme) elbette seni, hoşnut olacağın kibleye çevireceğiz. (Bundan böyle), yüzünü Mescid-i Haram yönüne çevir. (Ey Müslümanlar!) Siz de nerede olursanız olun, (namazda) hep o yöne dönün. Şüphesiz kendilerine kitap verilenler, bunun Rabblerinden (gelen) bir gerçek olduğunu elbette bilirler. Allah onların yaptıklarından habersiz değildir (144). Andolsun, sen kendilerine kitap verilenlere her türlü mucizeyi getirsen de, onlar yine senin kıblene uymazlar. Sen de onların kıblesine uyacak değilsin. Onlar birbirlerinin kıblesine de uymazlar. Andolsun, eğer sana gelen bunca ilimden sonra onların arzu ve keyiflerine uyacak olursan, o takdirde sen de mutlaka zalimlerden olursun (145).” (Bakara, 2: 144-145)

“Hep birlikte Allah'ın ipine (Kur'an'a) sınıksız sarılın. Parçalanıp bölünmeyin. Allah'ın size olan nimetini hatırlayın. Hani sizler birbirinize düşmanlar idiniz de o, kalplerinizi birleştirmişti. İşte onun bu nimeti sayesinde kardeşler olmuştunuz. Yine siz, bir ateş çukurunun tam kenarında idiniz de o sizi oradan kurtarmıştı. İşte Allah size âyetlerini böyle apaçık bildiriyor ki doğru yola eresiniz. (103)” (Al-i İmran, 3:103)

“(Resûlüm!) De ki: “Göklerin ve yerin Rabbi kimdir?” De ki: “Allah'tır.” O halde de ki: “O'nu bırakıp da kendilerine fayda ya da zarar verme gücüne sahip olmayan dostlar mı edindiniz?” De ki: “Körle gören bir olur mu hiç? Ya da karanlıklarla aydınlık eşit olur mu?” Yoksa O'nun yarattığı gibi yaratan ortaklar buldular da bu yaratma onlarca birbirine benzer mi göründü? De ki: Allah her şeyi yaratandır. Ve O, birdir, karşı durulamaz güç sahibidir (16).” (Ra'd, 13:16)

“[Ey Muhammed!] Kitaptan sana vahyolunanı oku; namaz kıl; muhakkak ki namaz, insanı hayâsızlıktan ve fenalıktan alıkor.” (Ankebut, 29:45)

“Muhammed Allah'ın elçisidir. Beraberinde bulunanlar da kâfirlere karşı çetin, kendi aralarında merhametlidirler. Onları rûkûya varırken, secde ederken görürsün. Allah'tan lütuf ve rıza isterler. Onların nişanları yüzlerindeki secde izidir. Bu, onların Tevrat'taki vasıflarıdır. İncil'deki vasıfları da şöyledir: Onlar filizini yarıp çıkarmış, gittikçe onu kuvvetlendirerek kalınlaşmış, gövdesi üzerine dikilmiş bir ekine benzerler ki bu, ekicilerin de hoşuna gider. Allah böylece onları çoğaltıp kuvvetlendirmekle kâfirleri öfkelenendirir. Allah onlardan inanıp iyi işler yapanlara mağfiret ve büyük mükâfat vâdetmiştir.” (Fetih, 48:29)

“Mescidler şüphesiz Allah'ındır. O halde, Allah ile birlikte kimseye yalvarmayın (ve kulluk etmeyin).” (Cin, 72:18)

“Ey Âdem oğulları! Her secde edişinizde güzel elbiselerinizi giyin; yeyin, için, fakat israf etmeyin; çünkü Allah israf edenleri sevmez.” (A'raf, 7:31)

“De ki: "Ey kendilerinin aleyhine aşırı giden kullarım! Allah'ın rahmetinden ümidinizi kesmeyin. Şüphesiz Allah bütün günahları affeder. Çünkü O, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir" (53).” (Zümer, 39:53)

“Şüphesiz mescitler, Allah'ındır. O halde, Allah ile birlikte hiç kimseye kulluk etmeyin. (18) Allah'ın kulu (Muhammed), O'na ibadet etmek için kalktığı anda cinler nerede ise (Kur'an'ı dinlemek için kalabalıktan) onun etrafında birbirlerine geçiyorlardı. (19)” (Cin, 72:18-19)

“Ey iman edenler! Cuma günü namaz için çağrı yapıldığı zaman, hemen Allah'ın zikrine koşun ve alışverişi bırakın. Eğer bilerseniz bu, sizin için daha hayırlıdır. (9) Namaz kılınca artık yeryüzüne dağılın ve Allah'ın lütfundan nasibinizi arayın. Allah'ı çok zikredin ki kurtuluşa eresiniz. (10)” (Cuma, 62:9-10)

“Namazı kıldınız mı, gerek ayakta, gerek otururken ve gerek yan yatarak hep Allah'ı anın. Güvene kavuştunuz mu namazı tam olarak kılın. Çünkü namaz, mü'minlere belirli vakitlere bağlı olarak farz kılınmıştır. (103)” (Nisa, 4:103)

“Sen Allah ile beraber başka bir ilaha ibadet etme. Ondan başka hiçbir ilah yoktur. Onun zatından başka her şey yok olacaktır. Hüküm yalnızca O'nundur ve kesinlikle O'na döndürüleceksiniz. (88)” (Kasas, 28:88)

7.7 Dua

Camilerde bulunan ayetlerden bir kısmı dua içeren ayetlerdir. Adeta Müslümanlara dua etmelerini salık vererek, nasıl dua edecekleri konusunda da örnekler vermektedir. Dua ayetleri şöyledir:

“Bismillahirrahmanirrahim (1). Hamd, Âlemlerin Rabbi, Rahmân, Rahîm, hesap ve ceza gününün (ahiret gününün) maliki Allah'a mahsustur (2-4). (Allahım!) Yalnız sana ibadet ederiz ve yalnız

senden yardım dileriz (5). Bizi doğru yola, kendilerine nimet verdiklerinin yoluna ile; gazaba uğrayanlarınkine ve sapıklarınkine değil (6-7).” (Fatiha, 1: 1-7)

‘Rabbimiz! Yaptığımızı kabul buyur. Şüphesiz ki, Sen hem işitir hem bilirsin’ (Bakara, 2:127)”

“Onlardan, "Rabbimiz! Bize dünyada da iyilik ver, ahirette de iyilik ver ve bizi ateş azabından koru" diyenler de vardır (201).” (Bakara, 2: 201)

“(Onlar şöyle yakarırlar): "Rabbimiz! Bizi hidayete erdirdikten sonra kalplerimizi eğriltme. Bize katından bir rahmet bahşet. Şüphesiz sen çok bahşedensin." (8) "Rabbimiz! Şüphesiz sen, hakkında şüphe olmayan bir günde insanları toplayacaksın. Şüphesiz Allah va'dinden dönmez. (9)” (Al-i İmran, 3:8-9)

“(Bunlar), "Rabbimiz, biz iman ettik. Bizim günahlarımızı bağışla. Bizi ateş azabından koru" diyenler (16)” (Al-i İmran, 3:16)

“Peygamber, Rabbinden kendisine indirilene iman etti, mü'minler de (iman ettiler). Her biri; Allah'a, meleklerine, kitaplarına ve peygamberlerine iman ettiler ve şöyle dediler: "Onun peygamberlerinden hiçbirini (diğerinden) ayırt etmeyiz." Şöyle de dediler: "İşittik ve itaat ettik. Ey Rabbimiz! Senden bağışlama dileriz. Sonunda dönüş yalnız sanadır." (285) Allah bir kimseyi ancak gücünün yettiği şeyle yükümlü kılar. Onun kazandığı iyilik kendi yararına, kötülük de kendi zararınadır. (Şöyle diyerek dua ediniz): "Ey Rabbimiz! Unutur, ya da yanılsak bizi sorumlu tutma! Ey Rabbimiz! Bize, bizden öncekilere yüklediğin gibi ağır yük yükleme. Ey Rabbimiz! Bize gücümüzün yetmediği şeyleri yükleme! Bizi affet, bizi bağışla, bize acı! Sen bizim Mevlâmızsın. Kâfirler topluluğuna karşı bize yardım et." (286)” (Bakara, 2:285-86)

“Ey Rabbim! Bana bir hikmet bahşet ve beni salih kimseler arasına kat (83).” (Şu'ara, 26:83)

“Beni Na'im cennetinin varislerinden eyle (85).” (Şu'ara, 26:85)

“Ey Rabbimiz! Bize dünyada da iyiyi, Ahirette de iyiyi ver, bizi ateşin azabından koru!” (Bakara, 2:201)

“Rabbim... Sen dünyada ve Ahirette dostumsun, benim canımı Müslüman olarak al ve beni iyilere karıştır.” (Yusuf, 12:101)

“De ki: "Yarattığı şeylerin kötülüğünden, karanlığı çöktüğü zaman gecenin kötülüğünden, düğümlere üfleyenlerin kötülüğünden, haset ettiği zaman hasetçinin kötülüğünden, sabah aydınlığının Rabbine sığınırım." (1-5)” (Felak, 113:1-5)

“De ki: "Cinlerden ve insanlardan; insanların kalplerine vesvese veren sinsi vesvesecinin kötülüğünden, insanların Rabbine, insanların Melik'ine, insanların İlah'ına sığınırım." (1-6)” (Nas, 114:1-6)

7.8 Müslümanlara Müjde

Ayetlerde geçen cennet ve Allah'ın rızasıyla ilgili müjdeler, Müslümanları ibadet etmeye teşvik etmektedir. Bu ayetler genelde dış mekânda bulunmasıyla adeta insanları ibadet mekânına çağırmaktadır. İç mekânda da aynı temalı ayetler yer almaktadır, biz bunları ibadet eden yapmış olan müminler için birer müjde, sevindirme haberi olarak ele aldık:

“(Bu alış veriş yapanlar), tevbe edenler, ibadet edenler, hamdedenler, oruç tutanlar, rükû edenler, secde edenler, iyiliği emredip kötülükten alıkoyanlar ve Allah'ın sınırlarını koruyanlardır. O müminleri müjdele (112)! (Tevbe, 9:112)

“Onlar ki, namazlarını kılmağa devam ederler. (9) İşte bunlar varis olanların ta kendileridir. (10) Onlar Firdevs cennetlerine varis olurlar. Onlar orada ebedi kalacaklardır. (11)” (Müminun, 23:9-11)

“Selam olsun size! Rabbiniz kendi üzerine rahmeti (merhamet etmeyi) yazdı.” (En'am 6:54)

“Biz sana doğrusu apaçık bir fetih ihsan ettik (1). Böylece Allah, senin geçmiş ve gelecek günahını bağışlar. Sana olan nimetini tamamlar ve seni doğru bir yola iletir (2). Ve sana şanlı bir zaferle yardım eder (3). İmanlarını bir kat daha arttırsınlar diye müminlerin kalplerine güven indiren O'dur. Göklerin ve yerin orduları Allah'ındır. Allah bilendir, her şeyi hikmetle yapandır (4).” (Fetih 48:1-4)

“Muhammed, Allah'ın Resülüdür. Onunla beraber olanlar, inkârcılara karşı çetin, birbirlerine karşı da merhametlidirler. Onların, rükû ve secde halinde, Allah'tan lütuf ve hoşnutluk istediklerini görürsün. Onların secde eseri olan alametleri yüzlerindedir. İşte bu, onların Tevrat'ta ve İncil'de anlatılan durumlarıdır: Onlar filizini çıkarmış, onu kuvvetlendirmiş, kalınlaşmış, gövdesi üzerine dikilmiş, ziraatçıların hoşuna giden bir ekin gibidirler. Allah kendileri sebebiyle inkarcıları öfkelenmek için onları böyle sağlam ve dirençli kılar. Allah, içlerinden iman edip salih amel işleyenlere bir bağışlama ve büyük bir mükafat vaad etmiştir (29).” (Fetih, 48:29)

“Rablerine karşı gelmekten sakınanlar da grup grup cennete sevk edilirler. Cennete vardıklarında oranın kapıları açılır ve cennet bekçileri onlara şöyle der: "Size selam olsun! Tertemiz oldunuz. Haydi ebedi kalmak üzere buraya girin" (73).” (Zümer, 39:73)

“Melekler onların canlarını iyi kimseler olarak alırken, "Selâm size! Yapmış olduğunuz iyi işlere karşılık girin cennete" derler (32).” (Nahl, 16:32)

“Sabretmenize karşılık selam sizlere. Dünya yurdunun sonucu (olan cennet) ne güzeldir! (24)” (Rad, 13:24)

“İşte onlar cennetlerde ikram olunacak kimselerdir.” (Mearic, 70:35)

“[Onların] girecekleri Adn cennetleri vardır.” (Rad, 13:23)

“Onlar namazlarını titizlikle koruyan kimselerdir (34). İşte onlar cennetlerde ikram göreceklidir (35).” (Mearic, 70:34-35)

“De ki: "Ey kendilerinin aleyhine aşırı giden kullarım! Allah'ın rahmetinden ümidinizi kesmeyin. Şüphesiz Allah bütün günahları affeder. Çünkü O, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir" (53).”
(Zümer, 39:53)

“Yüce Tanrı Kutsal Kitab’ında der ki: Merhametli olan Rab katından onlara selam vardır.” (Yasin, 36:58)

8. SONUÇ

Geçmişten günümüze insanlar iletişim aracı olarak çeşitli yöntemler kullanmıştır. Bu yöntemler dil, yazı ya da resim gibi göstergeler içeren araçlardır. Bu göstergeler sayesinde insanlar yaşadığı dünyayı anlamlandırmakta ve onlar vasıtası ile iletişim sağlamaktaydılar. İnsanın var oluşundan beri üzerinde konuşulan ve düşünülen bu konu, 20. yüzyılda bir bilim haline gelerek adına göstergebilim denmiştir. İnsanlar kendi yaşam alanlarıyla ilgili çeşitli şeyleri bu göstergeler aracılığıyla aktarırken, mimari de bu alana hizmet etmiştir. Çünkü insan yaşamıyla uyum sağlayan mimari, tam da hayatın içinde yer almaktadır. Mimari biçimler, devrinin evren tasavvuruyla bütünleşerek zamanla bir sembol haline gelmiştir ve kuşaklar arası aktarımlar bu dil aracılığıyla sağlanmıştır.

Çalışmamızda göstergebilim kavramları açıklanarak, kullandığımız terimlerin ne anlam ifade ettiğine ve arka planlarında yatan düşüncelere değinilmiştir. Böylece tezimize dayanak oluşturduğumuz gösterge, sembol ve kavram terimlerinin hangi amaçla kullanıldığı belirtilmiştir. Mimarlığın da bir iletişim biçimi olarak kullanıldığı hatta mekânın içinde bulunduğu toplumsal yapıyı, dini inancı, kültürü, ekonomiyi, iktidarı, teknolojiyi, bir takım soyut kavramları ve diğer şeyleri de içinde barındırdığı ve temsil ettiği açıklanmıştır. Yani yapı, döneminin kozmoloji anlayışını üzerinde taşıdığı simgelerle ifade etmektedir. Buradan yola çıktığımızda görmekteyiz ki, dini bir yapı olan ibadet mekânları simgesel içerikli binaların başında gelmektedir.

Dönemin en parlak ürünlerini ve Osmanlı cami mimarisini farklı tasarımdaki örneklerle yansıtması, Mimar Sinan dönemi yapılarını incelememizin başlıca sebebini oluşturmaktadır. 16. yüzyıl Osmanlı'nın güçlü bir devri olması ve bu gücü gösterme amacıyla mimarinin kullanılması, tasarımların çeşitlenmesine ve dönemin ihtişamının mimariye yansıtılmasında rol oynamıştır. Mimar Sinan dönemi yapılarını seçerken, dönemin eserlerine kolay ulaşabilme ve eserler hakkında yazılı kaynakların çok olması seçimimizde etkili olmuştur. Yapıları tercih ederken yazı programları açısından zenginlik oluşturacak şekilde, dönemin erken ve geç eserleri mümkün olduğunca seçilmeye çalışılmıştır.

Göstergebilimi temellerinden başlayıp irdeleyerek, bir alt yapı oluşturduğumuz çalışmamızda amacımız, cami tasarımını yapıda bulunan yazılarla ele alıp, onların bulunduğu alanla ilgili olan bağlantısını çözümlemektir. Bunu yaparken, yapının bölümleriyle olan sembol-kavram ilişkisine bir yorum getirerek, İslam kozmoloji anlayışını cami mimarisi üzerinden okumaya çalıştık.

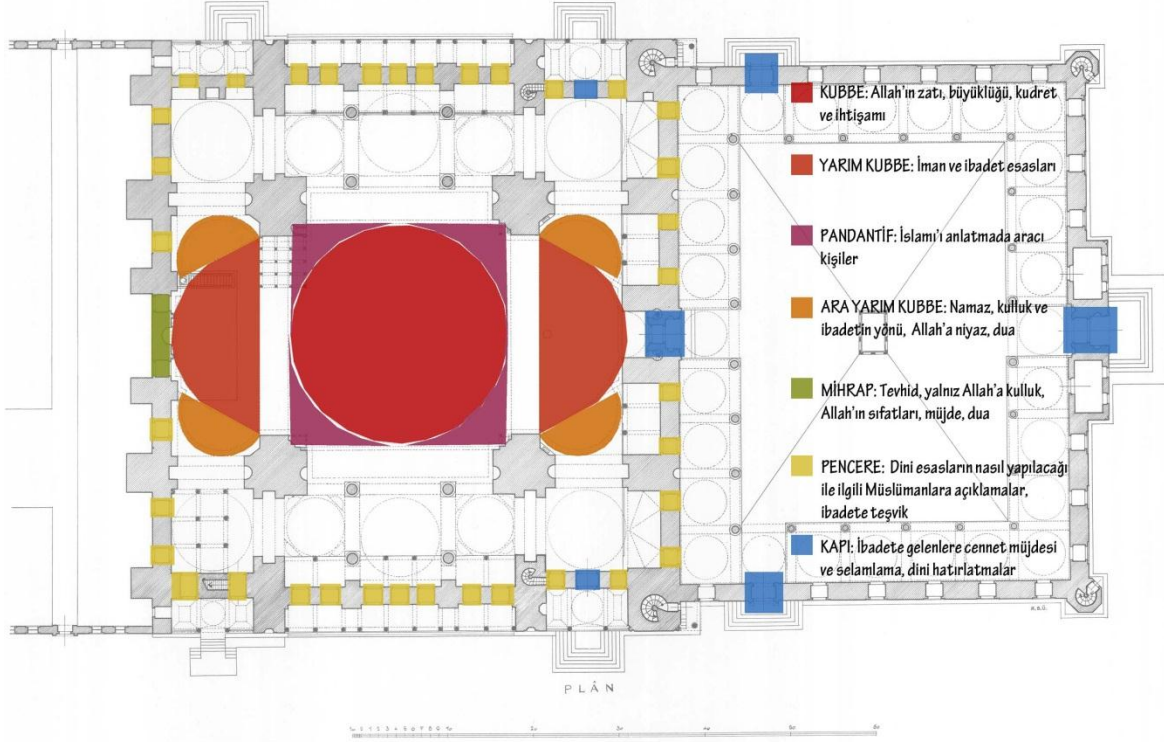
Cami mimarisini incelerken, öncelikle tasarımda ön plana çıkan, caminin adeta odak noktasını oluşturan ve tasarımın en yüksek yerinde bulunan kubbeyi ele aldık. Tasarımın en uç noktası olan kubbeden kademeli şekilde aşağı inerek yarım kubbe, pendantif, ara yarım kubbe, mihrap, pencere ve kapı bir düzen içerisinde sunduk. Bu düzen içerisinde tasarım elemanlarının kendi içinde yazı programıyla ilişkilendirilen bir hiyerarşisinin olduğu ortaya çıktı. Kubbeden başlayan yük aktarımı yarım kubbe ve pendantifler ve ara yarım kubbeler vasıtasıyla taşıyıcı olan duvarlara aktarılmaktadır. Mihrap duvarla bir bütünlük oluşturmakta, pencereler ve kapı ise dışarıya açılan birer açıklık olmaktadır. Pencerelerin ve kapıların iç ve dış mekândaki etkileri birbirinden az da olsa farklılaşmakta, dış mekânda içeriye bir davet varken, iç mekânda ise mekâna giren kişiyi etkileme söz konusudur.

Cami mimarisinin Mimar Sinan dönemindeki kozmolojik boyutuna baktığımızda ise, Kur'an-ı Kerim ve hadislerle, bazı yerlerde dualar ve kasideler ile dönemin dünya görüşünü yansıttığını görüyoruz. Öncelikle dönemin cami tasarımlarının yaptıranın rütbesine ve parasal durumuna göre değiştiğini görerek, yaptıranın isteklerine göre programının da değiştiğini söyleyebiliriz. Biz çalışmamızda bu detayları vermedik. Caminin epigrafik programına gelecek olursak, genel itibariyle aynı anlayışla yapılan camilerde bazen yaptıranın isteklerine göre yazı programında değişiklikler olduğunu öğrenmekteyiz. Bu durum camilerde çeşitlilik oluşmasına katkı sağlamıştır. Dönemi tüm camileriyle ele alacak olursak, tasarımsal yerleri şöyle nitelendirebiliriz:

- Kubbe: Allah'ın büyüklüğü, kudret ve ihtişamını anlatan ayetlere sahiptir. Bu içerikteki yazılar mimarideki karşılığını merkezde ve bütüne hâkim konumdaki kubbede bulur. İbadet mekânının en yüksek, büyük ve en etkileyici yerini oluşturur.
- Yarım Kubbe: İman ve ibadet esaslarını ele alır. Mimaride yarım kubbeye ifade edilen bu esaslar, İslam'ın şartlarını oluşturur. Bu ayetler, kubbeden sonra gelen en kıymetli yer olan yarım kubbeye yerleştirilmiştir.

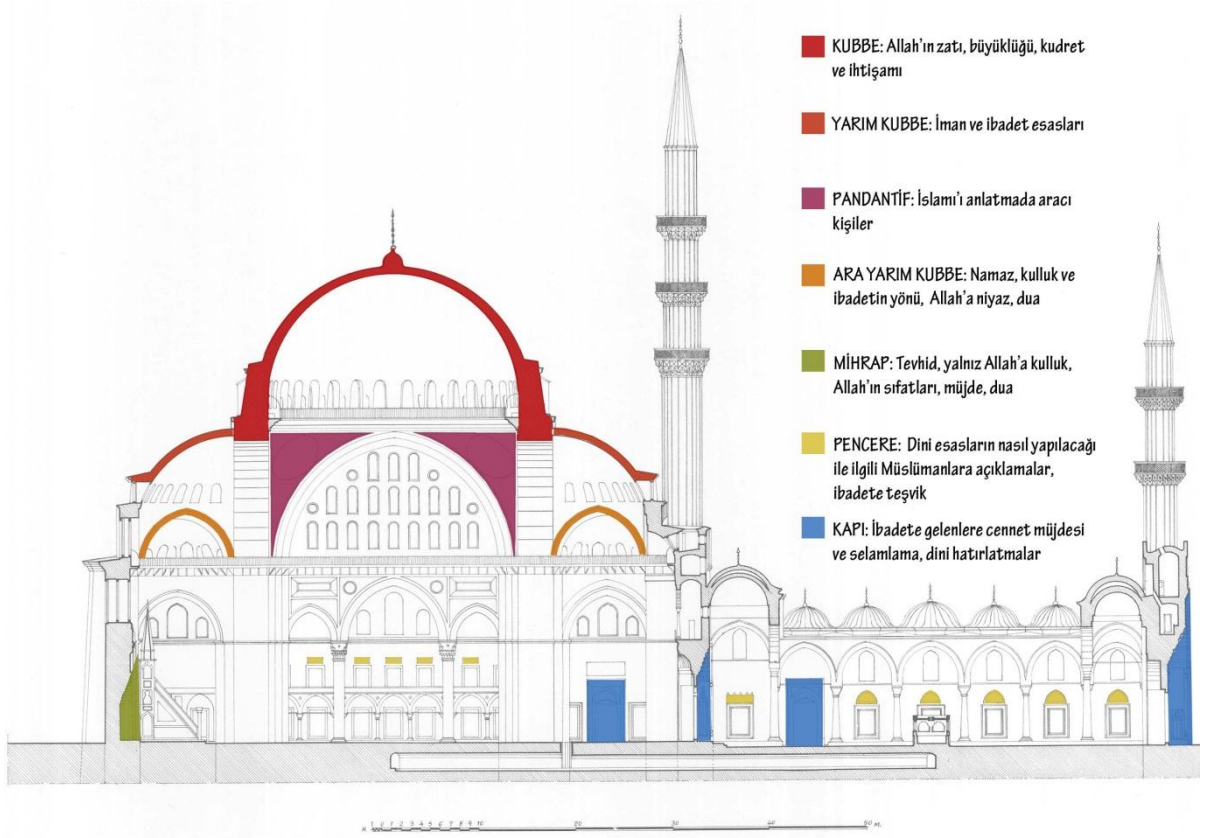
- Pandantif: İslam'ı anlatmada aracı kişiler.
Hz. Muhammed'den sonra onun halifelğini yapan Ebubekir, Ömer, Osman ve Ali'nin dışında torunları Hasan ve Hüseyin'in de isimleri bulunmaktadır. Bu isimlerin İslam'da Hz. Muhammed'den sonra gelen en önemli kişiler olması dışında İslam'ı anlatmadaki rolleri çok büyüktür. İsimlerin pandantifler için seçilmesi, pandantiflerin kubbe ve yarım kubbenin yükünü aktarmada bir ara eleman görevi görmesi, bu isimlerin de İslam'ı anlatmada aracı kişiler olması olabilir.
- Ara Yarım Kubbe: Namaz, kulluk ve ibadetin yönü, Allah'a niyaz/dua.
Ara yarım kubbede İslam'ın gerekleriyle ilgili şeyler hakkında açıklama ve nasıl yapılmalı gerektiğiyle ilgili anlatımlar bulunmaktadır. Destekleyici ve aktarıcı özelliği nedeniyle bu ayetler seçilmiş olabilir.
- Mihrap: Tevhit, yalnız Allah'a kulluk, Allah'ın sıfatları, müjde, dua.
İbadet yönü olan mihrapta, Allah'a kulluk ve Allah'ın birliği ve O'nun zatıyla ilgili çeşitli yazıların bulunması, ibadethanenin esas sahibini göstermek ve ibadetin yalnız Allah için yapıldığını vurgulamak olabilir.
- Pencere: Dini esasların nasıl yapılacağı ile ilgili Müslümanlara açıklamalar, ibadete teşvik.
Pencereler, ibadet etmeye gelen kişinin göz hizasında olduğu için ilk dikkatleri çeken ve göze takılan yerlerdir. Buralarda sanki ibadet etmeye gelen Müslümanlara ibadetle ilgili bir takım hatırlatmalar yapılmakta ve Allah'a kulluk etmeye teşvik edilmektedir. Pencerelerin sırasıyla ara kubbe ve mihraptan sonra gelmesi ve kullukla ilgili bilgiler vermesi, hem bir hatırlatma hem de teşvik içermesi, Müslümanları yavaş yavaş ibadete ısındırma amacı olabilir.
- Kapı: İbadete gelenlere cennet müjdesi ve selamlama, dini hatırlatmalar.
İbadet mekânının iç mekânını dış mekâna bağlayan bir ara eleman vazifesindedir. İbadet mekânının dışından geçen kişiyi içeri davet eden selamlama ifadeleri kapılarda bulunmaktadır. Ayrıca ibadet edenleri müjdeleyen, Allah'ın rızasına ulaşacaklarını söyleyen ibadete teşvik edici ayetler ve dini bir takım hatırlatmalar yer almaktadır.

Cami mimarisindeki bölümlerin sembol-kavram ifadelerini tüm camiler üzerinden genel bir şablon çıkartarak, Süleymaniye Cami planı ve kesiti üzerinden gösterecek olursak şöyle bir lejant karşımıza çıkmaktadır (Şekil 8.1 ve Şekil 8.2):

Şekil 8.1 : Süleymaniye Cami Planı Lejant

Sonuç olarak yazıtların içerdiği İslam'ın özüne dair Allah, iman şartları ve bu şartların uygulanması gibi çeşitli esasların, binaların içerdiği kubbe, geçiş elemanları ve altyapı hiyerarşisi ile uyumlu bir şekilde yerleştirildiği anlaşılmaktadır. Yazıtlar, bir bilimsel eserdeki giriş, gelişme sonuç bölümlerine benzer bir şekilde belli bir anlatım şeması içinde binanın içerdiği yapısal hiyerarşiyle uyumlu uygulanmıştır. Ancak bu açıklamadan, binanın ilahi herhangi bir boyutun simgesi olarak değerlendirilmiş olduğu fikri çıkartılamaz. Yazılar ve mimarlık ilişkisi bu tezde açıkladığımız içerik çerçevesi bütünlüğünde ayrıntılı bir şekilde değerlendirildiği zaman cami binalarının, yerden kubbeye doğru hiyerarşik yapılanmasının, düzenli olarak yaratılan fiziki evrenin (*cosmos*) mimari tasarım içinde somutlanarak, sistematize edilmiş inanç ilkeleri retoriğinin temsil alanı işlevinde Allah'a ibadet aracı kılındığı söylenebilir.

Şekil 8.2 : Süleymaniye Cami Kesiti Lejant

KAYNAKLAR

- Akkach, S., (2005).** Cosmology and Architecture in Premodern Islam - An Architectural Reading of Mystical Ideas, State University of New York Press, Albany.
- Akın, G., (1985).** Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki Tarihsel Ev Tiplerinde Anlam, Doktora Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Alparslan, A., (1977).** Mimarî Yapıların Yazı Sanatı Bakımından Önemi, Boğaziçi Üniversitesi Dergisi, sayı: 4-5, İstanbul, s.1-14.
- And, M., (2012).** 16. Yüzyılda İstanbul, Kent-Saray-Günlük Yaşam, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Aslanapa, O., (1972).** "İslâmiyet'ten Önce Türk Sanatı", Türk Dünyası El Kitabı, Türk Kültürünü Araştırma Vakfı, Ankara.
- Barın, E., (1981).** Türk Mimarisinde Yazı, Akademi, 10:53, İstanbul.
- Barrie, T., (2010).** The Sacred In-Between: The Mediating Roles of Architecture, Routledge, Oxon.
- Bloom, J., Blair, S. S., (1997).** Islamic Arts (Phaidon Art & Ideas), Phaidon Press, London.
- Burckhardt T., (2009).** Arts of Islam: Language and Meaning, World Wisdom, Indiana.
- Cezar, M., (1977).** Anadolu Öncesi Türkler'de Şehir ve Mimarlık, İş Bankası Yayınları, İstanbul.
- Childe, G., (2010).** Kendini Yaratan İnsan, Varlık Yayınları, İstanbul.
- Çoruhlu, Y., (1995).** Türk Sanatında Hayvan Sembolizmi, Seyran Yayınları, İstanbul, 1995.
- Derman, M. U., (1995).** "Selçuklu'dan Osmanlı'ya Celî Sülüs Hattının Gelişimi", IV. Millî Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Semineri Bildirileri, Konya, s.91-95.
- Dervişcemaloğlu, B., (2010).** Göstergebilim, Ege Edebiyat (<http://www.ege-edebiyat.org/docs/493.pdf>) alındığı tarih: 24.10.2014

- Diez, E., (1936).** A Stylistic Analysis of Islamic Art, Art Islamica, III (1936), s. 201-212.
- Diez, E., (1937).** A Stylistic Analysis of Islamic Art, Art Islamica, V (1937), s. 36-45.
- Diez, E., (1937).** Simultaneity in Islamic Art, Art Islamica, V (1937), s. 185-89.
- Dodd, E. C., & Khairallah, S., (1981).** The Image of The Word, A Study of Quranic Verses In Islamic Architecture, American University of Beirut, Beirut.
- Eco, U., (1968).** Sign, Symbols and Architecture, Function and Sign: The Semiotics of Architecture, pg. Milano.(<http://kotarox.com/547/Eco.pdf>)
- Eflatun, (1950).** Cumhuriyet, İstanbul, çev. M. Saffet Engin.
- Eliade, M., (2003).** Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi, Kabalcı Yayınevi, İstanbul.
- Erbaş, A., (1990).** Fatih ve II. Beyezit Devrinden Günümüze Ulaşan İstanbul Camilerinin Kitabe ve Celi Yazıları, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Erkman, U., (1973).** Mimaride Etki ve Görsel İdrak İlişkileri, İstanbul Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi Yayınları, İstanbul.
- Erkman, F., (1987).** Göstergebilime Giriş, Alan Yayıncılık, İstanbul.
- Grabar, O., (1980).** "Symbols and Signs in Islamic Architecture". In Architecture as Symbol and Self-Identity, edited by Jonathan G. Katz. Philadelphia: Aga Khan Award for Architecture, 1980.
- Guiraud, P., (1994).** Göstergebilim, İmge Yayınları, Çev. Mehmet Yalçın, Ankara.
- Gümüş, K., ve Şahin, H., (1982).** Temel Göstergebilim Kavramları, TMMOB Mimarlık Dergisi, Sayı 185-186, sf. 35-37, Ankara.
- Gün, R., (1999).** Anadolu Selçuklu Mimarisinde Yazı Kullanımı, Doktora Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Günüç, F., (1996).** "Anadolu Selçuklu Mimarîsinde Celî Sülüs Hattı", V. Millî Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Semineri Bildirileri, Konya, s.185-198.
- Hejazi, M., (2005).** "Geometry in nature and Persian architecture", Building and Environment, volume 41, issue 10, p.1413-1427.
- Hillenbrand, R., (1994).** Islamic Architecture; Form, Function and Meaning, Edinburgh University Press, Edinburgh.

- Hillenbrand, R., (1999).** Islamic Art and Architecture, Thames and Hudson, London.
- Hasol, D., (2008).** Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü, Yem Yayın, İstanbul.
- Kalpaklı, Ü., (1990).** Mimarlık Göstergebilim İlişkileri, Mimarlıkta İletişim Yolları Üzerine Bir İnceleme, İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- Krampen, M., (1979).** Meaning in the Urban Environment, Routledge Library Editions-The City, London.
- Lings, M., (1987).** The Quranic Art of Calligraphy and Illumination, Interlink Pub Group Inc.
- Moynihan, E. B., (1980).** Paradise As a Garden: In Persia and Mughal India, George Braziller; 1st edition, New York.
- Mumford, L., (2007).** Tarih Boyunca Kent, Kökenleri, Geçirdiği Dönüşümler ve Geleceği, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Mülayim, S., (2009).** “Kutsal Yazılar”, Hat ve Tezhip Sanatı, Ed. Ali Rıza Özcan, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara.
- Nasr, S. H., (1987).** Islamic Art and Spirituality, Suny Press, New York.
- Necipoğlu, G., (2013).** Sinan Çağı - Osmanlı İmparatorluğu’nda Mimari Kültür, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Ögel, S., (1987).** Anadolu Selçuklularının Taş Tezyînâtı, Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- Ögel, S., (1989).** “Sinan’ın Eserlerinde Süsleme ve Mimarinin Bütünlüğü”, VI. Vakıf Haftası Türk Vakıf Medeniyeti Çerçevesinde Mimar Sinan ve Dönemi Sempozyumu, 5-8 Aralık 1989.
- Ögel, S., (1994).** Anadolu’nun Selçuklu Çehresi, Akbank Yayınları, İstanbul.
- Özek, V., (1980).** Mimarlıkta Gösterge ve Simge, Eşik Aşamasının Belirlenmesi, Karadeniz Teknik Üniversitesi İnşaat ve Mimarlık Fakültesi, Doktora Tezi.
- Peker, A.U., (1996).** Anadolu Selçuklularının Anıtsal Mimarisi Üzerine Kozmoloji Temelli Bir Anlam Araştırması, İstanbul Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi.
- Peker, A.U., (1998).** “Ortaçağ Anadolu Türk Mimarisinde Anlam”, Arkeoloji ve Sanat, 1998, sayı 20, no 85, s.29-38.

- Peker, A.U., (2006).** “Evrenin Binası: Mimaride Yazı ve Kozmolojik Anlam”, Selçuklu Uygarlığı: Sanat ve Mimarlık, der. Ali Uzay Peker ve Kenan Bilici, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, s.31-41.
- Peker, A.U., (2009).** “Anadolu Selçuklu Mimari Tarihinde Anlam Araştırmaları”, Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, Türk Mimarlık Tarihi, Cilt 7, Sayı 13, s. 67-80.
- Peker, A.U., (2013).** "Imprisoned Pearls: The Long-Forgotten Symbolism of the Great Mosque and D r al-Shif  at Divriği," Archaeology, Anthropology and Heritage in the Balkans and Anatolia: The Life and Works of F.W.Hasluck, 1878-1920, III, D. Shankland (ed.), İstanbul: The Isis Press, 315-345.
- Pierce, Ch. S., (1978).**  crits sur le signe, Paris, Seuil.
- Rifat, M., (1990).** Dilbilim ve Göstergebilimin  ağdaş Kuramları, Düzlem Yayınları, İstanbul.
- Rifat, M., (2009).** Göstergebilimin ABC’si, Say Yayınları, İstanbul.
- Rifat, M., (2013).** XX. Yüzyılda Dilbilim ve Göstergebilim Kuramları 1, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Rifat, M., (2013).** XX. Yüzyılda Dilbilim ve Göstergebilim Kuramları 2, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Schimmel, A., (2004).** Tanrı’nın Yeryüzündeki İşaretleri, İşlama G r ng bilimsel Yaklaşım,  ev. Ekrem Demirli, Kabalcı Yayınevi, 1. Basım, İstanbul.
- Schulz, C.N., (1971).** Existence, Space and Architecture, Studio Vista, London.
- Sülün, M., (2013).** Sanat Eserine Vurulan Kuran Mührü, Kaynak Yayınları, İstanbul.
- şahinoğlu, M., (1977).** Anadolu Selçuklu Mimarîsinde Yazının Dekoratif Eleman Olarak Kullanılışı, Türk Eğitim Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Tanman, B., (2001).** “Edirne Selimiye Camii’nin Hünkar Mahfilindeki Bazı Ayrıntılardan II.Selim ve Mimar Sinan’ın ‘Dünyalarına’ ”, Yıldız Demiriz’e Armağan, Simurg Yayınları, İstanbul.
- Taşkıran, H.İ., (1997).** Yazı ve Mimari, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Thorpe, M., (2002).** Roma Mimarlığı, Homer Yayınları, İstanbul.
- Tomlinson, R. A., (2003).** Yunan Mimarlığı, Homer Yayınları, İstanbul.
- Tüfekçioğlu, A., (2001).** Erken Dönem Osmanlı Mimarîsinde Yazı, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

- Tüfekçioğlu, A., (2001).** Türk Mimarisinde Yazı. (<http://www.tarihtarih.com/?Syf=26&Syz=371609>) alındığı tarih: 20.11.2014
- Türkmen, K., (1989).** Karamanoğulları Devri Kitabeleri, Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ülgen, A. S., (1962).** “Türk Mimarîsinin Felsefî ve Estetik Özellikleri”, Milletler Arası Birinci Türk Sanatları Kongresi (Ankara 19-24 Ekim 1959), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Ülgen, A. S., (1989).** Mimar Sinan Yapıları – KATALOG, Yay. Haz. : Emre Madran - Filiz (Çalışlar) Yenişehirlioğlu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Ülger, G., (2013).** Tapınma Ritüeli İle İbadet Mekânı Arasındaki İlişkinin Göstergebilimsel Bağlamda Okunması: Cemevi Yapıları, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Yücel, A., (1999).** Mimarlıkta Dil ve Anlam, Seminer, Mimarlar Odası İstanbul Büyükkent Şubesi, İstanbul.
- Url-1** <http://tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.54168e57d8a8a3.57363565>, alındığı tarih: 15.09.2014.
- Url-2** <http://tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.541693960577d8.54829254>, alındığı tarih: 15.09.2014.
- Url-3** <http://tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.54169610d1d029.09535188>, alındığı tarih: 15.09.2014.
- Url-4** <http://tr.wikipedia.org/wiki/Dil_%28filoloji%29>, alındığı tarih: 20.10.2014.
- Url-5** <<http://konspektikaust.files.wordpress.com/2013/01/saussure-sign.jpg>>, alındığı tarih: 20.10.2014.
- Url-6** <<http://kuran.diyanet.gov.tr/Kuran.aspx#35:41>>, alındığı tarih: 06.02.2015.
- Url-7** <<http://kuran.diyanet.gov.tr/Kuran.aspx#3:39>>, alındığı tarih: 06.02.2015.
- Url-8** <<http://kuran.diyanet.gov.tr/Kuran.aspx#3:103>>, alındığı tarih: 06.02.201

EKLER

EK A: Eserlerde Bulunan Ayetlerin Yerleri ve Açıklamaları Çizelgesi.

EK B: Ayetlerin Eserlerde Bulunuş Yerleri Çizelgesi.

EK A:

Cizelge A.1 : Eserlerde Bulunan Ayetlerin Yerleri ve Açıklamaları Tablosu.

Eser Adı	Bitiş T	Kubbe	Yarım Kubbe	Pendantif	Ara Yarım Kubbe	Mihrap	Pencere	Kapı
Haseki Sultan Cami İstanbul	1539	Bismillahirrahmanirrahim "De ki: "O, Allah'tır, bir tek tir." (1) "Allah Samed'dir. (Her şey O'na muhtaçtır, o, hiçbir şeye muhtaç değildir.)" (2) Ondan çocuk olmamıştır (Kimsenin babası değildir). Kendisi de doğmamıştır (kimsenin çocuğu değildir)." (3) "Hiçbir şey O'na denk ve benzer değildir." (4)" (İhlas, 112:1-4)		*Allah *Muhammed *Ebu Bekir *Ömer *Osman *Ali *Hasan *Hüseyin				CÜMLE KAPISI: Kelime-i Tevhid (La ilahe illallah) ve Muhammed. (kufi yazıyla)
Şehzade Mehmet Cami İstanbul	1548	*"Kendisine âyetlerimizden bir kısmını gösterelim diye kulunu (Muhammed'i) bir gece Mescid-i Haram'dan çevresini bereketlendirdiğimiz Mescid-i Aksa'ya götüren Allah'ın şanı yücedir. Hiç şüphesiz o, hakkıyla işitendir, hakkıyla görendir (1). Mûsâ'ya Kitab'ı (Tevrat'ı) verdik ve onu, "Benden başkasını vekil edinmeyin" diyerek, İsrailoğullarına bir rehber yaptık (2)." (İsra, 17:1-2) *"Bismillahirrahmanirrahim (1). Hamd, Âlemlerin Rabbi, Rahmân, Rahim, hesap ve ceza gününün (ahiret gününün) maliki Allah'a mahsustur (2-4). (Allahım!) Yalnız sana ibadet ederiz ve yalnız senden yardım dileriz (5). Bizi doğru yola, kendilerine nimet verdiklerinin yoluna ilet; gazaba uğrayanlarınkine ve sapıklarınkine değil (6-7)." (Fatıha, 1: 1-7)	"(Ey Muhammed!) Biz senin çok defa yüzünü göğe doğru çevirip durduğunu (vahiy beklediğini) görüyoruz. (Merak etme) elbette seni, hoşnut olacağın kibleye çevireceğiz. (Bundan böyle), yüzünü Mescid-i Haram yönüne çevir. (Ey Müslümanlar!) Siz de nerede olursanız olun, (namazda) hep o yöne dönün. Şüphesiz kendilerine kitap verilenler, bunun Rabblerinden (gelen) bir gerçek olduğunu elbette bilirler. Allah onların yaptıklarından habersiz değildir (144). Andolsun, sen kendilerine kitap verilenlere her türlü mucizeyi getirsen de, onlar yine senin kiblene uymazlar. Sen de onların kiblesine uyacak değilsin. Onlar birbirlerinin kiblesine de uymazlar. Andolsun, eğer sana gelen bunca ilimden sonra onların arzu ve keyiflerine uyacak olursan, o takdirde sen de mutlaka zalimlerden olursun (145)." (Bakara, 2: 144-145)	*Ya Subhan: Ey! Her türlü kusurdan, noksandan ve beşeri nitelik ve zaatlardan uzak olan. *Ya Gaffâr: Ey! Kullarının günahlarını affeden bağışlaması çok olan. *Ya Deyyan: Ey! Kulun fiiline göre hak ettiği ceza ve mükafatı hakkıyla veren. *Ya Fettah: Ey! Kapalı şeyleri, lütuf ve rahmet kapılarını açan. *Allah *Muhammed *Ebu Bekir *Ömer *Osman *Ali	Peygamber, Rabbinden kendisine indirilene iman etti, mü'minler de (iman ettiler). Her biri: Allah'a, meleklerine, kitaplarına ve peygamberlerine iman ettiler ve şöyle dediler: "Onun peygamberlerinden hiçbirini (diğ erinden) ayırt etmeyiz." Şöyle de dediler: "İşittik ve itaat ettik. Ey Rabbimiz! Senden bağışlama dileriz. Sonunda dönüş yalnız ancak gücünün yettiği şeyle yükümlü kılar. Onun kazandığı iyilik kendi yararına, kötülük de kendi zararınadır. (Şöyle diyerek dua ediniz): "Ey Rabbimiz! Unutur, ya da yanılsak bizi sorumlu tutma! Ey Rabbimiz! Bize, bizden öncekilere yüklediğin gibi ağır yük yükleme. Ey Rabbimiz! Bize gücümüzün yetmediği şeyleri yükleme! Bizi affet, bizi bağışla, bize acı! Sen bizim Mevlâmızsın. Kâfirler topluluğuna karşı bize yardım et (286)." (Bakara, 2: 285-286)	"Zekeriya, onun [Meryem] yanına, mihraba (mabede) her girişinde." (Al-i İmran, 3:37)	KIBLE DUVARI PENCERESİ: "Biz sana doğrusu apaçık bir fetih ihsan ettik (1). Böylece Allah, senin geçmiş ve gelecek günahını bağışlar. Sana olan nimetini tamamlar ve seni doğru bir yola iletir (2). Ve sana şanlı bir zaferle yardım eder (3). İmanlarını bir kat daha artırsınlar diye müminlerin kalplerine güven indiren O'dur. Göğlerin ve yerin orduları Allah'ındır. Allah bilendir, her şeyi hikmetle yapandır (4)." (Fetih Suresi 48:1-4)	KUZEY CÜMLE KAPISI: "Bütün övgüler [Alemlerin Rabbi olan] sanadır."
Hadım İbrahim Paşa Cami İstanbul, Silivrikapı	1551	"Bismillahirrahmanirrahim (1). Hamd, Âlemlerin Rabbi, Rahmân, Rahim, hesap ve ceza gününün (ahiret gününün) maliki Allah'a mahsustur (2-4). (Allahım!) Yalnız sana ibadet ederiz ve yalnız senden yardım dileriz (5). Bizi doğru yola, kendilerine nimet verdiklerinin yoluna ilet; gazaba uğrayanlarınkine ve sapıklarınkine değil (6-7)." (Fatıha, 1: 1-7)		*Allah *Muhammed *Ebu Bekir *Ömer *Osman *Ali *Hasan *Hüseyin		**Zekeriya, onun [Meryem] yanına, mihraba (mabede) her girişinde." (Al-i İmran, 3:37) **"Hep birlikte Allah'ın ipine (Kur'an'a) sımsıkı sarılın. Parçalanıp bölünmeyin. Allah'ın size olan nimetini hatırlayın. Hani sizler birbirinize düşmanlar idiniz de o, kalplerinizi birleştirmişti. İşte onun bu nimeti sayesinde kardeşler olmuştunuz. Yine siz, bir ateş çukurunun tam kenarında idiniz de o sizi oradan kurtarmıştı. İşte Allah size âyetlerini böyle apaçık bildiriyor ki doğru yola eresiniz. (103)" (Al-i İmran, 3:103)	CÜMLE KAPISI SAĞINDAKİ PENCERE: "Bir mescid içindeki münafık, kafes içindeki kuşa benzer Bir mescid içindeki mümin, su içindeki balığa benzer."	ÇEVRE DUVARI KAPILARI:(Sülüs hatla) *Tanrı'ya şükür, bu cami bu yerde meydana geldi Zıra dünya evi hayır işlerinin güzelliğiyle mamur olur İnşa eyledi adalet sahibi vezir ikbal ile Bu yüce camiye Allah'ın yardımıyla Hürmet ve saygı göstererek, Kandî tarihini dedi: "İbrahim Paşa camiye süslü ve güçlü kıldı" sene 958 *İbrahim Paşa yaptı bu yüce camiye Talih ile uğurlu bir yılda Cemaat ile ümmet beş vakit namazı eda etsin diye Gece gündüz Tanrı'yı öven zikirlerle birlikte Duacı Kandî tamamlanma tarihini dedi: Hürmetle tamamlandı bu mabed kutlu zamanda" *İki yanında Kelime-i Tevhid ile... İmanı saf Asaf İbrahim Kı bu hayır binası onundur Tanrı'ya şükür tamam olup buldu Şeref onun camisi ile bu yol kenarı Kandî bu camiye tarih dedi: Doğru Yol'un Rehberinin evi ve faziletlilerin mabedi" sene 958
							İBADET MEKÂNI ALT PENCERELERİ: Esmâü'l Hüсна	MİNARE KAPISI: **"Rablerine karşı gelmekten sakınanlar da grup grup cennete sevk edilirler. Cennete vardıklarında oranın kapıları açılır ve cennet bekçileri onlara şöyle der: "Size selam olsun! Tertemiz oldunuz. Haydi ebedi kalmak üzere buraya girin." (73)" (Zümer, 39:73) *Ya Rahman! (Ey en merhametli) Ya Kerim! (Ey cömert olan)
								SON CEMAAT YERİ KAPI ALINLIĞI: **"Sabretmenize karşılık selam sizlere. Dünya yurdunun sonucu (olan cennet) ne güzeldir! (24)" (Rad, 13:24) *Ya Kafi! (Ey her şeye kifayet eden) Ya Şafi! (Ey şefaât eden)

Çizelge A.1 (devam): Eserlerde Bulunan Ayetlerin Yerleri ve Açıklamaları Tablosu.

								Ya Mugni! (Ey kendinden başkasına muhtaç bırakmayan) Ya Hannan! (Ey çok merhametli olan) Ya Mennan! (Ey kullarına hadsiz hesapsız nimetler veren)
Sinan Paşa Cami İstanbul, Beşiktaş	1556	“Allah göklerin ve yerin nurudur. Onun nurunun temsili şudur: Duvarda bir hücre; içinde bir kandil, kandil de bir cam fânûs içinde. Fânûs sanki inci gibi parlayan bir yıldız. Mübarek bir ağaçtan, ne doğuya, ne de batıya ait olan zeytin ağacından tutuşturulur. Bu ağacın yağı, ateş dokunmasa bile, neredeyse aydınlatacak (kadar berrak) tır. Nur üstüne nur. Allah dilediği kimseyi nuruna iletir. Allah insanlar için misaller verir. Allah her şeyi hakkıyla bilendir. (35)” (Nur, 24:35)		*Allah *Muhammed *Ebu Bekir *Ömer *Osman *Ali KUZEY KEMER TABLASI: *Hasan *Hüseyin		“Zekeriya, onun [Meryem] yanına, mihraba (mabede) her girişinde.” (Al-i İmran, 3:37)	İBADET YERİ PENCERE ALINLIKARI: Esmâ’ül Hüsna	CÜMLE KAPISI: “Bismillahirrahmanirrahim. Sübhanallahî velhamdülillahi vela ilahe İllallahu vallahu ekber vela havle vela guvvete illa billahil aliiyyil azim.” (Allah şerikten ve kusurdan uzaktır. Her türlü hamd ve minnet Allaha mahsustur. Allahtan başka ilah yoktur. Güç ve kuvvet ancak yüce ve azamet sahibi olan Allaha mahsustur.)
Süleymaniye Cami İstanbul	1557	“Şüphesiz Allah gökleri ve yeri, nizamları bozulmasın diye tutuyor. Andolsun ki onların nizamı eğer bir bozulursa, kendisinden başka hiç kimse onları tutamaz. Şüphesiz O, halimdir, çok bağışlayıcıdır (41).” (Fâtur, 35:41)	KUZEY YARIM KUBBE: “Ey iman edenler, rûku edin, secde edin, Rabbinize kulluk edin ve hayır işleyin ki kurtuluşa eresiniz (77).” (Hac, 22:77) GÜNEY YARIM KUBBE: “Ben hanîf olarak, yüzümü gökleri ve yeri yoktan yaratan Allah’a çevirdim ve ben müşriklerden değilim (79).” (Enam, 6:79) YAN KEMERLER ÜZERİNDE: **“(Bu alış veriş yapanlar), tevbe edenler, ibadet edenler, hamdedenler, oruç tutanlar, rûkû edenler, secde edenler, iyiliği emredip kötülükten alıkoyanlar ve Allah’ın sınırlarını koruyanlardır. O müminleri müjdele (112)! (Tevbe, 9:112) *Esmâ’îl Hüsna	**“Dedi ki: Ey kavmim! Eğer benim, Rabbin tarafından (verilmiş) apaçık bir delilim varsa ve O bana tarafından güzel bir rızık vermişse buna ne dersiniz? Size yasak ettiğim şeylerin aksini yaparak size aykırı davranmak istemiyorum. Ben sadece gücümün yettiği kadar ıslah etmek istiyorum. Fakat başarmam ancak Allah’ın yardımı iledir. Yalnız O’na dayandım ve yalnız O’na döneceğim (88).” (Hud, 11:88) **“(Resûlüm!) De ki: “Göklerin ve yerin Rabbi kimdir?” De ki: “Allah’tır.” O halde de ki: “O’nu bırakıp da kendilerine fayda ya da zarar verme gücüne sahip olmayan dostlar mı edindiniz?” De ki: “Körle gören bir olur mu hiç? Ya da karanlıklarla aydınlık eşit olur mu?” Yoksa O’nun yarattığı gibi yaratan ortaklar buldular da bu yaratma onlarca birbirine benzer mi gördündü? De ki: Allah her şeyi yaratandır. Ve O, birdir, karşı durulamaz güç sahibidir (16).” (Ra’d, 13:16) **“De ki: Herkes, kendi mizaç ve mesrebine göre iş yapar. Bu durumda kimin doğru bir yol tuttuğunu Rabbiniz en iyi bilendir (84).” (İsra, 17:84) “İşte Rabbiniz Allah O’dur. O’ndan başka tanrı yoktur. O, her şeyin yaratıcısıdır. Öyle ise O’na kulluk edin, O her şeye vekildir (güvenilip dayanılacak tek varlık O’dur) (102).” (Enam, 6:102) 4 FIL AYAĞI: 4 Halife ve madalyon Fatıha suresi.	KUZEY YARIM KUBBE: “[Ey Muhammed!] Kitaptan sana vahyolunanı oku; namaz kıl; muhakkak ki namaz, insanı hayasızlıktan ve fenalıktan alıkor.” (Ankebut, 29:45) GÜNEY YARIM KUBBE: **“De ki: Rabbin adaleti enretti. Her secde ettiğinizde yüzlerinizi O’na çevirin ve dini yalnız Allah’a has kılarak O’na yalvarın. İlkın sizi yarattığı gibi (yine O’na) döneceksiniz.” (A’raf, 7:29) **“Doğu da Allah’ındır batı da. Nereye dönerseniz Allah’ın yüzü (zâtı) oradadır. Şüphesiz Allah’ın rahmeti ve nimeti) geniştir, O her şeyi bilendir.” (Bakara, 2:115)	KIBLE DUVARİ ÇİNİ MADALYONLAR: Fatıha, 1:1-7 MİHRAP ÜSTÜ PENCERE: Allah, Muhammed, ve dört halife ile Kelime i Tevhid. “Allah, göklerin ve yerin nûrudur. O’nun nûrunun temsili, içinde lamba bulunan bir kandillik gibidir. O lamba kristal bir fanus O’na çevirin ve dini yalnız Allah’a has kılarak O’na yalvarın. Allah’ın nisbet edilemeyen mübarek bir ağaçtan, yani zeytinden (çıkan yağdan) tutuşturulur. Onun yağı, neredeyse, kendisine ateş değmese dahi ışık verir. (Bu,) nûr üstüne nûrdur. Allah dilediği kimseyi nûruna eriştirir. Allah insanlara (işte böyle) temsiller getirir. Allah her şeyi bilir.” (Nur, 24:35) MİHRAP MUKARNASI ÜZERİNDE: “Zekeriya, onun [Meryem] yanına, mihraba (mabede) her girişinde.” (Al-i İmran, 3:37) HÜNKÂR MAHFİLİ MİHRABI: “O [Zekeriyya], mihrabda namaz kılarken melekler ona seslendiler.” (Al-i İmran, 3:39)	SON CEMAAT YERİ PENCERELERİ: **“Allah, O’ndan başka tanrı yoktur; O, hayydir, kayyümdur. Kendisine ne uyku gelir ne de uyuklama. Göklerde ve yerdekilerin hepsi O’nundur. İzni olmadan O’nun katında kim şefaât edebilir? O, kullarının yaptıklarını ve yapacaklarını bilir. (O’na hiçbir şey gizli kalmaz.) O’nun bildirdiklerinin dışında insanlar O’nun ilminden hiçbir şeyi tam olarak bilemezler. O’nun kürsüsü gökleri ve yeri içine alır, onları koruyup gözetmek kendisine zor gelmez. O, yücedir, büyüktür (255).” (Âyet el-Kürsî:, 2:255) **“Muhammed Allah’ın elçisidir. Beraberinde bulunanlar da kâfirlere karşı çetin, kendi aralarında merhametlidirler. Onları rûkûya varırken, secde ederken görürsün. Allah’tan lûtf ve rıza isterler. Onların nişanları yüzlerindeki secde izidir. Bu, onların Tevrat’taki vasıflarıdır. İncil’deki vasıfları da şöyledir: Onlar filizini yapıp çıkarmış, gittikçe onu kuvvetlendirerek kalınlaşmış, gövdesi üzerine dikilmiş bir ekine benzerler ki bu, ekicilerin de hoşuna gider. Allah böylece onları çoğaltıp kuvvetlendirmekle kâfirleri öfkelerendir. Allah onlardan inanıp iyi işler yapanlara mağîret ve büyük mükâfât vâdetmiştir.” (Fetih, 48:29) KIBLE DUVARİ PENCERELERİ VE ÜST MAHFİL PENCERELERİ: 99 Esmâ’îl Hüsna KUZEY DUVARİ PENCERELERİ: **“Mescidler şüphesiz Allah’ındır. O halde, Allah ile birlikte kimseye yalvarmayın (ve kulluk etmeyin).” (Cin, 72:18) “Ey Âdem oğulları! Her secde edişinizde güzel elbiselerinizi giyin; yiyein, için, fakat israf etmeyin; çünkü Allah israf edenleri sevmeyiz.” (A’raf, 7:31) HÜNKAR MAHFİLİ YAN PENCERELER: “Adil davrananlar, Allah katında, Rahman’ın sağındaki nurdan minberler üstündedirler.”	CAMI YAN CEPHESİ VE ŞADIRVAN AVLUSU KAPI ÜSTLERİ: **“Rablerine karşı gelmekten sakınanlar da grup grup cennete sevk edilirler. Cennete vardıklarında oranın kapıları açılır ve cennet bekçileri onlara şöyle der: "Size selam olsun! Tertemiz oldunuz. Haydi ebedi kalmak üzere buraya girin" (73).” (Zümer, 39:73) **“Melekler onların canlarını iyi kimseler olarak alırken, "Selâm size! Yapmış olduğunuz iyi işlere karşılık girin cennete" derler (32).” (Nahl, 16:32) **“Sabretmenize karşılık selam sizlere. Dünya yurdunun sonucu (olan cennet) ne güzeldir! (24)” (Rad, 13:24) KUZEY TAÇ KAPISI: *Kelime-i Tevhid **“Namaz, mü'minlere belirli vakitlere bağlı olarak farz kılınmıştır.” (Nisa, 4:103) KUZEY VE GÜNEY REVAKLAR: **“Onlar namazlarını titizlikle koruyan kimselerdir (34). İşte onlar cennetlerde ikram göreceklerdır (35).” (Mearic, 70:34-35) **“Namazlara ve orta namaza devam edin. Allah'a gönülden boyun eğerek namaza durun (238).” (Bakara, 2:238) CAMİ BATI VE DOĞU KAPILARI (Takiben): “De ki: "Ey kendilerinin aleyhine aşırı giden kullarım! Allah'ın rahmetinden ümidinizi kesmeyin. Şüphesiz Allah bütün günahları affeder. Çünkü O, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir" (53).” (Zümer, 39:53)

Çizelge A.1 (devam): Eserlerde Bulunan Ayetlerin Yerleri ve Açıklamaları Tablosu.

				MİHRAP YARIM KUBBE PANDANTİFLERİ: Allah ve Muhammed KUZEY YARIM KUBBE PANDANTİFLERİ: Hasan ve Hüseyin.				
Rüstem Paşa Cami İstanbul	1563	“Şüphesiz Allah, gökleri ve yeri, yok olup gitmesinler diye (kurduğu düzende) tutuyor. Andolsun, eğer onlar (yörüngelerinden sapıp) yok olur giderlerse, O'ndan başka hiç kimse onları tutamaz. Şüphesiz O, halimdir (hemen cezalandırmaz, mühlet verir), çok bağışlayandır. (41)” (Fatır, 35:41)		*Allah *Muhammed *Ebu Bekir *Ömer *Osman *Ali *Hasan *Hüseyin		“Zekeriya, onun [Meryem] yanına, mihraba (mabede) her girişinde.” (Al-i İmran, 3:37)	SON CEMAAT YERİ PENCERELERİ: “Allah'ın mescitlerini, ancak Allah'a ve ahiret gününe inanan, namazı dosdoğru kılan, zekâtı veren ve Allah'tan başkasından korkmayan kimseler imar eder. İşte onların doğru yolu bulanlardan olmaları umulur. (18)” (Tevbe, 9:18) KIBLE DUVARI PENCERE ALINLIKLARI: “Allah'ın mescitlerini, ancak Allah'a ve ahiret gününe inanan, namazı dosdoğru kılan, zekâtı veren ve Allah'tan başkasından korkmayan kimseler imar eder. İşte onların doğru yolu bulanlardan olmaları umulur. (18)” (Tevbe, 9:18) MİHRAP PENCERE ALINLIKLARI: “Şüphesiz mescitler, Allah'ındır. O halde, Allah ile birlikte hiç kimseye kulluk etmeyin. (18) Allah'ın kulu (Muhammed), O'na ibadet etmek için kalktığında cinler nerede ise (Kur'an'ı dinlemek için kalabalıktan) onun etrafında birbirlerine geçiyorlardı. (19)” (Cin, 72:18-19) BATI MAHFİLİ PENCERE ALINLIKLARI: *Hz.Ömer in rivayet ettiği ibadet yerlerinin sadece Allah için olduğu hadisi. *“Rab olarak Allah'tan, din olarak İslam'dan, peygamber ve resul olarak Muhammed sallahu aleyhi ve sellem'den razı olduk.” *“Ya Rab! Merhametini gösterip bizi ateşten uzaklaştı ve doğru yoldakilerle birlikte Cennet'ine girmemizi sağla. Ey rahmanların en rahimi!” *“Ya Rab! Bize dünyada ve Ahirette mağfiret ve sağlık bağışla.” *“Rabbim... Sen dünyada ve Ahirette dostumsun, benim canımı Müslüman olarak al ve beni iyilere karıştır (Yusuf, 12:101).” DOĞU MAHFİLİ PENCERE ALINLIKLARI: *“Ey Tanrım! Yüzümü sana döndüm ve kendimi sana teslim ettim ve bütün işlerimi sana emanet ettim ve bütün kalbimle sana güvenirim; [sensiz] hiçbir kurtuluş ya da sığınak yoktur...” Hadis-i Şerif *“Ve cennet... Senin hisım ve azabından yine sana sığınırım! Rabbimiz! Bize dünyada da iyiyi, ahirette de iyiyi ver, bizi ateşin azabından koru (Bakara, 2:201).” *“Senin güçlü olan Rabbin, onların vasıflandırılmalarından münzezhtir. Peygamberlere selam olsun. Hamdolsun alemlerin Rabbine (Saffat, 37:180-182)!”	CÜMLE KAPISI: “O, var eden, güzel yaratan, yarattıklarına şekil veren, en güzel adlar kendisinin olan Allah'tır. Göklerde ve yerde olanlar O'nu tesbih eder. O güçlüdür, Hakim'dir.” (Haşr, 59:24)
Lala Mustafa Paşa Cami Erzurum	1563	“De ki: "Herkes kendi yapısına uygun işler görür. Rabbiniz, en doğru yolda olanı daha iyi bilir." (84)” (İsra, 17:84)		*Allah *Muhammed *Ebu Bekir *Ömer			SON CEMAAT YERİ ALINLIKLARI: Besmele ve Kelime-i Tevhid İBADET MEKÂNİ KUZEY DUVARI ALINLIKLARI: “Ticaret insanı yoksulluktan korur.”, “Kim Allah için bir mescid bina ederse Allah ona cennette bir ev bina eder” “Namaz dinin direğidir ve onu eda edenler dini yüceltir, fakat onu bozanlar dini yıkarlar.” İBADET MEKÂNİ BATI DUVARI ALINLIKLARI: Besmele ile “Doğu da batı da Allah'ındır, nereye dönerseniz Allah'ın yönü orasıdır. Doğrusu Allah her yeri kaplar ve her şeyi bilir.” (Bakara, 2:115) İBADET MEKÂNİ KIBLE DUVARI ALINLIKLARI: *Besmele ile “(Ey Muhammed!) Biz senin çok defa yüzünü göğe doğru çevirip durduğunu (vahiy beklediğini) görüyoruz. (Merak etme) elbette seni, hoşnut olacağın kibleye çevireceğiz. (Bundan böyle), yüzünü Mescid-i Haram yönüne çevir. (Ey Müslümanlar!) Siz de nereden olursanız olun, (namazda) hep o yöne dönün. Şüphesiz kendilerine kirap verilenler, bunun Rabblerinden (gelen) bir gerçek olduğunu elbette bilirler. Allah onların yaptıklarından habersiz değildir. (144)” (Bakara, 2:144) * Besmele ile “Namazlara ve orta namaza devam edin. Allah'a gönülden boyun eğerek namaza durun. (238)” (Bakara, 2:238)	

Çizelge A.1 (devam): Eserlerde Bulunan Ayetlerin Yerleri ve Açıklamaları Tablosu.

							İBADET MEKÂNI DOĞU DUVARI ALINLIKLARI: "Allah'ın mescitlerini, ancak Allah'a ve ahiret gününe inanan, namazı dosdoğru kılan, zekâtı veren ve Allah'tan başkasından korkmayan kimseler imar eder. İşte onların doğru yolu bulanlardan olmaları umulur. (18)" (Tevbe, 9:18)	
Sokullu Mehmed Paşa Cami Kırklareli, Lüleburgaz	1569	"Şüphesiz Allah, gökleri ve yeri, yok olup gitmesinler diye (kurduğu düzende) tutuyor. Andolsun, eğer onlar (yörüngelerinden sapıp) yok olur giderlerse, O'ndan başka hiç kimse onları tutamaz. Şüphesiz O, halimdir (hemen cezalandırmaz, mühlet verir), çok bağışlayandır. (41)" (Fâtır, 35:41)		*Ebu Bekir *Ömer *Osman *Ali		**Zekeriya, onun [Meryem] yanına, mihraba (mabede) her girişinde." (Al-i İmran, 3:37) *Kelime-i Tevhid (La ilahe illallah) *Allah ve Muhammed madalyonları	SON CEMAAT YERİ PENCERE ALINLIKLARI: "Bismillahirrahmanirrahim (1). Hamd, Âlemlerin Rabbi, Rahmân, Rahîm, hesap ve ceza gününün (ahiret gününün) maliki Allah'a mahsustur (2-4). (Allahım!) Yalnız sana ibadet ederiz ve yalnız senden yardım dileriz (5). Bizi doğru yola, kendilerine nimet verdiklerinin yoluna ilet; gazaba uğrayanlarınkine ve sapıklarınkine değil (6-7)." (Fatiha, 1: 1-7) KIBLE DUVARI PENCERE ALINLIKLARI: "De ki: "O, Allah'tır, bir tekidir." (1) "Allah Samed'dir. (Her şey O'na muhtaçtır, o, hiçbir şeye muhtaç değildir.)" (2) Ondan çocuk olmamıştır (Kimsenin babası değildir). Kendisi de doğmamıştır (kimsenin çocuğu değildir)." (3) "Hiçbir şey O'na denk ve benzer değildir." (4)" (İhlas, 112:1-4) ÜST MAHFİL PENCERE ALINLIKLARI: Hasan Hüseyin Zübeyr Abdurrahman ibn 'Avf Sa'd ibn Melik Sa'id ibn Zeyd Ebu 'Ubeyde	CÜMLE KAPISI: "Rablerine karşı gelmekten sakınanlar da grup grup cennete sevk edilirler. Cennete vardıklarında oranın kapıları açılır ve cennet bekçileri onlara şöyle der: "Size selam olsun! Tertemiz oldunuz. Haydi ebedi kalmak üzere buraya girin." (73)" (Zümer, 39:73)
Mihrimah Sultan Cami İstanbul, Edirnekapı	1570	"Allah göklerin ve yerin nurudur. Onun nurunun temsili şudur: Duvarı bir hücre; içinde bir kandil, kandil de bir cam fânûs içinde. Fânûs sanki inci gibi parlayan bir yıldız. Mübarek bir ağaçtan, ne doğuya, ne de batıya ait olan zeytin ağacından tutuşturulur. Bu ağacın yağı, ateş dokunmasa bile, neredeyse aydınlatacak (kadar berrak) tır. Nur üstüne nur. Allah dilediği kimseyi nuruna iletir. Allah insanlar için misaller verir. Allah her şeyi hakkıyla bilendir. (35)" (Nur, 24:35)		İBADET MEKÂNI KEMER TABLALARINDA: *Allah *Muhammed *Ebu Bekir *Ömer *Osman *Ali *Hasan *Hüseyin		**Zekeriya, onun [Meryem] yanına, mihraba (mabede) her girişinde." (Al-i İmran, 3:37) *Allah, Şanı Yüce olsun! (celle celaluhu) Kelime-i Tevhid (La ilahe illallah) MİHRAP ÜSTÜ PENCERESİ: Allah		
İsmihan Sultan Cami İstanbul, Kadırgalimanı	1571	*Dışardan bakınca cami ana kubbesi taş kaidesi ortasında Kelime-i Tevhid (La ilahe illallah). **"Şüphesiz Allah, gökleri ve yeri, yok olup gitmesinler diye (kurduğu düzende) tutuyor. Andolsun, eğer onlar (yörüngelerinden sapıp) yok olur giderlerse, O'ndan başka hiç kimse onları tutamaz. Şüphesiz O, halimdir (hemen cezalandırmaz, mühlet verir), çok bağışlayandır. (41)" (Fâtır, 35:41)	"Ey iman edenler! Cuma günü namaz için çağrı yapıldığı zaman, hemen Allah'ın zikrine koşun ve alışverişi bırakın. Eğer bilerseniz bu, sizin için daha hayırlıdır. (9) Namaz kılınca artık yeryüzüne dağılın ve Allah'ın lütfundan nasibinizi arayın. Allah'ı çok zikredin ki kurtuluşa eresiniz. (10)" (Cuma, 62:9-10)	Esmâü'l Hüsna KIBLE DUVARI GÖMME FİL AYAKLARI: Allah ve Muhammed, Allah'ın elçisi KUZEY DUVARI FİL AYAKLARI VE YAN DUVARLAR: *Ebu Bekir *Ömer *Osman *Ali *Hasan *Hüseyin		**Zekeriya, onun [Meryem] yanına, mihraba (mabede) her girişinde." (Al-i İmran, 3:37) *Kelime-i Şehadet (Eşhedü enla ilahe illallah ve eşhedü enne Muhammeden abduhu ve resulüh) **"De ki: "O, Allah'tır, bir tekidir." (1) "Allah Samed'dir. (Her şey O'na muhtaçtır, o, hiçbir şeye muhtaç değildir.)" (2) Ondan çocuk olmamıştır (Kimsenin babası değildir). Kendisi de doğmamıştır (kimsenin çocuğu değildir)." (3) "Hiçbir şey O'na denk ve benzer değildir." (4)" (İhlas, 112:1-4) **"La ilahe illallah ul-Melik ul-Hakk ul-Mübîn" "Muhammeden resullullah ul-Sadık ul-Va'd il-Emin"	SON CEMAAT YERİ ORTA REVAĞI: "Namazı kıldınız mı, gerek ayakta, gerek otururken ve gerek yan yatarak hep Allah'ı anın. Güvene kavuştunuz mu namazı tam olarak kılın. Çünkü namaz, mü'minlere belirli vakitlere bağlı olarak farz kılınmıştır. (103)" (Nisa, 4:103) MEDRESE REVAKLARI: "Namaz dinin direğidir, onu terk eden İman'ı terk etmiş olur." Hz. Muhammed "Bilgiye ulaşmaya çalışmak, kadın ve erkek her müminin vazifesidir." SON CEMAAT YERİ ALINLIKLARI: "Bismillahirrahmanirrahim (1). Hamd, Âlemlerin Rabbi, Rahmân, Rahîm, hesap ve ceza gününün (ahiret gününün) maliki Allah'a mahsustur (2-4). (Allahım!) Yalnız sana ibadet ederiz ve yalnız senden yardım dileriz (5). Bizi doğru yola, kendilerine nimet verdiklerinin yoluna ilet; gazaba uğrayanlarınkine ve sapıklarınkine değil (6-7)." (Fatiha, 1: 1-7) YAN MAHFİL ORTA KEMERLERİ: "Ebu Bekir, Ömer, Osman, Alidür" "Olar kim cümle ashab efdalidür" KIBLE DUVARI PENCERELERİ: "Allah celle celaluhu ve amme nevalehu"	CÜMLE KAPISI: "Yüce Tanrı Kutsal Kitab'ında der ki: Merhametli olan Rab katından onlara selam vardır." (Yasin, 36:58) ŞEREF MAHFİLİ YANINDAKİ GÖMME FİL AYAKLARINDA: "Ve de ki: Hak geldi batıl ortadan kalktı. Zaten batıl, ortadan kalkmaya mahkumdur." (İsra, 17:81)

Çizelge A.1 (devam): Eserlerde Bulunan Ayetlerin Yerleri ve Açıklamaları Tablosu.

						(Allah şanı yüce olsun, ihsanı ve bereketi yaygın olsun) “Ölmeden önce ibadet etmeye acele ediniz.” “Nereye yönelirseniz Allah’ın vechi (yüzü) oradadır (Bakara, 2:115).” “Ölmeden evvel Allah’a tövbe ediniz.” “Ya Rab! Yücelik, bu dünyanın ve Ahiretin sahibi Allah’a mahsustur!” “Ey Rabbimiz! Bize dünyada da iyiyi, Ahirette de iyiyi ver, bizi ateşin azabından koru (Bakara, 2:201)!”	
Kara Ahmed Paşa Cami İstanbul, Topkapı	1572	“De ki: "O, Allah'tır, bir tektir." (1) "Allah Samed'dir. (Her şey O'na muhtaçtır, o, hiçbir şeye muhtaç değildir.)" (2) Ondan çocuk olmamıştır (Kimsenin babası değildir). Kendisi de doğmamıştır (kimsenin çocuğu değildir)." (3) "Hiçbir şey O'na denk ve benzer değildir." (4)” (İhlas, 112:1-4)		*Allah *Muhammed *Ebu Bekir *Ömer *Osman *Ali KUZEY MAHFİLİ: *Hasan *Hüseyin		“Zekeriya, onun [Meryem] yanına, mihraba (mabede) her girişinde.” (Al-i İmran, 3:37) KIBLE DUVARI PENCERE ALINLIKLARI: “Bismillahirrahmanirrahim (1). Hamd, Âlemlerin Rabbi, Rahmân, Rahîm, hesap ve ceza gününün (ahiret gününün) maliki Allah'a mahsustur (2-4). (Allahım!) Yalnız sana ibadet ederiz ve yalnız senden yardım dileriz (5). Bizi doğru yola, kendilerine nimet verdiklerinin yoluna ilet; gazaba uğrayanlarınkine ve sapıklarınkine değil (6-7).” (Fatıha, 1: 1-7)	
Piyale Paşa Cami İstanbul, Kasımpaşa	1573			*Allah *Muhammed *Ebu Bekir *Ömer *Osman *Ali *Hasan *Hüseyin		İBADET MEKÂNI MİHRABI: “O [Zekeriyya], mihrabda namaz kılarken melekler ona seslendiler.” (Al-i İmran, 3:39) İBADET MEKÂNI PENCERE ALINLIKLARI: **“Göklerdeki ve yerdeki her şey, mülkün sahibi, mukaddes, mutlak güç sahibi, hüküm ve hikmet sahibi olan Allah’ı tespih eder. (1) O, ümmilere, içlerinden, kendilerine âyetlerini okuyan, onları temizleyen, onlara kitabı ve hikmeti öğreten bir peygamber gönderendir. Hâlbuki onlar, bundan önce apaçık bir sapıklık içinde idiler. (2) (Allah o peygamberi) onlardan henüz kendilerine katılmayan başkalarına da göndermiştir. O mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir. (3) İşte bu, Allah’ın lütfudur. Onu dilediğine verir. Allah büyük lütuf sahibidir. (4) Tevrat’la yükümlü tutulup da onunla amel etmeyenlerin durumu, ciltlerle kitap taşıyan eşeğin durumu gibidir. Allah’ın âyetlerini inkar eden topluluğun hali ne kötüdür! Allah, zalimler topluluğunu hidayete erdirmez. (5) De ki: "Ey Yahudi akidesini benimseyenler! Bütün insanlar değil de, yalnız kendinizin Allah’ın dostları olduğunu iddia ediyorsanız, (bunda da) samimi iseniz haydi ölümü isteyin!" (6) Ama onlar, daha evvel yaptıklarından dolayı asla ölümü istemezler. Allah zalimleri hakkıyla bilir. (7) De ki: "Sizin kendisinden kaçıp durduğumuz ölüm var ya, o mutlaka size ulaşacaktır. Sonra gaybı da, görünen âlemi de bilen Allah’a döndürüleceksiniz de, o size yapmakta olduklarınızı haber verecektir.” (8) Ey iman edenler! Cuma günü namaz için çağrı yapıldığı zaman, hemen Allah’ın zikrine koşun ve alışverişi bırakın. Eğer bilerseniz bu, sizin için daha hayırlıdır. (9) Namaz kılınca artık yeryüzüne dağılın ve Allah’ın lütfundan nasibinizi arayın. Allah’ı çok zikredin ki kurtuluşa eresiniz. (10) (Durum böyle iken) onlar bir ticaret veya bir oyun eğlence gördükleri zaman hemen dağılıp ona koşular ve seni ayakta bıraktılar. De ki: "Allah’ın yanında bulunan, eğlence ve ticaretten daha hayırlıdır. Allah, rızık verenlerin en hayırlısıdır." (11)” (Cuma, 62:1-11) **“De ki: "O, Allah'tır, bir tektir." (1) "Allah Samed'dir. (Her şey O'na muhtaçtır, o, hiçbir şeye muhtaç değildir.)" (2) Ondan çocuk olmamıştır (Kimsenin babası değildir). Kendisi de doğmamıştır (kimsenin çocuğu değildir)." (3) "Hiçbir şey O'na denk ve benzer değildir." (4)” (İhlas, 112:1-4)	CÜMLE KAPISI “Melekler onların canlarını iyi kimseler olarak alırken, "Selâm size! Yapmış olduğunuz iyi işlere karşılık girin cennete" derler. (32)” (Nahl, 16:32) **“Rablerine karşı gelmekten sakınanlar da grup grup cennete sevk edilirler. Cennete vardıklarında oranın kapıları açılır ve cennet bekçileri onlara şöyle der: "Size selam olsun! Tertemiz oldunuz. Haydi ebedi kalmak üzere buraya girin." (73)” (Zümer, 39:73)

Çizelge A.1 (devam): Eserlerde Bulunan Ayetlerin Yerleri ve Açıklamaları Tablosu.

Selimiye Cami Edime	1574	*"De ki: "O, Allah'tır, bir tek tir." (1) "Allah Samed'dir. (Her şey O'na muhtaçtır, o, hiçbir şeye muhtaç değildir.)" (2) Ondan çocuk olmamıştır (Kimsenin babası değildir). Kendisi de doğmamıştır (kimsenin çocuğu değildir)." (3) "Hiçbir şey O'na denk ve benzer değildir." (4)" (İhlas, 112:1-4) *"Ey, ışıkların ışığı! (Ya Nur el-envar) Ey, herkesin kalbindekini bilen! (Ya alim uma fi's-sudur) Ey, denizlerdeki cansızların canlandırıcısı (Ya Muhiy beyne'l-buhur) Ey, çağların akışına rağmen hep ebedî olan! (Ya Baki ala kerri'd-duhur) Ey! Her şeye yeterli olan! (Ya Kafi el-umur) Ey! Kalplere şifa veren (Ya Şafi es-sudur) Ey! Acelesi olmayan yumuşak huylu! (Ya Halimen la yu'accil) Ey! Cimrilik etmeden cömert olan! (Ya Kerimen la yubahhil)	KUBBE ETRAFI TROMPLAR: "Ey iman edenler! Cuma günü namaz için çağrı yapıldığı zaman, hemen Allah'ın zikrine koşun ve alışverişi bırakın. Eğer bilirsiniz bu, sizin için daha hayırlıdır. (9) Namaz kılınınca artık yeryüzüne dağılın ve Allah'ın lütundan nasibinizi arayın. Allah'ı çok zikredin ki kurtuluşa eresiniz. (10)" (Cuma, 62:9-10) MİHRAP YARIM KUBBESİ: "Allah'ın mesitlerini, ancak Allah'a ve ahiret gününe inanan, namazı dosdoğru kılan, zekâtı veren ve Allah'tan başkasından korkmayan kimseler imar eder. İşte onların doğru yolu bulanlardan olmaları umulur. (18)" (Tevbe, 9:18)	FİL AYAKLARIN KEMER TABLASINDA: Allah Muhammed Çehâr Yâr-ı Güzin Hasan Hüseyin		MİHRAP ŞAHNİŞİNİ: "Bismillahirrahmanirrahim (1). Hamd, Âlemlerin Rabbi, Rahmân, Rahîm, hesap ve ceza gününün (ahiret gününün) maliki Allah'a mahsustur (2-4). (Allahım!) Yalnız sana ibadet ederiz ve yalnız senden yardım dileriz (5). Bizi doğru yola, kendilerine nimet verdiklerinin yoluna ilet; gazaba uğrayanlarınkine ve sapıklarınkine değil (6-7)." (Fatiha, 1: 1-7) MİHRAP ALINLIĞI: **"Zekeriya, onun [Meryem] yanına, mihraba (mabede) her girişinde." (Al-i İmran, 3:37) *Kelime-i Tevhid (La ilahe illallah) HÜNKÂR MAHFİLİ MİHRABI: **"Allah'a arınmış bir kalp ile gelen başka (89)" (Şu'ara, 26:89) **"Ey Rabbim! Bana bir hikmet bahşet ve beni salih kimseler arasına kat (83)." (Şu'ara, 26:83) **"Beni Naîm cennetinin varislerinden eyle (85)." (Şu'ara, 26:85)	SON CEMAAT YERİ PENCERELERİ: **"Allah kendisinden başka hiçbir ilah olmayandır. Diridir, kayıyumdur. Onu ne bir uyuklama tutabilir, ne de bir uyku. Göklerdeki her şey, yerdeki her şey onundur. İzni olmaksızın onun katında şefaatte bulunacak kimdir? O, kulların önlerindekiileri ve arkalarındakileri (yaptıklarını ve yapacaklarını) bilir. Onlar onun ilminden, kendisinin dilediği kadarından başka bir şey kavrayamazlar. Onun kürsüsü bütün gökleri ve yeri kaplayıp kuşatmıştır. (O, göklere, yere, bütün evrene hükmetmektedir.) Gökleri ve yeri koruyup gözetmek ona güç gelmez. O, yücedir, büyüktür (255)." (Bakara, 2:255) "Muhammed, Allah'ın Resûlüdür. Onunla beraber olanlar, inkârcılara karşı çetin, birbirlerine karşı da merhametlidirler. Onların, rûkû ve secde halinde, Allah'tan lütuf ve hoşnutluk istediklerini görürsün. Onların secde eseri olan alametleri yüzlerindedir. İşte bu, onların Tevrat'ta ve İncil'de anlatılan durumlarıdır: Onlar filizini çıkarmış, onu kuvvetlendirmiş, kalınlaşmış, gövdesi üzerine dikilmiş, ziraatçıların hoşuna giden bir ekin gibidirler. Allah kendileri sebebiyle inkârcıları öfkelenirmek için onları böyle sağlam ve dirençli kılar. Allah, içlerinden iman edip salih amel işleyenlere bir bağışlama ve büyük bir mükâfat vaad etmiştir (29)." (Fetih, 48:29) MAHFİLLERİN KEMERLİ REVAKLARINDA: Esmâ'îl Hüsna MİHRAP YANI PENCERELERİ: "Peygamber, Rabbinden kendisine indirilene iman etti, mü'minler de (iman ettiler). Her biri, Allah'a, meleklerine, kitaplarına ve peygamberlerine iman ettiler ve şöyle dediler: "Onun peygamberlerinden hiçbirini (diğerinden) ayırt etmeyiz." Şöyle de dediler: "İşittik ve itaat ettik. Ey Rabbimiz! Senden bağışlama dileriz. Sonunda dönüş yalnız sanadır." (285) Allah bir kimseyi ancak gücünün yettiği şeyle yükümlü kılar. Onun kazandığı iyilik kendi yararına, kötülük de kendi zararınadır. (Şöyle diyerek dua ediniz): "Ey Rabbimiz! Unutur, ya da yanılırsak bizi sorumlu tutma! Ey Rabbimiz! Bize, bizden öncekilere yüklediğin gibi ağır yük yükleme. Ey Rabbimiz! Bize gücümüzün yetmediğin şeyleri yükleme! Bizi affet, bizi bağışla, bize acı! Sen bizim Mevlâmızsın. Kâfirler topluluğuna karşı bize yardım et." (286)" (Bakara, 2:285-86) KIBLE DUVARI PENCERELERİ: **"Onlara, Allah katından ellerinde bulunan Kitabı (Tevrat'ı) doğrulayıcı bir peygamber gelince, kendilerine kitap verilenlerden bir kısmı, sanki bilmiyorlarmış gibi Allah'ın Kitabı'nı (Tevrat'ı) arkalarına attılar (101)." (Bakara, 2: 101) **"Onlardan, "Rabbimiz! Bize dünyada da iyilik ver, ahirette de iyilik ver ve bizi ateş azabından koru" diyenler de vardır (201)." (Bakara, 2: 201) **"(Onlar şöyle yakarırılar): "Rabbimiz! Bizi hidayete erdirdikten sonra kalplerimizi eğriktme. Bize katından bir rahmet bahşet. Şüphesiz sen çok bahşedensin." (8) "Rabbimiz! Şüphesiz sen, hakkında şüphe olmayan bir günde insanları toplayacaksın. Şüphesiz Allah va'dinden dönmez. (9)" (Al-i İmran, 3:8-9) **"(Bunlar), "Rabbimiz, biz iman ettik. Bizim günahlarımızı bağışla. Bizi ateş azabından koru" diyenler (16)" (Al-i İmran, 3:16) HÜNKÂR MAHFİLİ PENCERE ALINLIKLARI: "O, kendisinden başka hiçbir ilah olmayan Allah'tır. Gaybı da, görünen âlemi de bilendir. O, Rahmân'dır, Rahîm'dir. (22) O, kendisinden başka hiçbir ilah bulunmayan Allah'tır. O, mülkün gerçek sahibi, kutsal (her türlü eksiklikten uzak), barış ve esenliğin kaynağı, güvenlik veren, gözetip koruyan, mutlak güç sahibi, düzeltip ıslah eden ve dilediğini yaptıran ve büyüklükte eşsiz olan Allah'tır. Allah, onların ortak koştuklarından uzaktır. (23)" (Haşr, 59:22-23)	KUZEY CÜMLE KAPISI: *Peygamberin isimleri: Muhammed, Ahmed, er-Resul, en-Nebiyü'l-ümî, eş-Şahid, el-Beşir, en-Nezir, el-Mübeşşir, el-Münadi, el-Da'i ila Allah, es-Sirac, el-Münir, er-Rauf, er-Rahim, el-Musaddık, el-Müzekkir, en-Nur, el-Hadi ila es-Sıratu'l Müstakim. *Cemaat namazlarının şer'an gerekliliği ve Cuma namazının hepsine üstünlüğü ile ilgili hadisler. SON CEMAAT YERİ REVAĞININ ORTA KEMERİ: "La ilahe illa'l-lah, el-melik el-hakk el-mübîn Muhammedün resulu'l-lah sadık el-va'd el-emin." "Ya Hannan,! Ya Mennan! (Sağda) Ya Cami! Ya Mani! (Solda)"
Semiz Ali Paşa Cami Kırklareli, Babaeski	1575	Sadece tezyinat		Sadece mukarnas İBADET MEKÂNI KEMER TABLALARINDA: *Allah *Muhammed *Ebu Bekir *Ömer *Osman *Ali *Hasan *Hüseyin		"Zekeriya, onun [Meryem] yanına, mihraba (mabede) her girişinde." (Al-i İmran, 3:37)		CÜMLE KAPISI: "Rablerine karşı gelmekten sakınanlar da grup grup cennete sevk edilirler. Cennete vardıklarında oranın kapıları açılır ve cennet bekçileri onlara şöyle der: "Size selam olsun! Tertemiz oldunuz. Haydi ebedi kalmak üzere buraya girin." (73)" (Zümer, 39:73) "[Onların] girecekleri Adn cennetleri vardır." (Rad, 13:23)

Çizelge A.1 (devam): Eserlerde Bulunan Ayetlerin Yerleri ve Açıklamaları Tablosu.

Sokullu Mehmed Paşa Cami İstanbul, Azapkapı	1578	“Şüphesiz Allah, gökleri ve yeri, yok olup gitmesinler diye (kurduğu düzende) tutuyor. Andolsun, eğer onlar (yörüngelerinden sapıp) yok olur giderlerse, O'ndan başka hiç kimse onları tutamaz. Şüphesiz O, halimdir (hemen cezalandırmaz, mühlet verir), çok bağışlayandır. (41)” (Fatur, 35:41)		*Allah *Muhammed *Ebu Bekir *Ömer *Osman *Ali *Hasan *Hüseyin		*“Zekeriya, onun [Meryem] yanına, mihraba (mabede) her girişinde.” (Al-i İmran, 3:37) *Kelime-i Tevhid(La ilahe illallah)	KIBLE DUVARı PENCERE ALINLIKLARI: “Allah kendisinden başka hiçbir ilah olmayandır. Diridir, kayyumdur. Onu ne bir uyuklama tutabilir, ne de bir uyku. Göklerdeki her şey, yerdeki her şey onundur. İzni olmaksızın onun katında şefaatte bulunacak kimdir? O, kulların önlerindekiileri ve arkalarındakiileri (yaptıklarını ve yapacaklarını) bilir. Onlar onun ilminden, kendisinin dilediği kadarından başka bir şey kavrayamazlar. Onun kürsüsü bütün gökleri ve yeri kaplayıp kuşatmıştır. (O, göklere, yere, bütün evrene hükmetmektedir.) Gökleri ve yeri koruyup gözetmek ona güç gelmez. O, yücedir, büyüktür (255).” (Âyet el-Kürsî., 2:255)	
Pertev Mehmed Paşa Cami İzmit	1579	“Şüphesiz Allah, gökleri ve yeri, yok olup gitmesinler diye (kurduğu düzende) tutuyor. Andolsun, eğer onlar (yörüngelerinden sapıp) yok olur giderlerse, O'ndan başka hiç kimse onları tutamaz. Şüphesiz O, halimdir (hemen cezalandırmaz, mühlet verir), çok bağışlayandır. (41)” (Fatur, 35:41)		*Allah *Muhammed *Ebu Bekir *Ömer *Osman *Ali *Hasan *Hüseyin	“ ‘Ben hakka yönelen birisi olarak yüzümü, gökleri ve yeri yaratana döndürdüm. Ben Allah'a ortak koşanlardan değilim.’ (79) Kavmi onunla tartışmaya girişti. Dedi ki: ‘Beni doğru yola iletmişken Allah hakkında benimle tartışmaya mı kalkışıyorsunuz? Hem sizin ona ortak koştuklarınızdan ben korkmam; ancak Rabbim'in bir şey dilemiş olması başka. Rabbim'in ilmi her şeyi kuşatmıştır. Hâlâ düşünüp öğüt almayacak mısınız?’ (80)” (En'am, 6:79-80)	*“Zekeriya, onun [Meryem] yanına, mihraba (mabede) her girişinde.” (Al-i İmran, 3:37) *Kelime-i Tevhid(La ilahe illallah)	İBADET MEKÂNI PENCERE ALINLIKLARI (Çepeçevre): “Göklerdeki ve yerdeki her şey, mülkün sahibi, mukaddes, mutlak güç sahibi, hüküm ve hikmet sahibi olan Allah'ı tespih eder. (1) O, ümmilere, içlerinden, kendilerine âyetlerini okuyan, onları temizleyen, onlara kitabı ve hikmeti öğreten bir peygamber gönderendir. Hâlbuki onlar, bundan önce apaçık bir sapıklık içinde idiler. (2) (Allah o peygamberi) onlardan henüz kendilerine katılmayan başkalarına da göndermiştir. O mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir. (3) İşte bu, Allah'ın lütfudur. Onu dilediğine verir. Allah büyük lütuf sahibidir. (4) Tevrat'la yükümlü tutulup da onunla amel etmeyenlerin durumu, ciltlerle kitap taşıyan eşeğin durumu gibidir. Allah'ın âyetlerini inkar eden topluluğun hali ne kötüdür! Allah, zalimler topluluğunu hidayete erdirmez. (5) De ki: "Ey Yahudi akidesini benimseyenler! Bütün insanlar değil de, yalnız kendinizin Allah'ın dostları olduğunu iddia ediyorsanız, (bunda da) samimi iseniz haydi ölümü isteyin!" (6) Ama onlar, daha evvel yaptıklarından dolayı asla ölümü istemezler. Allah zalimleri hakkıyla bilir. (7) De ki: "Sizin kendisinden kaçıp durduğunuz ölüm var ya, o mutlaka size ulaşacaktır. Sonra gaybı da, görünen âlemi de bilen Allah'a döndürüleceksiniz de, o size yapmakta olduklarımızı haber verecektir." (8) Ey iman edenler! Cuma günü namaz için çağrı yapıldığı zaman, hemen Allah'ın zikrine koşun ve alışverişi bırakın. Eğer bilerseniz bu, sizin için daha hayırlıdır. (9) Namaz kılınca artık yeryüzüne dağılın ve Allah'ın lütifından nasibinizi arayın. Allah'ı çok zikredin ki kurtuluşa eresiniz. (10) (Durum böyle iken) onlar bir ticaret veya bir oyun eğlence gördükleri zaman hemen dağılıp ona koşular ve seni ayakta bıraktılar. De ki: "Allah'ın yanında bulunan, eğlence ve ticaretten daha hayırlıdır. Allah, rızık verenlerin en hayırlısıdır." (11)” (Cuma, 62:1-11)	AHŞAP KÜNDEKARİ KAPILAR: “Sen Allah ile beraber başka bir ilaha ibadet etme. Ondan başka hiçbir ilah yoktur. Onun zatından başka her şey yok olacaktır. Hüküm yalnızca O'nundur ve kesinlikle O'na döndürüleceksiniz. (88)” (Kasas, 28:88)
Şemsi Ahmed Paşa Cami İstanbul, Üsküdar	1580	*“Allah göklerin ve yerin nurudur. Onun nurunun temsili şudur: Duvarda bir hücre; içinde bir kandil, kandil de bir cam fânüs içinde. Fânüs sanki inci gibi parlayan bir yıldız. Mübarek bir ağaçtan, ne doğuya, ne de batıya ait olan zeytin ağacından tutuşturulur. Bu ağacın yağı, ateş dokunmasa bile, neredeyse aydınlatacak (kadar berrak) tır. Nur üstüne nur. Allah dilediği kimseyi nuruna iletir. Allah insanlar için misaller verir. Allah her şeyi hakkıyla bilendir. (35)” (Nur, 24:35) *“Allah kendisinden başka hiçbir ilah olmayandır. Diridir, kayyumdur. Onu ne bir uyuklama tutabilir, ne de bir uyku. Göklerdeki her şey, yerdeki her şey onundur. İzni olmaksızın onun katında şefaatte bulunacak kimdir? O, kulların önlerindekiileri ve arkalarındakiileri (yaptıklarını ve yapacaklarını) bilir. Onlar onun ilminden, kendisinin dilediği kadarından başka bir şey kavrayamazlar. Onun kürsüsü bütün gökleri ve yeri kaplayıp kuşatmıştır. (O, göklere, yere, bütün evrene hükmetmektedir.) Gökleri ve yeri koruyup gözetmek ona güç gelmez. O, yücedir, büyüktür (255).” (Âyet el-Kürsî, 2:255)				“Zekeriya, onun [Meryem] yanına, mihraba (mabede) her girişinde.” (Al-i İmran, 3:37)		

Çizelge A.1 (devam): Eserlerde Bulunan Ayetlerin Yerleri ve Açıklamaları Tablosu.

Kılıç Ali Paşa Cami İstanbul, Tophane	1580	*"De ki: "O, Allah'tır, bir tek tir." (1) "Allah Samed'dir. (Her şey O'na muhtaçtır, o, hiçbir şeye muhtaç değildir.)" (2) Ondan çocuk olmamıştır (Kimsenin babası değildir). Kendisi de doğmamıştır (kimsenin çocuğu değildir)." (3) "Hiçbir şey O'na denk ve benzer değildir." (4)" (İhlas, 112:1-4)	"Allah'ın mescitlerini, ancak Allah'a ve ahiret gününe inanan, namazı dosdoğru kılan, zekâtı veren ve Allah'tan başkasından korkmayan kimseler imar eder. İşte onların doğru yolu bulanlardan olmaları umulur. (18)" (Tevbe, 9:18)	"Ey iman edenler! Cuma günü namaz için çağrı yapıldığı zaman, hemen Allah'ın zikrine koşun ve alışverişi bırakın. Eğer bilerseniz bu, sizin için daha hayırlıdır. (9) Namaz kılınca artık yeryüzüne dağılın ve Allah'ın lütifından nasibinizi arayın. Allah'ı çok zikredin ki kurtuluşa eresiniz. (10) (Durum böyle iken) onlar bir ticaret veya bir oyun eğlence gördükleri zaman hemen dağılıp ona koşular ve seni ayakta bıraktılar. De ki: "Allah'ın yanında bulunan, eğlence ve ticaretten daha hayırlıdır. Allah, rızık verenlerin en hayırlısıdır." (11)" (Cuma, 62:9-11)	BATI " (Ey Muhammed!) Kitaptan sana vahyolunanı oku, namazı da dosdoğru kıl. Çünkü namaz, insanı hayâsızlıktan ve kötülükten alıkor. Allah'ı anmak (olan namaz) elbette en büyük ibadettir. Allah yaptıklarınızı biliyor. (45)" (Ankebut, 29:45) GÜNEYDOĞU "Doğu da, Batı da (tüm yeryüzü) Allah'ındır. Nereye dönerseniz Allah'ın yüzü işte oradadır. Şüphesiz Allah, lütüf geniş olandır, hakkıyla bilendir. (115)" (Bakara, 2:115) KUZEYDOĞU "De ki: "Rabbim adaleti emretti. Her secde yerinde yüzlerinizi (ona) doğrultun. Dini Allah'a has kılarak ona ibadet edin. Sizi başlangıçta yarattığı gibi (yine ona) döneceksiniz." (29)" (Araf, 7:29) MIHRAP NİŞİ ÜSTÜNDEKİ "Ey iman edenler, rûkû edin, secde edin, Rabbimize kulluk edin ve hayır işleyin ki kurtuluşa eresiniz. (77)" (Hac, 22:77)	*"Zekeriya, onun [Meryem] yanına, mihraba (mabede) her girişinde." (Al-i İmran, 3:37) *"Bismillahirrahmanirrahim (1). Hamd, Âlemlerin Rabbi, Rahmân, Rahîm, hesap ve ceza gününün (ahiret gününün) maliki Allah'a mahsustur (2-4). (Allahım!) Yalnız sana ibadet ederiz ve yalnız senden yardım dileriz (5). Bizi doğru yola, kendilerine nimet verdiklerinin yoluna ilet; gazaba uğrayanlarınkine ve sapıklarınkine değil (6-7)." (Fatıha, 1: 1-7) *Ya Hannan! Ya Mennan! (Ya, en şefkatli! Ya, en cömert!)	SON CEMAAT YERİ PENCERE ALINLIKLARI: "O, kendisinden başka hiçbir ilâh bulunmayan Allah'tır. O, mülkün gerçek sahibi, kutsal (her türlü eksiklikten uzak), barış ve esenliğin kaynağı, güvenlik veren, gözetip koruyan, mutlak güç sahibi, düzeltip ıslah eden ve dilediğini yaptıran ve büyüklükte eşsiz olan Allah'tır. Allah, onların ortak koştuklarından uzaktır. (23)" (Haşr, 59:23) İBADET MEKÂNI PENCERE ALINLIKLARI: "Allah kendisinden başka hiçbir ilâh olmayandır. Diridir, kayyumdur. Onu ne bir uyuklama tutabilir, ne de bir uyku. Göklerdeki her şey, yerdeki her şey onundur. İzni olmaksızın onun katında şefaatte bulunacak kimdir? O, kulların önlerindekiileri ve arkalarındakileri (yaptıklarını ve yapacaklarını) bilir. Onlar onun ilminden, kendisinin dilediği kadarından başka bir şey kavrayamazlar. Onun kürsüsü bütün gökleri ve yeri kaplayıp kuşatmıştır. (O, göklere, yere, bütün evrene hükmetmektedir.) Gökleri ve yeri koruyup gözetmek ona güç gelmez. O, yücedir, büyüktür. (255) Dinde zorlama yoktur. Çünkü doğruluk sapıklıktan iyice ayrılmıştır. O halde kim tâğûtu tanımayıp Allah'a inanrsa, kopmak bilmeyen sapasağlam bir kulpa yapışmıştır. Allah, hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir. (256)Allah iman edenlerin dostudur. Onları karanlıklardan aydınlığa çıkarır. Kâfirlerin velileri ise tâğuttur. (O da) onları aydınlıktan karanlıklara (sürükleyip) çıkarır. Onlar cehennemliklerdir. Orada ebedi kalırlar. (257) Allah, kendisine hükümdarlık verdi diye (şımarıp böbürlenerek) Rabbi hakkında İbrahim ile tartışanı görmedin mi? Hani İbrahim, "Benim Rabbim diriltir, öldürür." demiş; o da, "Ben de diriltir, öldürürüm" demişti. (Bunun üzerine) İbrahim, "Şüphesiz Allah güneşi doğudan getirir, sen de onu batıdan getir" deyince, kâfir şaşırıp kaldı. Zaten Allah zalimler topluluğunu hidayete erdirmez. (258) Yahut altı üstüne gelmiş (ıpıssız duran) bir şehre uğrayan kimseyi görmedin mi? O, "Allah, burayı ölümünden sonra nasıl diriltecek (acaba)?" demişti. Bunun üzerine, Allah onu öldürüp yüz yıl ölü bıraktı, sonra diriltti ve ona sordu: "Ne kadar (ölü) kaldın?" O, "Bir gün veya bir günden daha az kaldım" diye cevap verdi. Allah şöyle dedi: "Hayır, yüz sene kaldın. Böyle iken yiyeceğine ve içeceğine bak, henüz bozulmamış. Bir de eşeğine bak! (Böyle yapmamız) seni insanlara ibret belgesi kılmamız içindir. (Eşeğin) kemikler(in)e de bak, nasıl onları bir araya getiriyor, sonra onlara nasıl et giydiriyoruz?" Kendisine bütün bunlar apaçık belli olunca, şöyle dedi: "Şimdi, biliyorum ki; şüphesiz Allah'ın gücü her şeye hakkıyla yeter." (259)" (Bakara, 2:255-59)	SEBİL KAPISI: "Bütün canlıları sudan meydana getirdik (Enbiya, 21:30)." ŞADIRVAN AVLU KAPISI: Kelime-i Tevhid (La ilahe illallah) ÇEVRE DUVARI KAPILARI: (sülüs hatla) *"Murat Han'ın devletinde, adaletle Tanrı'ya şükür, alem düzene girdi Kullarının her biri izzet ve itibar kazanmıştır (Söyle) nasıl her yer mamur olmasın Çaba gösterip bu süslü camiyi yaptı (Muharebe) neydanının arslanı, ünlü Ali Paşa Gönül ehli olanlar tarihin dediler: Yüce camin Kâbe (gibi) oldu" yıl 988 *"Deniz emiri, yani Kılıç Ali Paşa, çağının kaptanı Ki bu camiyi yaptı, yeri cennet olsun Gaipten kutsal ve ulu seslenici, görüp tarihin söyledi: 'Bu makam iman sahiplerine ibadet yeri olsun'" CÜMLE KAPISI: "Allah her şeyin yaratıcısıdır. O her şeyi vekildir. (62)" (Zümer, 39:62) "O, var eden, güzel yaratan, yarattıklarına şekil veren (Musavvir), en güzel adlar kendisinin olan Allah'tır. Göklerde ve yerde olanlar O'nu tesbih ederler. O güçlüdür, Hakimdir." (Haşr, 59:24) SON CEMAAT YERİ KAPI ALINLIKARI: *"Onlar namazlarını titizlikle koruyan kimselerdir (34). İşte onlar cennetlerde ikram göreceklerdİR (35)." (Mearic, 70:34-35) *"Yüce ve mübarek Rabbimiz dedi ki: Namazlara ve orta namazına (ikindi namazı) devam edin; gönülden boyun eğerek Allah için namaza durun." (Bakara, 2:238)
Molla Çelebi Cami İstanbul, Fındıklı	1584	"Şüphesiz Allah, gökleri ve yeri, yok olup gitmesinler diye (kurdduğu düzende) tutuyor. Andolsun, eğer onlar (yörüngelerinden sapıp) yok olur giderlerse, O'ndan başka hiç kimse onları tutamaz. Şüphesiz O, halimdir (hemen cezalandırmaz, mühlet verir), çok bağışlayandır. (41)" (Fatur, 35:41)		*Allah *Muhammed *Ebu Bekir *Ömer *Osman *Ali		*"Zekeriya, onun [Meryem] yanına, mihraba (mabede) her girişinde." (Al-i İmran, 3:37) *Allah, Muhammed		
Mehmed Ağa Cami İstanbul, Çarşamba	1585	"Şüphesiz Allah, gökleri ve yeri, yok olup gitmesinler diye (kurdduğu düzende) tutuyor. Andolsun, eğer onlar (yörüngelerinden sapıp) yok olur giderlerse, O'ndan başka hiç kimse onları tutamaz. Şüphesiz O, halimdir (hemen cezalandırmaz, mühlet verir), çok bağışlayandır. (41)" (Fatur, 35:41)		*Allah *Muhammed *Ebu Bekir *Ömer *Osman *Ali *Hasan *Hüseyin	DOĞU: "Allah, cennete çağırır ve dilediğini doğru yola erıştır." (Yunus, 10:25) BATI: "Doğu da batı da Allah'ındır, nereye dönerseniz Allah'ın yönü orasıdır. Doğrusu Allah her yeri kaplar ve her şeyi bilir." (Bakara, 2:115) MIHRAP: "Doğrusu ben yüzümü, gökleri ve yeri yaratanı, doğruya yönelerek çevirdim, ben ortak koşanlardan değilim." (Enam, 6:79)	"O [Zekeriyya], mihrabda namaz kılarken melekler ona seslendiler." (Al-i İmran, 3:39)	SON CEMAAT YERİ PENCERE ALINLIKLARI: "Bismillahirrahmanirrahim (1). Hamd, Âlemlerin Rabbi, Rahmân, Rahim, hesap ve ceza gününün (ahiret gününün) maliki Allah'a mahsustur (2-4). (Allahım!) Yalnız sana ibadet ederiz ve yalnız senden yardım dileriz (5). Bizi doğru yola, kendilerine nimet verdiklerinin yoluna ilet; gazaba uğrayanlarınkine ve sapıklarınkine değil (6-7)." (Fatıha, 1: 1-7) MIHRAP YANI PENCERE ALINLIKLARI: "Oysa onlar, doğruya yönelerek, dini yalnız Allah'a has kılarak O'na kulluk etmek, namazı kılmak ve zekatı vermekle emrolunmuşlardı. Dosdoğru olan dîn de budur (5). Kitap ehlinin ve ortak koşanlardan inkar edenler, şüphesiz içinde temelli kalacakları cehennem ateşindedirler. İşte bunlar, yaratıkların en kötüsüdürler (6). Fakat, inanıp yararlı iş işleyenler, işte onlar da, yaratıkların en iyileridirler (7)." (Beyyine, 98:5-7) İBADET MEKÂNI PENCERE ALINLIKLARI: "Allah kendisinden başka hiçbir ilâh olmayandır. Diridir, kayyumdur. Onu ne bir uyuklama tutabilir, ne de bir uyku. Göklerdeki her şey, yerdeki her şey onundur. İzni olmaksızın onun katında şefaatte bulunacak kimdir? O, kulların önlerindekiileri ve arkalarındakileri (yaptıklarını ve yapacaklarını) bilir. Onlar onun ilminden, kendisinin dilediği kadarından başka bir şey kavrayamazlar. Onun kürsüsü bütün gökleri ve yeri	CÜMLE KAPISI: *"Onlar ki, namazlarını kılmağa devam ederler. (9)" (Müminun, 23:9) *Hüve'l-Baki! (Baki olan yalnız Allah'tır.)

Çizelge A.1 (devam): Eserlerde Bulunan Ayetlerin Yerleri ve Açıklamaları Tablosu.

							kaplayıp kuşatmıştır. (O, göklere, yere, bütün evrene hükmetmektedir.) Gökləri ve yeri koruyup gözetmek ona güç gelmez. O, yücedir, büyüktür (255).” (Ayet el-Kürsî, 2:255)	
Mesih Paşa Cami İstanbul, Fatih	1586	“Bismillahirrahmanirrahim (1). Hamd, Âlemlerin Rabbi, Rahmân, Rahîm, hesap ve ceza gününün (ahiret gününün) maliki Allah'a mahsustur (2-4). (Allahım!) Yalnız sana ibadet ederiz ve yalnız senden yardım dileriz (5). Bizi doğru yola, kendilerine nimet verdiklerinin yoluna ilet; gazaba uğrayanlarınkine ve sapıklarınkine değil (6-7).” (Fatıha, 1: 1-7)		*Allah *Muhammed *Ebu Bekir *Ömer *Osman *Ali *Hasan *Hüseyin	4 eksedrada sıra ile: “Hz.Peygamber şöyle buyurmuştur: En faziletli amel vaktinde kılınan namazdır. Kim sabah ve ikinci namazlarını kılarsa cennete gider. Kim bir mescid inşa ederse Allah da ona cennette bir ev inşa eder.”	“O [Zekeriyya], mihrabda namaz kılarken melekler ona seslendiler.” (Al-i İmran, 3:39)	İBADET MEKÂNI PENCERE ALINLIKLARI: “Ey iman edenler! Cuma günü namaz için çağrı yapıldığı zaman, hemen Allah'ın zikrine koşun ve alışverişi bırakın. Eğer bilerseniz bu, sizin için daha hayırlıdır. (9) Namaz kılınca artık yeryüzüne dağılın ve Allah'ın lütûndan nasibinizi arayın. Allah'ı çok zikredin ki kurtuluşa eresiniz. (10)” (Cuma, 62:9-10)	CÜMLE KAPISI: “Yer üzerinde bulunan her canlı yok olacaktır. (26) Ancak azamet ve ikram sahibi Rabbinin zâtı bâkî kalacaktır. (27)” (Rahman, 55:26-27)
Nurbanu Sultan Cami (Eski Valide) İstanbul	1586	“Şüphesiz Allah, gökləri ve yeri, yok olup gitmesinler diye (kurduğu düzende) tutuyor. Andolsun, eğer onlar (yörüngelerinden sapıp) yok olur giderlerse, O'ndan başka hiç kimse onları tutamaz. Şüphesiz O, halimdir (hemen cezalandırmaz, mühlet verir), çok bağışlayandır. (41)” (Fatur, 35:41)	“ ‘Ben hakka yönelen birisi olarak yüzümü, gökləri ve yeri yaratana döndürdüm. Ben Allah'a ortak koşanlardan değilim.’ (79) Kavmi onunla tartışmaya girişti. Dedi ki: 'Beni doğru yola iletmışken Allah hakkında benimle tartışmaya mı kalkışıyorsunuz? Hem sizin ona ortak koştuklarınızdan ben korkmam; ancak Rabbim'in bir şey dilemiş olması başka. Rabbim'in ilmi her şeyi kuşatmıştır. Hâlâ düşünüp öğüt almayacak mısınız?’ (80)” (En'am, 6:79-80)	*Allah *Muhammed *Ebu Bekir *Ömer *Osman *Ali MİHRAP NİŞİ YARIM KUBBE PANDANTİFLERİ: Hasan ve Hüseyin		“O [Zekeriyya], mihrabda namaz kılarken melekler ona seslendiler.” (Al-i İmran, 3:39)	SON CEMAAT YERİ PENCERELERİ: *Kelime-i Tevhid (La ilahe illallah) **“Allah sana, şanlı bir zaferle yardım etsin. (3) O, inananların imanlarını kat kat artırmaları için kalplerine huzur ve güven indirendir. Göğlerin ve yerin orduları Allah'ındır. Allah hakkıyla bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir. (4)” (Fetih, 48:3-4) **“De ki: "Ey kendilerinin aleyhine aşırı giden kullarım! Allah'ın rahmetinden ümidinizi kesmeyin. Şüphesiz Allah bütün günahları affeder. Çünkü O, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.” (53)” (Zümer, 39:53) HÜNKÂR MAHFİLİ PENCERE ALINLIKLARI: “Allah kendisinden başka hiçbir ilah olmayandır. Diridir, kayyumdur. Onu ne bir uyuklama tutabilir, ne de bir uyku. Göğlerdeki her şey, yerdeki her şey onundur. İzni olmaksızın onun katında şefaatte bulunacak kimdir? O, kulların önlerindeki ve arkalarındaki (yaptıklarını ve yapacaklarını) bilir. Onlar onun ilminden, kendisinin dilediği kadarından başka bir şey kavrayamazlar. Onun kürsüsü bütün gökləri ve yeri kaplayıp kuşatmıştır. (O, göklere, yere, bütün evrene hükmetmektedir.) Gökləri ve yeri koruyup gözetmek ona güç gelmez. O, yücedir, büyüktür (255).” (Ayet el-Kürsî, 2:255) KIBLE DUVARI PENCERELERİ: “Doğrusu Biz sana apaçık bir zafer sağlamışızdır (1). Allah, böylece, senin geçmiş ve gelecek günahlarını bağışlar, sana olan nimetini tamamlar, seni doğru yola erdirtir (2).” (Fetih, 48:1-2)	

Çizelge A.1 (devam): Eserlerde Bulunan Ayetlerin Yerleri ve Açıklamaları Tablosu.

Nişancı Mehmed Paşa Cami İstanbul, Karagümrük	1589	“Güneşin zevalinden (ögle vaktinde Batı’ya kaymasından) gecenin karanlığına kadar (belli vakitlerde) namazı kıl. Bir de sabah namazını kıl. Çünkü sabah namazı şahittir. (78)” (İsra, 17:78)	MIHRAP NIŞI YARIM KUBBESİ: “Onlar ki, namazlarını kılmağa devam ederler. (9) İşte bunlar varis olanların ta kendileridir. (10) Onlar Firdevs cennetlerine varis olurlar. Onlar orada ebedi kalacaklardır. (11)” (Müminun, 23:9-11) DOĞUDAKİ YARIM KUBBE: “De ki: “Rabbim adaleti emretti. Her secde yerinde yüzlerinizi (ona) doğrultun. Dini Allah’a has kılarak ona ibadet edin. Sizi başlangıçta yarattığı gibi (yine ona) döneceksiniz.” (29)” (Araf, 7:29) BATIDAKİ YARIM KUBBE: “Namaz kılınca artık yeryüzüne dağılın ve Allah’ın lütundan nasibinizi arayın. Allah’ı çok zikredin ki kurtuluşa eresiniz. (10)” (Cuma, 62:10)	*Allah *Muhammed *Ebu Bekir *Ömer *Osman *Ali *Hasan *Hüseyin	“[Ey Muhammed!] Kitap’tan sana vahyedileni oku: namaz kıl. Muhakkak ki namaz, hayâsızlıktan ve fenalıktan alıkor. Allah’ı anmak (zikretmek) ne büyük şeydir! Allah yaptıklarınızı bilir.” (Ankebut, 29:45)	SON CEMAAT YERİ MIHRABI: “Kim Allah rızasını taleb ederek bir mescid inşa ederse, Allah ona cennette bir ev inşa eder.” “Namaz dinin direğidir, kim onu terk ederse dini yıkılmış olur.” İBADET MEKÂNI MIHRABI: “O [Zekerîyya], mihrabda namaz kılarken melekler ona seslendiler.” (Al-i İmran, 3:39)	SON CEMAAT YERİ PENCERE ALINLIKLARI: *Esmâ’ü’l Hüsna **“Allah buyurdu ki: İbrahim ve İsmail, Kâbe’nin temellerini yükseltiyordu: ‘Rabbimiz! Yaptığımızı kabul buyur. Şüphesiz ki, Sen hem işitir hem bilirsin’ (Bakara, 2:127)”	
Muradiye Cami Manisa	1590	“De ki: “O, Allah’tır, bir tektir.” (1) “Allah Samed’dir. (Her şey O’na muhtaçtır, o, hiçbir şeye muhtaç değildir.)” (2) Ondan çocuk olmamıştır (Kimsenin babası değildir). Kendisi de doğmamıştır (kimsenin çocuğu değildir).” (3) “Hiçbir şey O’na denk ve benzer değildir.” (4)” (İhlas, 112:1-4)		*Allah *Muhammed *Ebu Bekir *Ömer *Osman *Ali *Hasan *Hüseyin		MIHRAP MUKARNAS KAVSARASI: “De ki: “O, Allah’tır, bir tektir.” (1) “Allah Samed’dir. (Her şey O’na muhtaçtır, o, hiçbir şeye muhtaç değildir.)” (2) Ondan çocuk olmamıştır (Kimsenin babası değildir). Kendisi de doğmamıştır (kimsenin çocuğu değildir).” (3) “Hiçbir şey O’na denk ve benzer değildir.” (4)” (İhlas, 112:1-4) Hz.Muhammed, Ebu Bekir, Ömer, Osman, Ali, Ma-şa’a’llah! MIHRAP ÜST KISMI: Kelime-i Tevhid (La ilahe illallah) **“Zekeriya, onun [Meryem] yanına, mihraba (mabede) her girişinde.” (Al-i İmran, 3:37) MIHRAP YANI PENCERE ALINLIKLARI: “Bismillahirrahmanirrahim (1). Hamd, Âlemlerin Rabbi, Rahmân, Rahîm, hesap ve ceza gününün (ahiret gününün) maliki Allah’a mahsustur (2-4). (Allahım!) Yalnız sana ibadet ederiz ve yalnız senden yardım dileriz (5). Bizi doğru yola, kendilerine nimet verdiklerinin yoluna ilet; gazaba uğrayanlarınkine ve sapıklarınkine değil (6-7).” (Fatıha, 1: 1-7) MIHRAP TEPESİNDEKİ ÇİNİ PANO: “Selam olsun size! Rabbiniz kendi üzerine rahmeti (merhamet etmeyi) yazdı.” (En’am 6:54) SON CEMAAT YERİ MIHRAPLARI: “Ölmeden evvel ibadet et, ölmeden evvel tövbe et.”	İBADET MEKÂNI PENCERE ALINLIKLARI: “Allah kendisinden başka hiçbir ilah olmayandır. Diridir, kayyumdur. Onu ne bir uyuklama tutabilir, ne de bir uyku. Göklerdeki her şey, yerdeki her şey onundur. İzni olmaksızın onun katında şefaatte bulunacak kimdir? O, kulların önlerindekiileri ve arkalarındakileri (yaptıklarını ve yapacaklarını) bilir. Onlar onun ilminden, kendisinin dilediği kadarından başka bir şey kavrayamazlar. Onun kürsüsü bütün gökleri ve yeri kaplayıp kuşatmıştır. (O, göklere, yere, bütün evrene hükmetmektedir.) Gökleri ve yeri koruyup gözetmek ona güç gelmez. O, yücedir, büyüktür (255).” (Bakara, 2:255) SON CEMAAT YERİ PENCERE ALINLIKLARI: “Dinde zorlama yoktur. Çünkü doğruluk sapıklıktan iyice ayrılmıştır. O halde kim tâgûtu tanımayıp Allah’a inanırsa, kopmak bilmeyen sapasağlam bir kulpa yapışmıştır. Allah, hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir (256).” (Bakara, 2:256)	
Zal Mahmud Paşa Cami İstanbul, Eyüp	1590	“Şüphesiz Allah, gökleri ve yeri, yok olup gitmesinler diye (kurduğu düzende) tutuyor. Andolsun, eğer onlar (yörüngelerinden sapıp) yok olur giderlerse, O’ndan başka hiç kimse onları tutamaz. Şüphesiz O, halimdir (hemen cezalandırmaz, mühlet verir), çok bağışlayandır. (41)” (Fatur, 35:41)		*Ebu Bekir *Ömer *Osman *Ali KIBLE DUVARI VE KUZEY DUVARI KEMER TABLALARINDA: Allah – Muhammed, Hasan – Hüseyin.		“O [Zekerîyya], mihrabda namaz kılarken melekler ona seslendiler.” (Al-i İmran, 3:39)	KIBLE DUVARI PENCERE ALINLIKLARI: **“De ki: “Yarattığı şeylerin kötülüğünden, karanlığı çıktığı zaman gecenin kötülüğünden, düğümlere üfleyenlerin kötülüğünden, haset ettiği zaman hasetçinin kötülüğünden, sabah aydınlığının Rabbine sığınırım.” (1-5)” (Felak, 113:1-5) **“De ki: “Cinlerden ve insanlardan; insanların kalplerine vesvese veren sinsi vesvesecinin kötülüğünden, insanların Rabbine, insanların Melik’ine, insanların İlah’ına sığınırım.” (1-6)” (Nas, 114:1-6)	CÜMLE KAPISI: “Ve onlar ki namazlarına riayet ederler.” (Müminun, 23:9) “İşte onlar cennetlerde ikram olunacak kimselerdir.” (Mearic, 70:35)

EK B:**Çizelge B.1: Ayetlerin Eserlerde Bulunuş Yerleri Tablosu.**

Ayetler	Kubbe	Y.Kubbe	Pendantif	A.Y.Kubbe	Mihrap	Pencere	Kapı
Fatiha, 1:1-7	-Şehzade Mehmed Cami -Hadım İbrahim Paşa Cami -Mesih Paşa Cami				-Süleymaniye Cami -Selimiye Cami -Kılıç Ali Paşa Cami -Muradiye Cami -Kara Ahmed Paşa Cami	-İsmihan Sultan Cami -Sokullu Mehmed Paşa Cami (K) -Mehmed Ağa Cami	
Bakara, 2:101						-Selimiye Cami	
Bakara, 2:115				-Süleymaniye Cami -Kılıç Ali Paşa Cami -Mehmed Ağa Cami		-İsmihan Sultan Cami -Lala Mustafa Paşa Cami	
Bakara, 2:127						-Nişancı Mehmed Paşa Cami	
Bakara, 2:144-45		-Şehzade Mehmed Cami				-Lala Mustafa Paşa Cami	
Bakara, 2:201						-Selimiye Cami -Rüstem Paşa Cami -İsmihan Sultan Cami	
Bakara, 2:238						-Lala Mustafa Paşa Cami	- Süleymaniye Cami -Kılıç Ali Paşa Cami
Bakara, 2:255-56 (Âyet el-Kürsî)	-Şemsi Ahmed Paşa Cami					-Şehzade Mehmet Cami -Süleymaniye Cami -Selimiye Cami -Muradiye Cami -Sokullu Mehmed Paşa Cami (İ) -Mehmed Ağa Cami	
Bakara, 2:255-59						-Kılıç Ali Paşa Cami	
Bakara, 2:285-86 (Amen er-resulû)				-Şehzade Mehmed Cami		-Selimiye Cami	
Al-i İmran, 3:8-9						-Selimiye Cami	
Al-i İmran, 3:16						-Selimiye Cami	
Al-i İmran, 3:37					-Şehzade Mehmed Cami -Süleymaniye Cami -Selimiye Cami -Muradiye Cami -Mihrimah Sultan Cami -Rüstem Paşa Cami -İsmihan Sultan Cami -Sokullu Mehmed Paşa Cami (K) -Sokullu Mehmed Paşa Cami (İ) -Kara Ahmed Paşa Cami -Semiz Ali Paşa Cami -Hadım İbrahim Paşa Cami -Pertev Mehmed Paşa Cami -Kılıç Ali Paşa Cami -Molla Çelebi Cami -Şemsi Ahmed Paşa Cami		

Çizelge B.1 (devam): Ayetlerin Eserlerde Bulunuş Yerleri Tablosu.

Al-i İmran, 3:39					-Süleymaniye Cami -Nurbanu Sultan Cami -Zal Mahmud Paşa Cami -Mesih Paşa Cami -Nişancı Mehmed Paşa Cami -Mehmed Ağa Cami		
Al-i İmran, 3:103					-Hadım İbrahim Paşa Cami		
Nisa, 4:103						-İsmihan Sultan Cami	- Süleymaniye Cami
Enam, 6:54					-Muradiye Cami		
Enam, 6:79-80		- Süleymaniye Cami -Nurbanu Sultan Cami		-Pertev Mehmed Paşa Cami -Mehmed Ağa Cami			
Enam, 6:102			-Süleymaniye Cami				
Araf, 7:29		-Nişancı Mehmed Paşa Cami		-Süleymaniye Cami -Kılıç Ali Paşa Cami			
Araf, 7:31						-Süleymaniye Cami	
Tevbe, 9:18		-Kılıç Ali Paşa Cami -Selimiye Cami				-Rüstem Paşa Cami -Lala Mustafa Paşa Cami	
Tevbe, 9:112		- Süleymaniye Cami					
Yunus, 10:25				-Mehmed Ağa Cami			
Hud, 11:88			-Süleymaniye Cami				
Yusuf, 12:101						-Rüstem Paşa Cami	
Ra'd, 13:16			-Süleymaniye Cami				
Rad, 13:23-24							- Süleymaniye Cami -Semiz Ali Paşa Cami -Hadım İbrahim Paşa Cami
Nahl, 16:32							- Süleymaniye Cami -Piyale Paşa Cami
İsra, 17:1-2	-Şehzade Mehmet Cami						
İsra, 17:78	-Nişancı Mehmed Paşa Cami						
İsra, 17:81							- İsmihan Sultan Cami
İsra, 17:84	-Lala Mustafa Paşa Cami		-Süleymaniye Cami				
Enbiya, 21:30							-Kılıç Ali Paşa Cami
Hac, 22:77		- Süleymaniye Cami		-Kılıç Ali Paşa Cami			
Müminun, 23:9-11		-Nişancı Mehmed Paşa Cami					-Mehmed Ağa Cami -Zal Mahmud Paşa Cami
Nur, 24:35	-Mihrimah Sultan Cami -Şemsi Ahmed Paşa Cami -Sinan Paşa Cami				-Süleymaniye Cami		
Şu'ara, 26:83,85,89					-Selimiye Cami		
Kasas, 28:88							-Pertev Mehmed Paşa Cami

Çizelge B.1 (devam): Ayetlerin Eserlerde Bulunuş Yerleri Tablosu.

Ankebut, 29:45				-Süleymaniye Cami -Nişancı Mehmed Paşa Cami -Kılıç Ali Paşa Cami			
Fatır, 35:41	-Süleymaniye Cami -Nurbanu Sultan Cami -Rüstem Paşa Cami -İsmihan Sultan Cami -Sokullu Mehmed Paşa Cami (K) -Sokullu Mehmed Paşa Cami (İ) -Zal Mahmud Paşa Cami -Pertev Mehmed Paşa Cami -Mehmed Ağa Cami -Molla Çelebi Cami						
Yasin, 36:58							-İsmihan Sultan Cami
Saffat, 37:180-82						-Rüstem Paşa Cami	
Zümer, 39:53						-Nurbanu Sultan Cami	- Süleymaniye Cami
Zümer, 39:62							-Kılıç Ali Paşa Cami
Zümer, 39:73							- Süleymaniye Cami -Sokullu Mehmed Paşa Cami (K) -Semiz Ali Paşa Cami -Hadım İbrahim Paşa Cami -Piyale Paşa Cami
Fetih, 48:1-4						-Şehzade Mehmet Cami -Nurbanu Sultan Cami	
Fetih, 48:29						-Süleymaniye Cami -Selimiye Cami	
Rahman, 55:26-27							-Mesih Paşa Cami
Haşr, 59:22- 23-24						-Kılıç Ali Paşa Cami -Selimiye Cami	-Rüstem Paşa Cami -Kılıç Ali Paşa Cami
Cuma, 62:1- 11						-Pertev Mehmed Paşa Cami -Piyale Paşa Cami	
Cuma, 62:9- 10-11		-Selimiye Cami -İsmihan Sultan Cami - Nişancı Mehmed Paşa Cami	-Kılıç Ali Paşa Cami			-Mesih Paşa Cami	
Mearic, 70:34-35							- Süleymaniye Cami -Zal Mahmud Paşa Cami -Kılıç Ali Paşa Cami
Cin, 72:18-19						-Süleymaniye Cami -Rüstem Paşa Cami	
Beyyine, 98:5-7						-Mehmed Ağa Cami	

Çizelge B.1 (devam): Ayetlerin Eserlerde Bulunuş Yerleri Tablosu.

İhlas, 112:1-4	-Selimiye Cami -Muradiye Cami -Kara Ahmed Paşa Cami -Kılıç Ali Paşa Cami -Haseki Sultan Cami				-Muradiye Cami -İsmihan Sultan Cami	-Sokullu Mehmed Paşa Cami (K) -Piyale Paşa Cami	
Felak, 113:1-5						-Zal Mahmud Paşa Cami	
Nas, 114:1-6						-Zal Mahmud Paşa Cami	

ÖZGEÇMİŞ

Ad Soyad: Cemile Feyzan ŞENGÜN

Doğum Yeri ve Tarihi: ANKARA, 13.08.1990

E-Posta: cemilefeyzan@gmail.com

Lisans: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi

Mesleki Deneyim ve Ödüller:

Yıldız Teknik Üniversitesi Davutpaşa Yerleşkesi Etkinlik Alanı Tasarımı Ulusal Öğrenci Mimari Fikir Yarışması 2011 – **MANSİYON**

Uluslararası Bildiriler:

SYMBOLISM ON MESİH PASA COMPLEX, 1ST INTERNATIONAL SYMPOSIUM ON CRITICAL AND ANALYTICAL THINKING, Sakarya University 10 April 2015.